

586440

О. СИНЯВСЬКИЙ

ПОРАДНИК

УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

КОСМОС

Проф. О. СИНЯВСЬКИЙ

≡ ПОРАДНИК ≡ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПРИСТОСОВАНИЙ ДО БУДЕННОГО ВЖИТКУ

ДР.-ОМ В. СІМОВИЧЕМ

УКРАЇНО-АМЕРИКАНСЬКЕ ВИД. Т-ВО „КОСМОС“
ХАРКІВ—БЕРЛІН—НЬЮ-ЙОРК

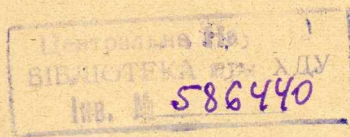
1922

64

Передрук заборонено
All rights reserved

50 приміри на япон-
ському папері вуме-
ровано

25 000 примірник цьо-
го видання замовлено
Наркомосвітою УСРР.

Printed by Rosenthal & Co., Berlin, Germany

Від Редакції.

Потреба такої книжки, як оця, здавна відчувалась. „Правописний Словарець“ Голоскевича вже давно розійшовся, книжечка Академії обіймає тільки найважливіші закони правопису, та й то зібрані вони в ній не дуже систематично, а заглядати до граматики — та їх і немає — не кожний мав час і змогу, та й і завдання граматики зовсім інше. Все те мав перед очима автор, пишучи свій практичний „Порадник“, і він зазначає це у своїй передмові й додатку до самої книжки, що, хоч „практична“, ні трохи не тратить свого наукового характеру.

Але ж, переглядаючи книжку до друку, редакція зауважила, що хоч який у ній ясний і доступний виклад — то все ж не всяк, хто знає тільки московську мову, чи якусь говірку української, розбереться, де й чого йому шукати, щоб усунути свої сумніви щодо вживання тої, чи іншої форми, тої чи іншої букви. Тим то редакції довелося, полишаючи в цілому текст книжки, її унаочнити, унагляднити, зробити її ще більше з педагогічного боку практичною.

Цю мету мають виповнити ось які редакційні поправки:

1. пороблено параграфи, на які легше покликуватись, ніж на самі явища, як це зробив у манускрипті автор;

2. поміщено скрізь боківки, щоб читачеві легше було знайти, що йому треба, при чому явища, які, на думку автора, відомі читачеві з московської мови, чи з народньої, поміщено на першому місці, українські літературні — на другому, напр.: *же* — *з*, себто, в московській, чи в нарічевій мові в *же*, а треба *з* (*же*селезо — *з*алізо), *е* — *а* (*че*снок — *ча*слик) . . .;

3. автор не зазначував при явищу, чому саме його згадує, що ось, напр., у московській мові, з якою знайомий читач, чи в народній говірці, воно інакше (*богатый* — *багатиий* . . .), а

що в літературній українській мові треба вживати такої форми, а не іншої — тим то подекуди в тексті це подавано;

4. для перегляду відміни йменників, прикметників і дієслів додано зразки відмін, на подобу того, як автор робить у займенниках і числівниках;

5. вміщено на кінці показчик, де чого шукати (автор обмежився тільки змістом), — і в ньому зібрано всі слова й явища, щодо них може в кого повстати сумнів, як саме їх писати, чи вживати;

6. для прикладів заведено курсив; самі явища, про які мова, зазначено грубим письмом.

Додати треба, що сам автор придержувався в правописі азбучного порядку (а, я, е, є, и, і, ї) . . .; такий самий порядок бачимо в обговоріч наростків і, здебільшого, всі приклади подаються за азбукую.

Щодо самого тексту, то він у цілому лишився, як був, та тільки пороблено де-які зміни в термінології (напр., замість польського „речівника“ поставлено „йменник“, як первісно писав сам автор, головню з тої причини, що не може бути „дієйменника“, коли немає „йменника“, замість „вольового“ способу — „наказовий“, тощо), подавано де-що, що автор нашвидку пропустив, або чого не доглянув (напр., §§ 4₂, 5₅^д, 7₃₆^в, 11₃, 12_{1в}, 14₈, 27_{3г}, 37, 68₂, 65_{1,2} . . . виділено „*ііо*“ в окремий параграф, додано про „*і*“ в чужих іменах власних, пор. § 21₄, в морфології про пом'якшення *к, г, х* на *ч, ж, ш*, пор. 25₃, де-що в наростках, напр. 72_{1г}, 72_{28г}, 73₁₆ і т. д) тощо. Одну тільки поважнішу поправку зроблено в тексті, а саме, щодо писання наростка **-ічний** (із іменників на: *ік, -іка*) в чужих словах, який змінено в дусі правил Академії, а саме, щоб як у всіх інших чужих словах змінювати „і“ на „и“ тільки після зубних (отже: *фізичний*, — але *педагогічний*). Приклад — „пшеничний“ не підходить, бо ж у слові „пшениця“ в „и“, не „і“).

З чим редакція була незгідна, а чого ще не вирішило ні життя, ні Академія, це зазначено під текстом.

Др. Василь Сімович.

ВСТУПНІ УВАГИ.

Єдність усякого народу виявляється насамперед у єдності його літературної мови, цієї найхарактернішої ознаки нації. Але повна єдність народньої мови це фікція — такої мови ніколи не було, нема та й не буде, принаймні, поки люди живуть у неоднакових географічних, кліматичних, економічних, станових умовах. Така єдність є просто наукова абстракція, конкретна ж єдність визначається тільки тим, що люди різних говорів розуміють одне одного, що їм не перешкоджають у цім ріжниці їхньої мови, що, нарешті, вони признаються до однієї народности, як би вони її не звали. З появою ж у народа книжности виникає потреба устаткувати, внормувати міжговоркову й надговоркову — книжну або літературну — мову. У кожного народа історія книжної мови своєрідна, своєрідне її походження й дальша хода її розвитку, але загальний напрям того розвитку, принаймні в європейських народів, такий самий, це — наближування її до живої мови народу. Наслідком цього процесу є загибель «мертвих» книжних мов, як латини, старослов'янського язика, і народження нових книжних мов — чи то в формі переродження старих у напрямі «онароднення» їх, чи шляхом цілковитого розриву зо старою, «мертвою» літературною мовою і появи нової на народньому ґрунті. Роздріблення й відокремлення мов це факт.

Що факт це позитивний, як і всяка природня диференціяція, про це свідчить як-найкраще розвиток літератур у європейських народів: XIX століття, доба розвитку «народніх» книжних мов, зазначається появою великих літературних сил (Міцкевич, Пушкін, Шевченко, Гамсун . . .).

Є погляд, що диференціяція мов — явище негативне й ненормальне, що нівеляційний вплив цивілізації стирає й колись, нарешті, зітре ріжниці між мовами, і отже диференціяції протиставляється бажана й необхідна (з того погляду) інтеграція. Цьому поглядові суперечить факт дотеперішнього розвитку мов.

Диференціація й інтеграція не такі вже суперечності і протилежності в явищах вищого, складнішого ґатунку. Інтегральний вплив цивілізації, культури, напр., не тільки не суперечить розвитку особистих, індивідуальних здібностей у людини, а навпаки, можна сказати, пособляє йому. Без сумніву, разом з освітою людина набуває більш загальнолюдських прикмет, але ж одночасно поглиблює й індивідуальне, і ледви чи аж треба доказу, що між двома особами вищої культури заходить більша індивідуальна різниця, ніж між двома рядовими представниками, скажім, дикунів. В тямку «розвинута людина» ми свідомо, чи несвідомокладаємо прояв у неї в більшій мірі того, що можна назвати наслідком диференціації й інтеграції людей.

Взаємний вплив мов — явище безсумнівне, але ж рівнобіжно йде й розвиток їхніх індивідуальних властивостей. Кожна мова є річ дуже складна, і не завжди можна докладно визначити напрям впливу, розмір його, характер (у фонетиці, синтаксі, лексиці), а мови без таких елементів нема, як і немає мови без елементів оригінальних, навіть чисто індивідуальних. Перші елементи, сказати б, інтернаціоналізують мову (принаймні, при умові широкого розповсюдження де-яких елементів, як, наприклад, поширення серед європейських мов багатьох слів латинського й грецького походження), другі ж її індивідуалізують, відокремлюють. В цьому нема ніякої суперечності, визнання цього ж факту і вірний погляд на мову дає в руки де-який компас усім тим, що творять літературну мову.

В основі сучасної книжної української мови лежить народна стихія, але ж вона не становить у ній чогось цілком певного, визначеного, вже через саме те, що єдність народної мови — утопія. Підлягаючи, крім того, впливам інших мов, інших культур, вона стає тим складніша, що до неї входять штучні, чисто «книжні», а то й зовсім чужомовні елементи. Витвір покоління письменників, українська книжна мова останніми часами вступає в нову для неї, але звичайну для літературної мови фазу буття; вона стає живою мовою цілої інтелігенції, мовою школи, науки, державних і громадських установ, одним словом — тою умовною міжговірковою й надговірковою мовою, що визначає собою єдність народу, бувши спільним органом останнього — з одного боку, і проводячи в нарід позанародні культурні впливи, посередничачи між народом українським і народами іншими — з другого. Через цю мову (поза іншими способами) в український нарід увійходять культурні здобутки інших народів, через неї ж

виявляє й свої культурні вартості український для поживи інших і своєї. Ясно, що значіння кожної книжної мови міряють насамперед тим, наскільки вона потрібна і придатна для самого народу, але ж без шкоди для народу її не можна замкнути в межі самої народності — мови народу. Вимагати цього (Шевченковский язык!) — значить, свідомо чи несвідомо обводити нарід китайським муром. Та ж *est modus in rebus*. Книжна мова повинна використати *maximum* культури народу в сфері мови, використати безпосередньо, але і при-способити народне язикове світорозуміння для пізнання нового, вказаного іншими мовами. Розвиток нової української книжної мови завжди йшов під знаком глибокої народності її, але незвичайно важкі умови життя її не дали можливості в однаковій мірі розвиватись у ній усім елементам, необхідним для книжної мови, як усенародного органу. Остання революція, збивши кайдани з українського народу і поставивши його книжну мову на належну височину, разом з тим поставила перед нею цілу низку завдань, цілком природних для нового порядку речей. Декрет, закон, нота, інструкція, адміністративні розпорядки, хемія, математика . . . все це треба висловити українською мовою і висловити, здебільшого, людині, що набувала своєї інтелігентності не українською мовою, систематично її не вчилися і знає хіба що якусь народну говірку. Та знаючи добре і книжну мову дореволюційної доби, не завжди людина висловиться — особливо на письмі — так, як цього вимагає становище й функція літературної мови тепер. Не устаткований іще як слід правопис, не скрізь зовсім однаманітна морфологія, не вповні визначена синтакса, не цілком однакові, а то й цілком не однакові терміни для сили силентної тямок наукового значіння. Більш-менш упорядковано тільки головніші правила правопису, решту ж, здебільшого, на свій смак доводиться кожному вибирати з можливого, тобто, вживаного «так і так», а то й «і так, і так, і так». Це де-кому здається навіть безнадійно-катастрофічним, хоч власне тут нічого ні безнадійного, ні катастрофічного немає. Це свідчить тільки про надзвичайно жвавий розвиток української літературної мови, розвиток, який, правда, може видатися ненормальним, але ж це вже явище другорядне, бо дочасне. Кожна жива мова перебуває у стані безперестанної еволюції — одні елементи в ній вимірають, другі виростають, треті перероджуються; ніяка граматика, ніякий кодекс правил не може встановити повної єдності живої літературної мови. Проте ж релятивна єдність, можлива єдність у дану добу.

є необхідність, яка має немалу вагу. Особливо гостро відчувалася така потреба для літературної мови ділового, практичного й наукового характеру, тим паче тоді, коли така мова якийсь, може, й довгий час у значній своїй частині являється перекладом із другої, у нас — передусім із московської мови. Воно не диво, що наша сучасна мова рябіє від різних неорганічних елементів, стає через край різноманітною, особливо, щодо синтакси та лексики. Інакше воно й бути не могло. Тільки тому рябінню, тій різноманітності треба в інтересі тої релятивної єдності ділової, практичної й наукової мови запобігати. Ми знаємо до того один шлях: якомога розповсюджувати науку української мови й таким чином підготовляти людей, що думали б, говорили б і писали б по-українському як слід. Певна річ, життя, щоденний *usus* буде найкращим регулятором у виробленні релятивної єдності; з часом само по собі відпаде те, що непотрібне, інше заімпортується і не відчуватиметься вже, як щось неорганічне. Але поки це буде, повстає для тих, що пройшли неукраїнську школу, потреба — зібрати в систематичний показник хоча б що-найголовніше з того, що повинно становити релятивну єдність сучасної книжної мови. Оцей «Порадник» і є спроба дати вказівки з різних відділів граматичної єдності сучасної літературної мови.

Складаючи його, впорядчик і мав на увазі теперішнього українського інтелігента, вихованого, звичайно, на неукраїнській мові, але ходою подій поверненого народові, примушеного знати його мову в потрібному для інтелігента розмірі. Той інтелігент уже не вчитиметься систематично мови, він приневолений користуватися принагідними матеріалами щоденного життя, в розмові, на зборах, з брошури, часопису, словом — набувати знання з того життєвого казана, де ніколи доглядати граматичних правил, вишукувати потрібні параграфи правопису й т. п. А не раз йому доведеться й уважніше, серйозніше поставитись до своєї мови: треба написати протокола, скласти заяву, укласти звіт, доповідь, перекласти цілу книгу на українську мову, треба викладати в українській школі — тут уже хоч-не-хоч мусиш удатись до граматики, словника й т. ін., і звичайно, удатись за справкою щодо якогось окремого явища, щодо окремої граматичної категорії, на яку наскочиш. Чи писати „збиратись“ чи „збіратись“, „Івану“ чи „Іванові“, чи „Іванови“, „гарзд“ чи „горзд“, два рази чи два рази, „той“, „що прийшов“ чи „той“, „який прийшов“, „книгу вже перекладено“, чи „книга вже перекладена“

—такі й подібні питання зустрічаються раз-у-раз, відповіді же на них не легко знайти швидко, а головне, відповіді безсумнівно правильні. Насамперед, майже всі граматики української мови писані для школи, для дітей, значить, для методичного навчання, а не для справок, і тим то часто треба прочитати кілька сторінок, щоб знайти те, що потрібне; по-друге, ще й досі нема в нас офіційльної граматики, граматики ж неофіційної не скрізь у згоді між собою, і де-які правила в них і вимоги їхні до української мови не придатні. Правда, як уже зважено вгорі, повна однаковість граматики неможлива, але ж багато де-чого вже можна й слід уже цілком устаткувати, зодноманітнити. З цією метою видано й «Найголовніші правила українського правопису» (Київ, 1921), як офіційний правопис Української Академії Наук, затверджений Наркомосом У. С. Р. Р. Гр. Гриньком. Тільки туди не ввійшло чимало правописних подробиць, не кажучи вже про морфологію та синтаксус. В наш «Порадник» «Найголовніші правила» ввійшли цілком, без винятку, при чім завжди з поміткою: (Ак.). Все ж інше, за недостаткою офіційних матеріалів, взято з різних граматик і творів українських авторів, і воно лежить на відповідальності самого впорядчика.

Заводячи ту, чи іншу граматичну норму, не встатковану Академією, упорядчик завжди виходив з таких мотивів:

- 1) щоб ця норма була природна для найбільшої частини народної мови;
- 2) щоб вона була звичайна в творах найкращих українських письменників, і
- 3) щоб вона була краща, вигідніша з погляду поступу, удосконалення мови.

Звісно, що як коли не можна було погодити всі вимоги, то перевага віддавалася традиції. «Порадник» цей є, сказати б, граматичний інвентар української літературної мови, систематизований так, щоб швидко й легко знайти потрібну граматичну вказівку в відповідній мовній асоціації. В першому розділі подаються вказівки щодо окремих звуків і літер, у другому вказівки морфологічні, у третьому на ростки й, нарешті, синтактичні вказівки. Відносно повним являється тільки перший розділ, другий обмежується іменником, прикметником, займенником, числівником та дієсловом, на ростки подаються іменникові, прикметникові й дієслівні, синтактичні ж уваги торкаються тільки найважливіших питань. Зроблено так через дуже обмежений час для складання «Порадника».

Проф. О. СИНЯВСЬКИЙ.

ЗВУКИ Й ЛІТЕРИ.

А) ГОЛОСІВКИ [ГОЛОСНІ].

А.

1. 1. В старій українській мові писали й говорили, та в деяких говірках і досі говорять „о“ (по моск. так пишуть), а треба казати й писати „а“ в таких словах:

а) *багатий* (*багатири*, *багачтво*, *багато* . . .), *гачар*, *гарячий* (*гарячка*, *згарище* . . .), *гаразд*, *кажан*, *калатати*, *калачики*, *каламутний*, *качан*, *монастир*, *манах*, *паламар*, *Радивон*, *Радько*, *салдат*, *халява*, *хазяїн*, *чабан*, *шаравари* . . .;

б) і так само в наворотових дієсловах: *ганяти*, (*роз-*, *поганяти* . . . — хоч: *гонити*), *знемагати* (*змагались* — *змагання*, *помагати* — *помагач*, *вимагати* . . . — хоч: *знемога*), *качати* (хоч: *котити*), *ламати* (*ламанний* . . . хоч: *ломити*), *скакати* (*перескакувати*, *скакання* . . . — хоч: *скочити*), *хапати* (*хапаний*, *хапко*, *хапливий*, *хапнути*, *хапання*, *хапком* . . . хоч: *схопити*);

Але ж: *вимовляти*, *догорати*, *прощати*, *вмочати* . . .

2. Після піднебінних шипучих (*ж*, *ч*, *ш*, *щ*) неподвоєних, які подекуди вимовляють м'яко, пишеться „а“ не — „я“,

а) у словах: *лоша*, *курча*, *ведмежа*, *горщата*, *лошам* . . .;

б) у формах: *біжать*, *кричать*, *душать*, *тріщать* . . .;

3. Пишеться *а* в окремих словах:

а) де буває в говірках (або в моск. мові) „е“: *барліг* (не — *берліг*), *Г'арасим* (не — *Герасим*), *часник*, *чавун*, *чамайдан*, *чапрак*, *чахоня*, *шалапут*;

б) на кінці слів (у моск. мові, а то й у говірках лише шелестівка): *брова*, *воша*, *корогова*, *миша*, *морква*, *церква* . . .

4. Чужі слова, в яких чується „а“, треба писати по можливості так, як вони вимовляються в своїй мові: *капітан* [не *копитан*], *капітал* . . . (Ак.).

Про те, як писати *а* з чужих мов після *л*, див. § 22^{1в}.

Я.

2. 1. В деяких говірках у йменників середн. роду зі старим *іє* (моск.-ье) говорять „є“, а треба і в називнику і в орудн. одн. говорити й писати „я“: *зілля*, *насіння*, *волосся*, *обіддя*, *галуззя*, *сміття*, *кличчя*, *піддашия*, *збіжжя*, *листя*, *беззліб'я*, *безголов'я*, *пир'я* . . ., також: *зіллям*, *насінням* (ор. одн.) . . . (Ак.).

2. Не — „ї“, а — „я“ пишемо в таких словах: *запрягати* (запряг і запряг, запрягла), *лягати* (ліг і ляг, лягли), *одягати* (одяг, але — одіж).

3. Не — „ї“, і не — „є“ чн „є“ (як ось у моск. мові), а *я* появляється в таких словах: *колодязь* (*колодязя* . . .), *ляц* (*ляца* . . .), *ялинка*, *євангелія*, *наветяж* (і *наветіж*) . . .

4. «В чужих словах» — скрізь, і на кінці слів і в середині — «пишемо *ія*, а не — *іа*: *матеріал*, *геніальний*, *спеціальний*, *фіялка*, *варіант*, *діявол*, *діякон*» (Ак.).

5. Про *я* після *л* у словах, що дійшли до нас із чужих мов через польське посередництво (*пляшка*, *клямка*, *ллада*, *лямна*, *канцелярія*), див. § 22^{1в}.

Про апостроф перед „я“ див. § 17.

Е.

3. „Е“ пишемо:

1. в одкритих складах (у закритих в „ї“, пор. § 6₃), *волосени* (волосінь), *височени* (височінь), *гребенем* (гребінь), *далечени*, *жменя* (жмїнь), *каменя*, *кореня*, *кошеля*, *кремнем*, *кужеля*, *лебедя*, *лемеша*, *осени*, *паперу* (папір), *постелі* (постіль), *ячменю* . . .;

2. хоч склад закритий, але, на подоби інших відмінків чи слів, являється „е“ у словах: *вечер* (вечеря, вечері, вечерю . . .), *гнобитель* (*учитель*, *родитель* . . .), *мед*, *меч*, *монет*, *небес* (небесний) *озер*, *печер*, *потреб*, (потрібно), *решет* (решітка), *змелю*, *чудес* і т. д.; і так само замість етимологічного „ї“ в словах: *ведмеді* (ведмідь), *речи* (до речи, речами, річ), *стрельнути* (стрілити).

3. Через те, що безнаголосне „е“ в вимові наближається до „и“, то треба мати на увазі,

а) що випадне, чи вставне може бути тільки „е“, ніколи ж „и“, тим то пишемо:

деру (драти), *мерці* (мрець), *шевоця*, *женці*, *жену* (гнати), *беру* (брати), *витер* (тру) [див. ще § 5₂] . . . то знов: *хлопець* (хлопця), *півень*, *червень*, *кашель*, *праведний* (правда), *терен*, *вітер*, *верхівець*, *майстер*, *Дністер* (і Дністро), *Олександр*, *міністер*, *рубель*, *корабель* . . . *весел* (весло), *відер*, *земель*, *мітел*, *пісень*, *брежень*, *другарень*, *кисгарень*, *корчем*, *тюрем*, *ряден*, *стебел* (стебло), *сідел*, *сестер*, *ребер*, *чисел*, *арем* . . .

б) як у коріні слова в „е“, то воно так скрізь і пишеться: *весло* (вєсла), *весна* (на вєсну), *степи* (степ), *теля* (отєліться), *не брав*, *не стямився* . . . (знєстяму, знєхотя, нємічний), *Петро* (Пєтрє!), *Семен* (на Сємена) . . .

в) у групах *-ере-*, *-еле-* (між шелестівками) все пишемо „е“: *берег*, *берез*, *берест*, [о] *бережний*, *берегти*, *вереди*, *вередливий*, *вереск*, *верещати*, *вересень*, *веретено*, *дерев* (дерев), *дерега*, *джерело* (джерєл), *жереб*, *оберемок*, *ожерєд*, *очерет*, *поперек*, *серед(ній)*, *терезий*, *через*,

череп, . . . *белебень*, *велет(ень)*, *келеп*, *келех*, *селезень*, *шелест*, *шелєпи* . . .

г) в відміні [флексії] іменників „е“ в таких закінченнях:

а) серед. р. наз., знах., кличн. відм. одн. а) імен. м'якої відм.: *поле*, *горе*, *відерце* . . .

б) чоловіч. роду давальн. відм. одн. м'якої відм. [див. §§ 25₁, 38] *копеви*, *товаришеви*, *краві* . . .;

γ) кличн. відм. чол. тверд. [§§ 27₁ ва, 38], жіноч. м'як. [§§ 27₃, 38] відм.: *братє!*, *земле!* . . .;

δ) орудн. відм. одн. м'яких відмін [§§ 28_{1,2,3}, 38]: *копєм*, *товаришем* . . ., *полєм*, *стовпищем* . . ., *землею*, *ріллею*, *статтею*, *суддею*, *їжею* (*гаєм*, *надією* . . .);

ε) родов. відм. множ., де в закінч. *-єи* [§§ 31₃, 38]: *грошей*, *людей*, *очей* . . .

г) в відміні прикметників, займенн. і числівн. б) прикм., сер. род. називн., знах., кличн. відм. одн. [§§ 39, 50, 55 . . .]: *чорне* (поле), *наше* (горе), *сьоме* (відерце); про *синє*, *їжє*, *трєє* див. § 4₃;

д) в відміні дієслів І класи [групи] у формах дійсного способу тепер. часу [§§ 58₁, 70]: *станєш*, *гилє*, *хочємо*, *килєтє* . . .;

у 2 особі множ. наказового способу [§§ 62, 70]: *станьтє*, *сиптє*, *дайтє* . . .;

е) в наростках: *-есеньк-*, *-ечк-*, *-еньк-*, *-енк-*, *-єро*, *-єнт-* (ят-), *-єн-* (у дієслівних формах § 67₂), *-тель* (див. § 3₂): *білесенький*, *річєчка*, *дядєчко*, *тамєчки*, *ручєньки*, *горєнько*, *Шєвєчєнко*, *дєсєтер*, *козєня(т)*, *очєплат*, *роблєний*, *мучєник*, *пріятель*, *завідатєль* . . .;

є) у закінченнях таких прислівників: *дуже*, *їнакє*, *завє*, *лишє* (лиш), *майєжє*, *начє* (неначє), *нідє*, *їндє*, *осїдє*, *самє* . . . і прикметникових та числівникових прислівн. . . . *більшє*, *довшє*, *мєшє*, *нижє*, *добрє*, *опєршє*, *першє*, *вдругє*, *по-першє*, *найпершє* . . . (більш, перш . . .).

-ьовий,
-евий

чужі
слова

нові
європ.
слова

4. «Прикметники на -евий (з наголосом на „е“) не міняють цього „е“ на „о“, „о“: *вишневий, тишневий, Василевий, сажневий, дешевий, смутневий, грушевий*» (Ак.).

5. «Чужі слова», в яких чуться „е“, «треба писати» й вимовляти «по можливості так, як вони вимовляються у своїй мові: *губернер, доктринер, фельдшер*» (Ак.).

Про „е“ після „т“ див. § 221^в.

6. Новіші європейські слова, такі, що мають на початку слова „е“, в укр. мові вимовляються й пишуться з „е“: «*евакуація, еволюція, егоїзм, екватор, екзаме́н, екскурсія, елегія, енергія, епіде́мія, епізо́д, епіте́т, ети́ка, етимо́логія, етно́графія, ефект, епо́ха, естетика, е́го*» (Ак.).

Про давніші слова див. § 446.

Є.

4. „Є“ пишеться

є — йе

1. де чуємо „йе“:

є, моє, баєчка, з'єднати, двоєчко, лякаєтьс́я, п'є...

2. в відміні

у відміні

а) іменників чоловіч. м'якої відм. на -й у давальн., і орудн. відм. одн. [§§ 25¹, 28¹, 38] й жіночої м'якої відм. на -я з попередньою голосівкою у кличн. і орудн. відм. одн. [§§ 27^{3г}, 28³, 38]:

кравці, раєм...; надіє, гімназією...

б) займенників присвійних, указових, питайних, невизначених та числівників у родов. і орудн. жіноч. м'якої відм. одн. [§§ 49, 50^б, 51^б, 52, 55^а];

моєї, тиєї, чийої, всієї... своєю, цією, однією;

в) дієслів І класи [§§ 58¹, 70] у формах дійсного способу тепер. часу, коли перед закінченнями в голосівка:

маєш, криє, чуємо, малюєтє...

після
шелест.

3. для означення пом'якшення попередньої шелестівки перед „є“ [як ось я, ю]:

синє, третє, орлє, ллємо...

4. в чужих словах:

в чужих
словах

а) після *ль, ть...*: *Мольєр, барельєф, рельєфний, льє* (франц. ієц), *ТЬєр, Готьє* (Ак.)...;

б) на початку чужих слів, що дійшли до нас через церкву, і взагалі «давніх і часто вживаних, де воно вимовляється як „йє“: *євангелія, євангеліст, Єгипет, єзрит, єретик, Єрусалим, Євген, Європа, єпископ*» (Ак.)...;

в) після „ї“ (іє): *їєстизм, їєсна, дієта, авдіє́нція, чуже „іє“ каріє́ра;*

г) після інших голосівок; тим то пишемо *прое́кт*, а не *проект*.

Про апостроф перед „є“ див. § 17.

И.

5. Буква „и“ пишеться

1. в дієсловах за значінням наворотовості з корінним (випадним) „є“ перед *р, н, л*; *збирати, ви́збирувати* (беру — брати), *ви́пирати, умирати, сти́рати, ви́дирати, пожирати* [зажерливість, ненажера від — „зажерти“]...; *обжирати* (жну), *проклинати* (клену), *напи́рати, роспи́нати, вити́нати, ... висти́нати...*; так само з випадним „о“: *висихати, розди́мати, ви́ривати* [про „ї“ в інших випадках, див. § 6^б];

дієсл.
наворот.
з корін-
ним „є“

2. у групах *-ри-, -ли-*, між шелестівками, коли в закритих словах буває *-ро-, -ре-, -ло-, -ле-: чорнобри́вий, кри́шити, дри́жати* [і дріжати], *гри́мати, три́вога* [і трівога], *три́мати, три́вати* [і трівати], *стри́жень, дри́в'яни, бли́щати, блиска́вка, гли́тати...*

групи
-ри-, -ли-

3. Не — „ї“, як подекуди говорять, а — „и“ пишемо в корені слова в незакритих складах після *єс, ч, ш, щ: жито, відчи́няти, чи, чимали́й, широ́кий, щирі́й...* [див. § 6^а], і так само в таких окремих словах: *блаки́ть, блаки́тий, зима* (зимовий, озимка...), *коми́ш, мизине́ць, хита́, писмо́, дитина́, дитя́, дитя́чий* (але — ді́ти), *сиді́ти* (але — сі́сти)...

і — и

Так само: *слина́, слиня́вий...*

ей, ой,
—ий 4. Пишемо „и“ [не „е“ або „о“, як у моск. мові] перед йотованою голосівкою або й: *иля, чий, чия, бий, лий, пий* . . . , *рий, мий, помий, дурний* (але: *цей, той*) . . .

в відміні 5. Пишемо „и“ в відміні йменників і після *з, к, ж* (ніколи — „і“):

а) в чол. роді в називн. й кличн. множ., в жіноч. в род. одн. й називн. множ.: *луги, коники, сплюхи* . . . , *дороги, руки, р'юки, блохи, бл'юхи* . . . ;

б) іменників чолов. р. називн. відм. множ. з наростком **-ин:** *Болгари, Татари, Серби, Вірмени, Мурини*, але *селяне, міщане, Галичане, християне*, а також *люде* (див. 301а);

в) «іменників жіночого роду, що кінчаються на приголосний звук (шелестівку — шелестівкова відміна, див. §§ 24₃, 38) в родовому відмінкові однини: *з ночи, коло печи, з подорожи, цієї соли, пічної тини, без сповіди, без відповіди, з радості, до смерті*, також: *матери*» (Ак.);

г) в відміні прикметників (займенн., числівн.) чол. роду скрізь у називн. відм. одн., отже й після *це, ч, ш, щ, з, к, ж*; *свіжий, гарячий, перший, вищий, другий, такий, глухий* . . .

д) в II класі відміни дієслів [див. §§ 58₂, 70₂] в формах дійсного способу: *хвалиш, бачиш, робимо, кричите* . . . і в закінченнях дієіменника й дієприслівників усіх дієслів [§§ 65, 68]: *хвалити, хвалючи, хваливши*;

нарост.
-ничий 6. у прикметниковому наросткові **-ичн-:** *писничий, столичний* . . . і в чужих словах після *ц, т, з, с, шипучих* і *р* (див. 7): *методичний, теоретичний, музичний, класичний, реторичний* . . . [пор. § 73₁₅];

в невідмінних словах на кінці 7. на кінці таких невідмінних слів:

а) прислівників і частиць: *вельми, врядигоди, доки, завжди, завжди, заки, коли (ніколи, відколи), куди (нікуди, кудись, декуди), ледви, межі (і між), мовчки, навпаки, опдечки, пішки, поки, почасти, рачки, скільки (наскільки . . .), стільки, сюди, тамечки, такечки, таки (так-таки), тільки, трохи, туди, тутечки*;

б) прийменників: *проти* (супроти), *ради*,

в) сполучників: *аби (щоби)*;

8. в чужих словах «після приголосних [шелестівок] в чужих словах зубних: *д, т, з, с*, шиплячих: *жс, ч, ш* і після *р* (тільки не в іменах власних, див. 61_{1в}) *директор, дипломат, тил, тиран, антихрист, університет, музика, пропозиція, шифрований, режим, фабрика*» (Ак.); у власних іменах, коли вони зукраїнізовані, „и“ пишеться і після інших приголосних: *Михайло, Михайлина, Микола, Пилип* або *Филип, Єгипет, Рим*»¹⁾ (Ак.). Також «можна писати: *диакон, диавол* [§ 24], *Гавриїл*» (Ак.).

I.

6. „І“ пишемо:

1. «з початку слова, коли не вимовляється „йі“ („і“ и — і О. С.), треба писати „ї“ (а не — *и*): *Іван, іграшка, їду, істина, Ілля, іскра, ївака, ім'я, їсти, їкувати, їстота, їти, Ірод, їржа, Ірпень*» (Ак.). Отже ще [як „ї“ приставне]: *їмзяти, їмла, їкла, ївати, їльняний, їлле, їржавий, їще, їз- (їс-)* і так само: *їмовірний*. А також після прийменників *з, в, над, перед, об, роз, під, від* у зложених словах [вставне „ї“]: *згонити — їзгонити, стовп — їзгонувсь, входити — ївходити, над нами — їнаді мною, переді мною, їобірати, розїгнати, підїбрати, відїкнути* . . .

2. „І“ на початку слова може чергуватись із „йі“ і — й *Іван — Йван, їду — йду, ім'я — займенник, ї — й, їмовірний — йїмовірний* . . . , а це на те, щоб уникнути збігу шелестівок або голосівок; з тою самою метою і представляється та вставляється [див. під. 1] „ї“: *їін їшов*, але

¹⁾ Той самий закон треба б віднести й до всіх інших давно зукраїнізованих слів, що ми їх дістали через церкву: *католик, митрополит, єпископ* . . . Ред.

— вони *йшли*, вода *ля* наче з відра, але — *доц* *іллє* як із відра (пор. § 10₁).

3. „*л*“ появляється з „*е*“ в закритих складах: *волосінь* (волосени), *височінь*, *сілський* (село) . . . *жміль* (жменя), *коліє*, *пліч* (плече) . . . див. § 3₁.

4. з „*о*“ в закритих складах:

барліг — барлогу
біль — з бодем
брів — брова
вигін — вигону
виріб — виробу
вихід — виходу
війна — воювати
вістівка — вісторок
вільний — воля
гін (род.) — гони
гіркий — горе
гість — гості
гуркіт — гуркоту
дім — дому
дохід — доходу
дрім — дроту
живіт — живота
засіб — засоби
захід — заходу
збір — збору
згідний — згода
злість — злости
кір — кору
клопін — клопоту
лій — лою
макогін — макогона
милість — милости
міжувати — мозок
нарід (народ) — народу
настрій — настрою
напій — напою
недобір — недобору

бліє — блоха
божевільний — збожеволіти
ніч — ночі
окріп — окропу
осіб — особа
ослін — ослони
Петрівка — Петрові
підків — підкова
покій — покою
покіє — покоси
поклін — поклону
похід — походу
прохід — проходу
радість — радости
рідний — родина
ріжні — рожен
розбій(ник) — розбою
самітний (і самотний) — самота

сиріт — сирота
сік — соку
слобідський — слобода
спокій — спокою
спосіб — способу
етоділ — стодола
етогін — стогону
устрій — устрою
Харків (ський) — Харкова
шкіл — школа
шкідливий, шкідник — шкода
ягід — ягода і т. і.¹⁾ Але див. § 6₅

¹⁾ Сюди ж належать: *сіллю* (соли), *нічю* (ночі) [§ 28₁], . . . *весілля* (веселий), *осінню* (осени) . . . Ред.

5. „*л*“ пишемо і в відкритих складах, замість „*о*“ і „*е*“

а) на подоби інших, споріднених слів, де є „*л*“: *гіронька* (гірка), *зіронька* (зірка). *жіночка* (жінка), *ластівочка* (ластівка), *кізонька* (кізка), *кісонька* (кіска), *кісточка* (кістка), *ніженька* (ніжка), *удівонька* (влівка), . . . тим то й: *борідонька*, бо — борідка, *доріженька*, бо — доріжка, *голівонька*, бо — голівка, *корівонька* [і коровонька], *сторіночка*, *черідонька* і т. д.;

б) на подоби інших форм, де „*л*“ є в закритому складі: *гвіздок* (бо — гвіздка), *дзвінок* (бо — дзвінка), *гребінець* (гребінця . . .), *камінець* (камінця . . .), *візок* (візка), *кілок* (кілка . . .), *кінець*, *корінець*, *кремінець*, *обідець*, *Харківець* (Харківця), *місток*, *олівець* (олівця), *очінок* (очіпка), *покрівець*, *стіжок*, *стілець*, *удівець* (удівця . . .), *кіготь*, *ліготь*, *ніготь* (нігтя), *одіжи* (одіж), *молодіжи* (молодіж), *крадіжи* (крадіж) . . .;

в) на подоби інших слів, у групі -*оро*-, -*оло* [§ 82в], -*ере*- [§ 33в]: *поріг*, *доріг* . . ., *еморід*, *борід*, *сковорід*, *черід* (і черед) . . . *воріт*, *доліт* . . . *борін*, *сторін* . . ., *голів*, *корів* (і голов, коров) . . .; *виволік*, *застеріг*, *зберіг* . . .; *роздоріжжєя*, *Запоріжжєя*, *подоріжжєю*, *підборіддя* . . .;

6. в дієсловах зі значінням наворотовості з коріним *е* [тільки не перед *р*, *л*, *н*, порівн. § 5₁]: *брехати* — *набріхувати*, *гребти* — *вигрібати*, *гнести* — *гнітити*, *плести* — *сплітати*, *мести* — *вимітати*, *пекти* — *спікати*, *наректи* — *нарікати*, *чекати* — *очікувати*, *чесати* — *вичісувати*, *причепити* — *чіпляти*, *чіпати*, *шептати* — *вишпигувати*, *щепити* — *прищипати* . . . *берегти* — *зберігати*, *стерегти* — *застерігати* . . .; *підперезати* — *підперізувати*, *потребити* — *спотрібувати* . . .;

7. в окремих словах:

чотири, *ячівка*, *срібний*, *кріпак* . . .
діброва, *заміж*, *огірок*, *шкіра* . . .
дріжджі, *прізвище*, *піжмурки*, *діра* . . . *дривіття* . . .
братік, *вугік* . . .
вітати, *цвісти*, *світати*, *зіммати*;

о, е — і в відкритих складах.

у групі -*оро*-, -*оло*-, -*ере*-

е — і в дієсловах наворот.

е — і
у — і
о — і
и — і

8. а) у відміні іменників:

а) чолов. роду в закінч. давальн. відм. одн. (-ові, -еві, -єві): *чоловікові, коневі, гасеві* . . . (Ак.) [§ 25, 38];

б) чолов. роду з закінч. на *-ю, -ч, -ш, -щ* у називн. і знахідн. відм. множ. *ножі, папичі, товариші, гроші, куші* . . . (Ак.) [пор. § 38];

в) усіх родів у місц. відм. одн. в усіх м'яких відмінах: *на кішці, в землі, на сонці* . . . [§§ 29, 38];

г) чолов. род. з закінченн. на -р (-ря у родов. відм.) в місцев. відм. одн. й наз. множ.: на *кобзарі, багачирі* [мали], *комарі* . . . і навіть: *школярі, теслярі, маларі, пролетарі* . . . [§ 30, 16];

д) жіноч. роду з закінч. на *-юса, -ча, -ша, -ща* в родов., давальн. й місц. відм. одн. та називн. й знахідн. множ.: (великі) *калюжі*, (чистій) *душі*, (на високій) *кручі*, (солодкі) *груші*, (лев'ячі) *пащі*, див. §§ 24, 25, 29, 30;

е) жіноч. род. з закінченням на шелестівку в давальн., місцев. відм. одн. та називн. і знахідн. множ.: (дрібній) *солі, міні*, в *почі, в печі* . . . Так само іменники без однини: *радощі, труднощі, молодощі*, і т. ін. (що ніби-то являються множиною для деяких слів на *-ість*: *радість*). Виняток: *в-осени* (Ак.), див. §§ 25, 29, 30;

б) прикметників (займен., числ., дієприкметників):

а) у називн. відм. множ.: *пахучі, давні* . . . *батькові, учителів, матері* . . ., *такі* . . ., *копі, другі, треті* . . . *поорані*, . . . див. § 46, 47;

б) у давальн. і місцев. відм. одн. жін. род.: *старшій* (сестрі), *у свіжій* (воді), на *крутій* (горі), *другій* (дочці) . . . пор. §§ 41, 45, 47;

в) у м'якій відміні називн. одн. чол. р., оруд. і місц. чол. і сер. одн., у множ., замість -и-, що ніколи не пишеться: *синій* (дим), *жнім* (коням), *претіс* (півнів), *претім* (півням), *претіми* (півнями) . . . див. §§ 39, 44, 45, 46, 47;

9. у наростку *-ісіньк-*: *білісінський, чистісінський, наросток однісінський, отакісінський* . . . (не плутати з *-есеньк-*!); *-ісінський*

10. на кінці таких прислівників: *вгорі, вранці, у прислів-долі, досі, іноді, ні* (*знічев'я*), *справді, сьогодні, моді, ники* на кінці також: *дали, мерщій, скорій*; пишеться воно і в таких словах на кінці: *далебі, спасибі, помагайбі* . . . *двічі, тричі*;

11. в чужих словах, крім зазначеного в § 58:

а) кожне початкове чуже „і“: *історія, імперія, в чужих ідол, ідея, Грод, інститут, інтелігент, ігумен, іронія, Індія, словах Іван, імміграція, інституція, інспектор* . . . (Ак.);

б) після всіх шелестівок, крім зубних, шипучих і р: *публіка, маніфест, амуніція, біблія, фігура, універсаль, архів, архієпископ, бібліотека* і т. д. (Ак.);¹⁾

в) в чужих прізвиськах, де чути „і“: *Дізраелі, Дільман, Тільмон, Тіде, Тімур, Мазні, Зібер, де-Бюсі, Росовіні, де-Напюжі, Скудері* (Ак.);

г) перед голосівкою та *й*: *Франція, Росія, Австрія, Азія, історія, матеріал, архієрей, Антоній, Онопрій, Григорій, Горацій* (Ак.). [див. §§ 24, 44в].

і.

7. Букву *ї* пишемо

1. «з початку слова або з початку складу, коли вона вимовляється як „йі“: *їдець, їдкий, їдем, їса, їсак, їда, їдити, її, їй, їсти, їсати, їсний, Україна, твоїми, мої, свої, їга, троїстий*» (Ак.); ї = йі

2. після приголосних (шелестівок), але тоді тільки, коли „ї“ не зливається з ними: на *тім'ї, на безриб'ї, губних ір з'їсати, під'їсати, в'їсати, об'їсати, з'їсти* (і ззісти), у *пір'ї, на подвір'ї, на взір'ї* . . . (Ак.); після у злож. губних ір словах.

¹⁾ Розуміється, що і в прикметниках, утворених із тих слів, після всіх цих шелестівок теж пишемо „ї“: *полемічний, технічний, педагогічний, графічний* і т. д. Ред.

в відміні

3. в відміні:

а) іменників, а саме назв місцевостей, де „ї“ після голосівки є в відкритому складі (замість „є“): *Київа, Почаїва, Чугуїва, Млиїва* . . . ;

б) займенників: *її, їє, їм* [§ 48] . . . *моїї, мої, твої, свої, своїми* [§ 49] . . . *чиї, чиїє* § 516 . . . ;

в) дієслів у II класі, якщо перед закінченнями є голосівка: *стоїш, доїть, гоїмо, таїте*, див. §§ 58, 70₂;

ї = йи

4. коли „ї“ склалося з „йи“ [що ніколи не пишеться]: *стоїмо, гоїти, війїна, піїїна, боїїце, моїїце, збоїїти, запоїїти, вибоїїна*;

в чужих
словах
після
голо-
сівки

5. в чужих словах букву „ї“, що стоїть після голосної, передаємо через *ї* (а не „і“): *Киїл, Михаїл, Гавриїл, Рафаїл, Енеїда, архаїчний, героїчний, руїна, архаїзм* (Ак.).

Про апостроф перед „ї“ див. § 17.

О.

8. „О“ пишеться:

і—о

1. в відкритих складах: *барлогу, болю* . . . див. § 6₄;

2. в закритих складах, на подоби інших форм:

а) *жалоб, запон, істот, обор, ос, рож, перешкод, підвод* (і підвід), *пригод, підпор, проб, сов, сухот* (і сухіт), *турбот, тополь, устайов, чеснот* . . . ;

запозиче-
ні слова

б) у запозичених словах: *агроном, бог, закон, престол, погром, собор, єпископ, апостол, пролог, москвова, московський, Артемоський, потоп, том* . . . ;

-оро-,
-оло-

в) у групах -оро-, оло- (між шелестівками): *бо-рошино, виворот* (і виворіт), *ворог, волос, ворон, ворок, горобці, жолоб, колоє, молот, мороз, морок, поров, околот* (і околіт), *ополонка, порох, порон, сторож, хварост* . . . але див. § 65_в;

е—о

3. після шипучих [*жс, ч, ш, щ, джс*] і *й* з колишнього *є, ъ* перед твердим складом (тобто, перед складом, у якому є *а, о, у, ы, ъ*): *жонатий, чоловік,*

чоботи, чого, чотирі, шовк, бджола, щока, щогла, гайок, йорж, лийовий, майовий . . . , *кружечок, цвіточок, книжок, дощок, пташок, бочок, шийок, лайок* . . .

Таким чином, узявши на увагу сказане в § 3₁ розрізняємо: *шість* — *шостий* (церк.-слав. *шестий*) — *шести* (церк.-слав. *шести*) *жілка* — *жонатий* — *жєних, вєчїр* — *вєчєра* — *вєчеря, пишїлка* — *пшоно* — *пшениця, шерсть* — *шорсткий, чернець* — *чорний, жерсть* — *жорстокий* . . .

В часі, коли *є* (*ѣ*) переходило в *о*, шипучі [*жс, ч, ш, щ*] були ще пом'якшені, тим то хоч: *кружок, але* — *кружечок, смушок* — *смушечок, дрючок* — *дрючечок, горщик* — *горшечок, книжок* — *книжечок, подушок* — *подушечок, дощок* — *дощечок, ліїок* — *лісчок, лісчка* . . .

Але: *гайок* — *гайочок, райок* — *райочок*.

„О“ замість „є“ або „ї“ часто маємо в формах вивідних: *чорний* — *чорніти*, *щока* — *на щоці*, *пшоно* — *у пшоні* . . . більшість — *більшости*, *свіжість* — *у свіжості* . . . (завжди *о*), на подоби таких форм, як: *певність* — *певности*, *радість* — *радости* . . . ;

4. випадне або вставне о:

а) *вузол, вижор, мозок, вогонь* . . . в назив. відм. одн. **вставне й**

б) *верстов, дροхов, церкхов, бужов, кроков, корогов, тиков, плахот, відьом, жінок, дощок* . . . [родов. множ. **випадне „о“** від: *верства, дрохва, церква* . . .]

Але від *лоб, рот, мох* — *лоба, ротом, мохові* . . . ;

5. при *р і л* (*ѣ*) між шелестівками: *овок* — *овєка, торг* — *торгу, горб* — *горбом, кров, плоть, брова* . . . див. § 5₂;

л, р

6. в таких окремих словах, в яких [у поодиноких говірках] буває хоч „у“, хоч [в моск. мові] „а“: *зоуля, козак, комин, комиш, кропива крохмаль* . . . *коштувати* (= „стоить“ — не плутати з „куштувати“ = „пробовати“, отведывати), *годувати, мордувати, сохнути* (і схнути), *тополя, хотіти* (і хтіти);

а, у—о

Про -ований, див. § 10₂; про „о“ у кличному відм. іменників див. § 27_{3а}, в орудному, див. § 28₁; 3;

чужі
слова

7. «Чужі слова, де чути „о“, треба писати по можливості так, як вони вимовляються у своїй мові: *доктор... адвокат, холера, вокзал*» (Ак.).

Про „о“ в чужих словах після „л“ див. § 22.

чуже „іо“

8. «Чужоземне -іо- звичайно передається через *іо*: *піонер, еміріон, біоскоп, соціологія*...» (Ак.).

Про „іо“ в таких випадках див. § 9_{1г}.

Йо,ьо.

9. М'яке „о“ зазначаємо на письмі значком *йо* або *ьо*.

1. „Йо“ пишемо:

а) на початку слова або складу: *його, йому, йогоп, лойовий, бойовий*...;

б) в середині слів, коли м'яке „о“ не зливається з шелестівкою, коли „й“ виразно чути (напр., після губних): *віо-віо, оловіювий, розіюкатися, зіюжитися*...;

в) в відміні займенників: *його, йому... мойого (мого), мойому (мому)...*, *чйого, чйому* [див. §§ 68, 69, 71б. В говірках бувають і старші форми: *єго, єму*...]

г) в чужих назвах в таких самих випадках: *Воробіюв, Соловіюв*...;

г) в кількох словах, котрі більше поукраїнізувалися, чужоземне -іо- чергується з *йо* — однаково добре пишеться: *курію і куріюз, серіюий і серіюийий*, окрім того: *буліюп, міліюп, медальюп* (Ак.) [§ 16_з];

2. „ьо“ пишеться:

а) після пом'якшених приголосних (голосівок): *льоа, льон, сьогодні, осього, осьомий, сльоа, горьований, дьоготь, тьожати, ього, ьому, цього*...;

б) в чужих назвах: *Ліньов, Кореньов, Кошелюв*... (Ак.).

У.

10. „У“ пишеться:

у—в,
в—у

1. з початку слова (пня), чергуючись із *в*: вона ж *учителюв* — вона *вчителюв*, з *України* — на *Вкраїні*,

так *у нас* — так і *в вас*, був *учора*, був іще *вчора*, в *удови* — у *удови*, він *увесь*, вона *весь*, багато *всього* — з *усього*... пор. § 6_з;

2. в наросткові -*ува-*:

а) в дієсловах, у дієімenniку: *купувати, напувати, торгувати*; в дієприкметнику тих дієслів і в виводних від нього словах тоді, як не падає наголос на перший склад наростка: *вибудуваний* [але *будований*], *виторгуваний, будування, дарування*... (Ак.).

б) у прикметниках: *білуватий, свилуватий, витрішуватий, подовгуватий*...;

Пишемо: *чував, бував, роздував, кував* — але: *шовати, шовати*;

3. в окремих словах, в яких у поодиноких говірках [чи в моск. мові] буває „о“: *будяк, ворущити, куштувати* (див. § 8_б), *мармур, мачуха, напущурбурити, отрутити, парубок, яблуко, яблуня, яструб*.

4. після „л“ у чужих словах див. § 22.

5. про „у“ в кличн. відм. іменн. див. § 27_{1а в, в, у}.

Ю.

11. „Ю“ пишемо:

1. в наросткові дієслів -*юва-*: *плювати, плювати, тациювати, горювати, царювати, студіювати*... — *юваний* (Ак.) — пор. § 10_з —, але: *оплюваний, заклований*;

2. після подвоєних шипучих [ж, ч, ш] в орудн. відм. жіноч. іменників шелест. відм. [див. § 28_д, 38]: за *пичю, пичю, подоріжжю, роскішню*... (Ак.);

3. у кличн. відм. іменник. чоловічого роду м'якої відміни (§ 27_{1б}) й деяких жіночих песливих імен (§ 27_{3в}): *гаю*... , *Марусю*...;

4. в декількох нечисленних чужих словах після „л“: *чужі слова* (див. § 22_з) *ілюмінація, ілюстрація*. (Ак.) Див. іще, § 17_{1з}; після „л“

франц. и
нім. й

5. в чужих словах на місці франц. „и“ або німецького „й“: *Вюртемберг, Мюнхен, Гюґо, Скюдери* (Ак.), *Кюв'є* [див. § 17,5]

Про апостроф перед „ю“ див. § 17.

Правопис зложених слів.

12. У правописі зложених слів трудність становить сполучний звук — *о, е (є), и*, особливо, після пом'якшених шелестівок, *й* та *яс, ч, ш, щ*.

1. „о“ пишеться

а) після корінних *яс, ч, ш, щ*:

вірш — <i>віршомас</i>	сторч — <i>сторчогляд</i>
душа — <i>душогоуб</i>	книш — <i>книшоган</i>
каша — <i>кашогар</i>	лічити — <i>лічозір</i>
клиша — <i>клишопогий</i>	ласощі — <i>ласощоглист</i>
гроші — <i>грошоганлод</i>	перший — <i>першорядний</i>
воша — <i>вошогпруд</i>	чужий — <i>чужоземний,</i>
ніч — <i>ночовид</i>	<i>чужоземець</i>
піч — <i>печоглдини</i>	кожа — <i>кожом'яка</i>
піший — <i>пішогход</i>	миша — <i>мишогд</i> . . .

б) після м'якого „и“: синій — *синьогуб, синьоцвіт*, задній — *задньоближковий, задньопіднебінний*, передній — *передньоближковий* . . ., але ж тут може бути сполучним звуком і „є“: *синьєжупаник, задньєпіднебінний*, пор. § 12₃;

в) у зложених числових прикметниках, або у зложених словах, у яких перша частина зложення є головний числівник оди́н, два́, де-коли чоти́ри: *двоєсотий, чотирьохтисний, чотирорічний, одноповерховий* . . .; про *три* див. § 12_{4а}, про інші § 12_{4б};

2. „є“ пишеться

а) після *яс, ч (ш?)*, але не корінних, а таких, що вийшли з м'ягчення *г, к, (х?)*: око — *очевидний, очевидки, очевидячки*, бог — *божєвільний, божєвілья*, рак — *рачєшийки* . . .;

б) коли виразно чується, що те „є“ належить до першої частини зложеного слова: вище — *вищєзгаданий*.

нижче — *нижчєпідписаний*, може — *можєбилиця*, себе — *себєлюб(єць)* . . .;

в) після небузумовно пом'якшених *л і ц*: земля (землею) — *землєписний, землєпис*, лица [лице] — *лицємір* . . .;

3. „є“ пишеться після безумовно пом'якшених (*-тл-, -й-*) життя (життю), життям . . . — *життєпис, життєздашний*, край — *краєвид, воєвода* . . . пор. § 12_{1б};

4. „и“ пишеться

а) тоді, коли перша частина зложення кінчається на „и“: межі — *межигір'я, межиріччя, межигирець, міжнародний і* (міжнародний, — міжпартійний), *межисобиця, три* — *триклятий, тризубець, трискладовий, трикутник* . . .

б) коли перше слово зложення в родов. відмінку числівника: *семиліток, п'ятизлотник* . . .

Б) ШЕЛЕСТІВКИ [ПРИГОЛОСНІ]

Подвоєння шелестівок.

13. 1. Подвоюються шелестівки: зубні: *д, т, с, з*, плавкі: *л, н*, шипучі: *яс, ч, ш*, перед давніми *-іа, (-ья), -ію* (ью), *-іє* (-ье), *-ії* (-ій): *безладдя, безуряддя, суддя, давн. -іа, -іє, -ію, -ії* перед *сміття, багаття, браття, волосся, поросся, мотуззя, галуззя, весілля, Поділля, зілля, похмілля, насіння, ходіння, збігасся, роздоріжсся, безгрішнє, клоччя, життє, в житті, весілля, на весіллі, лє, лють, тілю, міддю, ніччю*, як і в відповідних прикметниках (*життєвий*) і в зложених словах (*життєпис*) (Ак.).

Але — *для, ігуменя, попада, свила, кутя* (Ак.), аналогічно ж: *суддю, рілля*.

Але ж губні шелестівки, *р* і дві ріжні шелестівки в таких випадках не подвоюються: *луб'я*, *безголов'я*, *сім'я*, *подвір'я*, *пир'я*, *кров'ю*, *матір'ю*, *п'ю*, *п'є*, у *пир'ї* . . . *листя*, *щастя*, *смертю*, *жовцю*, *радістю* . . . і в родовому відм. множ. сер. роду іменник. на *-я*: *питань*, *бажань* . . . (Ак.).

«Аналогічно з цими випадками не треба переносити подвоєння на чужі ймення; треба писати: *Валля* (не — Валлян!), *Тазькоццо*, *імброльйо*, *мільйон*, *Мольєр*, *барельєф*, *Нью-Йорк*, *Тьєр*, *Готье*, себ-то, з однією приголосною буквою та з *ь*; а в таких словах, як *ад'юнкт* та *кон'юнктура*, пишеться апостроф, а не *ь*» (Ак.), див § 17₅.

— нн —

2. Пишеться *-нн-* а) коли одне *н* належить до кореня, чи пня слова, а друге до наростка: *день* — *щоденний*, *сон* — *сонний*, одміна — *одмінний*, *рано* — *ранний*, *баштан* — *баштанний*, *талан* — *безталанний*, *причина* — *причинний* . . .;

б) у згрубілих формах прикметників (займенників) з наростком *-енн-*: *величєнний*, *здоровєнний*, *добренний*, *страшенний* . . .;

в) в деяких прикметниках: *спасєнний*, *невблаганний* [Ак.], *численний* . . .

Але ж у дієприкметниках пишемо одне *н*: *зроблений*, *опечений*, *зварений*, *запрошений*, *виструганий*, *попраний* . . . (Ак.), як і в дієприкметникових прикметниках (з іншим наголосом): *печєний* (печений — дієприкм.), *варєний*, *товчєний*, *хвалєний*, *коханний* . . .

збіг одна-
нових
літер

3. Подвоюється шелестівка в словах [зложених, здебільшого], коли збігаються однакові літери: *оббити*, *відділ*, *ззаду*, *роззутти*, *іzza*, *нісся*, *пасся*, *трєся* . . . також *ззісти* (із'їсти) (Ак.), *роззявити*, *роззява*, *єсати*, *ввійти* (увійти), *вєсь* (увесь, весь), *вважати* (уважати), але пишемо: *отєпер*, *оцєй*, *отой*, *отут*, *отак* . . . — не змішувати їх з такими як: *от тепер*, *от цей*, *от той*, *от тут*, *от так* . . .), атак само: *сіма*, *вісіма* (орудн.) — побіч: *сімома*, *вісьмома* § 55є, в.

4. «В чужих словах не подвоюється приголосний звук: *класа*, *маса*, *каса*, *шосє*, *проєс*, *профєсор*, *субота*, *група*, *суфікс*, *комісар*, *комісія*, *комунa*, *комуніст*, *інтелігєнт*, *ілюстрований* . . .; тільки звук „*н*“ подвоюється в отаких словах: *манна*, *панна*, *ванна*, *Ганна*, *боина*.

чужі
слова

Але у власних назвах, здебільша, лиш у чужоземних (винятково в своїх), та в словах із церковної мови подвоюємо приголосний звук, згідно з вимовою чужоземців: *Едда*, *Міллер*, *Мюллер*, *Ганнібал*, *Анна*, *Колєсса*, *Мекка*, *авва*, *Равві*, *осанна* . . . В таких випадках треба вважати тільки на справжню вимову в чужоземцях, а не на їхню графіку. Через те не пишемо двох приголосних у французьких іменах: *де-Бюсі*, *Брюсєль*, *Франшівіль*, *Мюзєта*, *Гарона*, та з другого боку залишаємо подвійні приголосні в італійських іменах: *Ріолєтто*, *Патті*, *Страдєлла*, *Тассє* . . . Пишучи німецьке: *Мюллер* з двома „*л*“, рівночасно пишемо: *Рюкєрт* [Rückert], *Гофман* [Hoffmann], бо й самі Німці так вимовляють» (Ак.).

чужі
власні
назви

Зміни шелестівок при збігові їх.

14. Як відомо, деякі шелестівки, зустрічаючись із другими, змінюються.

1. Так перед „*ч*“

а) переходять *ц* і *к* на *ч*: *Німець* — *Німєччина*, *ц*, *к* + *ч* = *чч*
Турок — *Турєччина*, *Козаччина*, *Гайдамаччина*, *Хмель-ниччина*, *чумаччина* . . .

б) *з* перед *ч* переходить на *єс*: показати — *по-казєсчик*, *з* + *ч* = *жч*
мазка — *замазєсчити*, *брязкати* — *брязєсчати* . . .

Інші приголосні перед „*ч*“ лишаються, дарма що в вимові *т*, *д* переходить теж на „*ч*“: *голубчик*, *кравчик*, *писарчук*, *ковальчук*, . . . *молодчик* [чути: *молоччик*], *салдатчина*, *тітчи*, *квітчастий* [чути: *квіччастий*], *безбаченко*, *отче*, *Коротченко*, *невістчин*, *тчу* [чути: *ччу*], *тче* . . . [пор. § 14₃];

2. Так само шелестівки *єс*, *ч*, *ш*, *т* у вимові змінюються *ж*, *ч*, *ш*, *т* перед „*ц*“ на інші звуки (*зц*, *щц*, *сц*, *щц*), але ж на пись- + *ц*

мі збірегаються: діжка — *діжці* (чути: дізці), дочка — *доцці* (чути: доцці), юшка — *юшці* (чути: юсці), квітка — *квітці* (чути: квітці), переможець — *переможці*, Запорожець — *Запорожці*, братця (чути: брацця), *отця* (вітця), *долітце* . . .

Отже треба розрізняти на письмі вище вказані сполучення зі сполученнями *зи, зьци, цьци, сци* (сьц): казка — *казці*, кузка — *кузці*, кицька — *кицьці*, гуска — *гусці*, Ониська — *Онисьці* . . . див. § 16_{2,3}.

3. У другому ступні прикметників (прислівників), коли до коріння (пня) додається наросток *-ший*, то з попередніх шелестівок переходять *з, г* на *жс*, а *с* на *ш*, при чім *ш* в наростку переходить на *ч* (*зи* — *жсч*, *си* — *шч*), інші лишаються без зміни: вузький — *вузький*, низький — *низький*, близький — *близький*, дорогий — *дорожкий*, кращий (із: красший), вищий [так само: *дужий*] . . . — але: глибший, ліпший, топший, більший, ширший, тихший, м'якший . . .

Так само в вивідних дієсловах: *вузжати*, *дорозжати*, *кражати*, *топжати*, *м'якшити*, *багатжати*, *ріджати*, *молоджати*¹⁾ . . .

4. Перед наростками *-ство, -ський*

а) *-к, -ч, -ць* пня змінюються на *-цтво, -цький*: *козациво*, *козацицький*, *ткацтво*, *ткацький*, *молодецький*, *ловецтво*, *ловецький*, *Кобилецький*, (Кобилцяки) *галицький* . . . (Ак);

б) *-ж, -ш, -с* пня переходять на *-ство, -ський*: птах — *птаство*, *волоський* (Волох), *товариш* — *товариський*, *наський* (наш), *чеський* (чех), *руський*, *перський* . . . але: лях — *лядський*;

в) *-з, -жс* пня змінюються на *-зтво, -зький*: убогий — *убозтво*, Париж — *парижський*, Прага — *празький*, Петербург — *петербурзький*, пороги — *запорожський* . . .

¹⁾ Буває, що у пнів на *т, д* переходить *ш* у *ч*, тим то дехто й пише: *багатчий* — *багатчати*, *молодчий* — *молодчати* . . . Ред.

г) інші приголосні перед *-ство, -ський* не змінюються, а тільки *-зький* стягається в *-зький*: *братство*, *сусідство*, *братський*, *сирітство*, *сирітський*, *людство*, *людський*, але — *французький* (Ак.), *кавказький* . . .

5. Так само буває з деякими прийменниками, коли вони у зложених словах робляться приростками, і з іншими приростками, що не суть прийменниками:

а) «приросток *з* (або *із*) перед глухими: *п, т, к, ж* *з-, роз-* змінює своє *з* на *с*: *спитати*, *стулити*, *скаржати*, *схилитися*, *сходитися*; *спід*, *спонад*, *споміж*, *сперед*, *спосеред*; перед усіма ж іншими приголосними приросток *з* (чи *із*) не змінюється: *збавити*, *звести*, *зжалітися*, *зчарувати*, *зчитити*, *зцідити*, *зцілити*, *зшивати*, *зшиток*, *зсидити*, *зсісти*» (Ак.). Таксамо і приросток *роз-*: *ростикати*, *роскидати*, *роходитися* . . . але: *розсипати*, *розчистити*, *розцідити*;

б) всі інші приростки (*без-, об-, над-, під-, . . .*) *без-, об-*, ніколи не змінюють дзвінких шелестівок на глухі: *без-над-, під-* *хліб'я*, *безпутний*, *безчестя*, *обсипати*, *наджусити*, *підшити*, *відпроситись* (*одпроситись*) . . .

в) всі прийменники (коли пишуться нарізно) „*з*“ і інші ніколи не змінюють дзвінких шелестівок на глухі: *приймен-* *з хати*, *із прощі*, *без каші*, *з журби*, *без шаблі* . . . ;

6. У займенникових і зворотних дієсловах [що мають *-ся*] «у другій особі однини теперішнього та майбутнього часу пишемо *-шся* [у вимові чуємо: *-сеся* або *-ся*]: *судитися*, *водитися* *боятимешся* (чуємо: *судисся*, *водисся*, *боятимеся* або *боятимеся* . . .); у третій особі однини і множини теперішнього та майбутнього часу пишемо *-ться* (а не *-ця*, як чуємо, або *-ця*): *судиться*, *судяться*, *губиться*, *губляться*, *забороняється*, *братиметься*» (Ак.) (а не *судитьця*, *судиця*, або *судиця* — як звичайно говорять).

7. Сполучення *-чи-* не змінюємо, дарма що в вимові майже все чути *-ли-*, а пишемо: *безпечний*, *лечня*, *сер-*

-чн- дечний, місячний, помічний, помічник, влучний, вдлчний, зручний, вічний, наочний . . .

-чн- Але в таких словах, як: ругиник, рушниця,
-шн- мірошник (Ак.) пишемо -шн-.

-сч = щ 8. Сполучення -сч- переходять на щ: щастя, щасливий, щезнути, нащадок . . .

Випад шелестівок.

15. Випадають:

а) Д, Т перед „н“ 1. Д і т в групах -зdn-, -здn-, -стn-: п^разник, бо-розна, пізний, тижд^ня (тиждень), коз^нений, пісний, че-сний, напасний, напасник, пропасниця, власний, звісний, іс^нувати, сучасний, водохресний, переня, ненависний, корисний, первісний (Ак.), нещасний, сви^нснути, шіснадцять.. але — вістник.

б) перед „л“, „ц“ Те саме відноситься до групи -стл-: щасливий (щастя), зависливий, жалісливий, пєсливий [пєстошці], ро-зістати (стелю) . . . і до групи -рдц у слові: серце.

Навпаки: стрівати, уздріти, заздрий, заздросці.

к перед „н“ 2. „К“ випадає в групах -скн-, зкн-: пис^ннути, тріс^ннути, блис^ннути, бриз^ннути, плюс^ннути, брыз^ннути.

л 3. „Л“ випадає у групі -слн-: умисний.

одна або друга 4. У групі -рич-, -рдн-, -здн- випадає одна з шелестівок: чернець — черця або чєнця, милосердіє — милосерний або милосердий, безглуздя — безглузний або безглуздий.

„г“ 5. „Г“ випадає у словах: тоді, завєди, іноді . . . і на кінці слів: чет^гвер, спасибі . . .

„в“ 6. У групах -вс-, -вст-, -вса- на початку (давній приросток: вос-) випадає „в“: спомин, спільний, стеклий, стид, єхід . . .

Б.

16. Значка „б“ уживається для відріжнювання пом'якшених шелестівок від твердих — на кінці складів: стан — стань . . ., — перед „б“: топ^бнути — тьб^бнути . . .

1. Але через те, що в українській мові шипучі (єс, після шипучих і губних ч, ш, щ), та губні (л, б, в, ф, м) звичайно не пом'якшуються [в де-яких говірках шипучі бувають подеколи м'які], то після них ніколи „б“ не пишеться: ніч, рієс, кличте, їдеш, берешся . . . кров, голуб, степ, сім, ставте, б'ю, хлоп'я (див. § 17).

Та тільки не все на письмі можна кермуватись слухом. Бував так, що шелестівки вимовляються пом'якшено, а „б“ не пишеться. Не слід його писати:

а) в закінченнях речівників [іменників] на -ар, після „р“ -ир, навіть коли в родовому відмінку маємо -ря [бо тоді „р“ у називн. відм. вимовляється майже в усіх говірках м'яко]: цар, кобзар, секретар, писар, косар, лікар, вістар, ма^настир, ба^натир (царя, кобзаря . . .) — також: звір, матір, тепер, не вір, гіркий, Харко, Харків [Ак.], вечір [вечеря], тюрма, тхір, кір, шир . . . словом, м'якого „р“ на кінці складів і слів на зазначається;

б) між двома пом'якшеними шелестівками (або між двома взагалі між шелестівками, коли за ними стоїть я, ю, є, пом'якш. і, б): слід, сонця, вікошля, світ, сміх, цвіт, кість, мислі, панський, користю, пізє, життя, зілля, міддю, кінци, молодця . . . (Ак.), див. далі (в), дарма що ми вимовляємо, тай треба так вимовляти: сьлід, соньця, сьміх, сьвіт, цьвіт, кісьть і т. д.;

в) після „н“ перед єс, ч, ш, щ: метний, топний, ішний, кінчик, пащина, ганчірка, віншувати, хоружий . . . (Ак.). І так само не пишемо „б“ після „н“ перед наростком -ство: панство, свинство, міцанство, духовенство . . . (вимовляємо, здебільшого: паньство, свиньство . . .).

Примітка 1. Але правила б) й в) не відносяться до „л“;

коли тільки за ним не друге „л“, то після нього „б“ ставиться: *білѣший, пальчик, бувалѣщина, пальця, смальцю, з запалѣцем, суспільство, польський* . . . (але — зілля, рілля, ллемо . . .) (Ак.).

Примітка 2. Правило б) й в) порушується, коли пом'якшення шелестівки було перед твердою шелестівкою (в іншій формі слова); в такому разі „б“ лишається й між пом'якшеними: редька — *редѣці*, сторононька — *сторононьці*, Ониська — *Онисѣці*, донька — *доньці, доньчин*; для „л“ навпаки: балка — *у балці*, скалка — *на скалці*, гілка — *на гілці, гілчастий* . . .

сб — с г) після „с“ у таких словах (у моск мові „б“ пишеться): *напис, запис, літопис, краснопис, перепис, випис, підпис, допис, скоронис, рукопис, правонис* . . .

2. За те треба „б“ писати:

а) «у наростках прикметників *-ський, -цький* після *с, ц*: *бабський, братський, панський, людський, Томашівський, козацький, ткацький, німецький, молодецький*» (Ак.) . . . і в наростку іменників *-сько*: *хлопчисько, психсько, багновисько, страховисько* . . .

Так само пишемо „б“ після „з“ перед наростком *-кий*, себ-то, *-зкий*: *французький, кавказький, низький, близький, вузький, грузький, слизький* . . . і в таких словах, як: *Грицько, Яцько* . . ., *цяцька, цюкувати, ськати, лопуцька, багацько, зненацька* . . .

б) в закінченнях після „ц“: *отець, хлопець* . . . *яець, лисець, удовиць* . . . (Ак.), за винятком таких чужих слів: *гоці, коці, палаці, шкіці*;

в) в закінченнях іменників жіноч. р. родов. відм. множини м'якої відміни, як от: *пісень, черешень, вишень, сочень, кухонь, їдалень, спалень, Лубень* . . . (у моск. мові немає);

г) в закінченнях 3 ос. одн. і множ. дієслів теперішнього й майбутнього часу та 2 особи множ. наказового [вольового] способу: *сидить, сидять, ідуть, беріться* . . ., див. § 14;

д) в чужих словах після „л“ і інших пом'якшених приголосних [шелестівок] перед приголосною або йотованою голосівкою: *Белью, Мюльбах, Тальякоццо, Вальян, імброльйо, мілйон, Мольєр, барельєф, Нью-Йорк, Тьєр, Готьє, рельєфний, бульйон, льє* (франц. lieu), *медальйон* . . . (Ак.).

в чужих словах

Апостроф (протинка) ['].

17. Протинка ставиться між шелестівкою й йотованою голосівкою (*я, ю, є, ї*), коли та шелестівка не пом'якшується, лишається твердою й не зливається з йотованою.

Ставиться вона:

1. «після губних (*п, б, в, м*): *б'ю, б'є, б'ється, баб'ячий, безхліб'я, голуб'ята, п'ять, реп'яхи, пун'янок, пов'язати, в'язі, в'ялий, в'юн, безголов'я, в'ється, в'язнути, м'який, тім'я, овм'я, м'ясо, ім'я, м'яло, м'ясиці, рум'яний, на тім'ї, на безриб'ї*» . . . (Ак.); тільки ж, як перед йотованою голосівкою в дві, чи три шелестівки, протинки «не пишеться: *святий, свято, різдвяний, морквяний, цвях, звязок, розвязувати, звязувати* . . . (Ак.), *мертвяк, червяк* . . . і в таких чужих словах, як: *бюджет, бюст, бюро, бюрократ, Вюртемберг, Белью, Мюллер*, і в інших чужих іменнях, де буквою „ю“ передається німецьке „й“ та французьке *и*» (Ак.);

після губних

2. «в деяких словах перед йотованою голосною (голосівкою) після „р“: *пір'я, бур'я, подвір'я* (де чути інакше вимову, ніж у: *рябий, рясний*)» *узгір'я, матір'ю, твар'ю, Мар'яна, пір'на* . . . «і в словах, таких як: *кур'єр, кар'єра, ар'єргард*» (Ак.). Тільки ж там, де „р“ в після шелестівки, апострофа не ставимо: *вістря, повітря* . . .;

після „р“

3. «після приростків, що кінчаються на приголосний звук (шелестівку), перед йотованою голосною (голосівкою): *з'їхати, під'їхати, в'їхати, об'їхати, з'ясувати, без'який, з'єднаний, об'єднаний, з'їсти* (і ззісти), *роз'яснити, з'явитися, з'явище* (останнє слово не треба плутати з словом «*з'явище*», що відповідає московському «хайло»)» (Ак.). Але ж

після приростків

треба писати: *зосібна*, зокрема (не з'окрема . . .), *зуміти*, *підучити* . . . ;

4. після „*ж*“ і „*к*“ в таких словах: *слух'яний* (і — слухняний), *Лук'ян* . . . ;

5. у чужих словах:

а) після „*р*“, див. вище, під. 2;

б) після чужих приrostків *ад-* (ad-), *кон-* (con-), *об-* (ob-), *суб-* (sub-) перед йотованими приголосними: *ад'юнкт*, *кон'юнктура* . . . (Ак.), *ад'ютант*, *кон'югація*, *об'єкт*, *суб'єктивний* . . .

Губні: б, п, в, ф, м.

18. 1. Про їх твердість див. § 16.

2. „*В*“ пишеться:

„*в*“ перед „*у*“ а) перед початковим (звичайно наголошеним) „*у*“: *вуз*, *вузько* (вузький), *вудка*, *вудлище*, *вугілля*, *вузол*, *вулік*, *вус*, *вулиця*, *вуха*, *вустілка*, також: *вухналь* (і ухналь), *вудила*, *вуздечка*, але завжди — *учень*;

„*в*“ перед „*і*“ з „*о*“ б) перед „*і*“ (з „*о*“) в назвці: *він* (відціль і — вона, воно, вони, див. під в), *від* (і од), *вівця* (овець . . .), *вісь* (оси), *вітчим*, *вітця* (і отця), *вівця* (овець, овечий . . .), *віска* (овес), *вікно*, *вісна*, *вірлячий*, *вірля* (і орлячий, орля), *вістря*, *вісім* (восьми, восьмий) . . . ; також: *вільха*, *вільгота*, *віщо* (на віщо, за віщо), *у вічі*, *віч-на-віч*, *вічко*, *вістар*, *Вірмени* — а далі: *війля*, *війце*, але: *осел*, *осла*, хоч — *віслоп* . . . ;

перед „*о*“ в) перед початковим „*о*“: *вогонь*, *вогню*, *вогняний*, *вона* (див. під б), *восьми* (див. під б) . . . ;

в середині слова між голосівками: *павук*, *павутиння*, *живу*, *живемо* (не — жию . . .), *Радивон*, *осавула*, *гавуи* . . . ;

ол + шел. г) на кінці складів у групі ол + шелестівка: *вовк*, *повний*, *човни* . . . (вимовляється коротке *ʃ*) і в минулому часі чол. роду дієслів (із „*л*“ — теж вимовляється як коротке *ʃ*): *казав* (казала . . .), *ходив* (ходила . . .), *боров*, *чув* і т. д.;

д) про *в* — *у* (чергування) див. § 10;

е) „*в*“ передає чуже „*у*“ в дифтонгах, отже, чуж. гол. + *и* = гол. + *в* напр., «чуже *аи* передаємо через „*ав*“: *автор*, *автографія*, *авдиторія*, *авдієція*, *лавровий*, *Август*, *Австрія*, *фавна*, *фавістичний*, *Таврія*, *авкіон* . . . ; аналогічно — *локавт*, *бравінг* . . . ; тільки перед голосними (голосівками) передаємо той дифтонг через *ау*, а не — через *ав*: *Луе*, *Аугербак*, *Шопенгауер*» (Ак.).

2. «Звук „*ф*“ у чужих словах, недавно взятих і в нашій мові ще не зукраїнізованих, передаємо через *ф* (а не — хв): *форма*, *Франція*, *фабрика*, *фінанси*, *філологія*, *фосфор*, *маніфест*, *офіцер*, *фаховий*, *факт*, *фасон*, *факти*, *фамілія*, *фантазія*, *фарба*, *фортуна*, *філософ*» (Ак.), див. іще § 19.

3. Поодинокі губні появляються в деяких окремих словах, де ми сподівалися б інших шелестівок: *ведмідь* (не — вонптити), *мандрувати* (мандрівка), *милець*, *тулуб*, *стовп*, *копір*, *картопля* . . .

Зубні: д, т, с, з, дз, ц, н.

19. 1. „*Т*“ появляється замість етимологічного „*д*“ у таких словах: *тир*, *тигити* (пор. дихати, моск. хорек); *жертка* [і жердка] . . .

2. Пом'ягчене „*т*“, „*д*“ подекуди в вимові (звичайно перед „*і*“) переходить у *к*, *ʃ*, але ж на письмі ми залишаємо *т*, *д* і пишемо: *місний* (не — кісний), *міло* (не — кіло), *для* (не — гля), *діти* (не — гіти) . . .

3. Етимологічне „*т*“, „*с*“ залишається, дарма що в вимові перед дзвінками переходить на — *д*, *з*: *боротьба*, *клятьба*, *отже* (але — адже), *осьде*, *просьба* (але — *призба* і *приспа*) . . . ; так само „*д*“ залишається скрізь у зложених словах: *відціль*, *відтіль*, *відкіль*, *відколи*, *двадцять* (див. § 75 ж), *відкидати*, *відпустити* і т. д.

4. „*Ц*“ пишемо в таких словах: *обіцяти* (обіцянка), *працювати*, *міцний*, *міць*, *цікавий*, *цурка*, *цей*, *оцей*, *відціль* (але відусіль), *місце*, *замісь*.

з—Дз

5. „Дз“ а не „з“ пишемо в таких словах: *дзвін, дзвіниця, дзвонар, дзвонити, дзуськи, дзелень-дзель* (дзеленькати), *дзюрчати, дзілдізвер, дзюб, дзьобати* (і — дзьоб, дзюбати), *бридзя, Гандзя*... Пишемо: *позика, позичати, доброзичливий*, а так само: *порон* [моск.—паром].

ж—З

чуже

θ, th

—Т

6. «У словах недавно або не дуже давно взятих», чуже θ, th на письмі передаємо через *т* (не через — ф): *катедра, Атеми, ортографія, міт* (не — міф), *апатема, апофтегма, Бористеи, логаритм, арифметика, патос, Пітагор, етер* і т. ін.

Здебільша те саме правило прикладається й до слів та до імень, давно взятих, напр.: „*Теофан, Теодосій* (або Тодос). Але в скільких слів цієї категорії, де пишеться „*ф*“ або „*ав*“, а іноді й *а*: *Федір* або *Хведір* (рідше *Тодір*), *Тимоавій* або *Тимофій* (рідше — *Тимотей*), гора *Афон* (рідше — *Атои*), *Хома*... Коли такі імення відносяться до людей західної Європи, а не до українців, то треба писати тільки „*т*“: *Тома Аквінський* (а не — Хома)» (Ак.)

7. Про перехід *т, д, с, з*, на — *ч, дже, ш, же* див. § 20₂.

Шипучі: ж, ч, ш, щ, дж і піднебінне й.

отвер-
діння

20. 1. Шипучі шелестівки (*же, ш, щ, ч, дже*), крім випадків подвоєння (*збіжжя, ніччю*...), скрізь отверділи. *ніч, ріж* [§ 16₁], *біжати, трицять, душати, курча, горща, жовчу, пригорищу, лошч, лошати*... [див. § 1₂].

шипучі з
зубнихз, с, т
—ж, ш, ч

2. Вони являються з пом'ягчення *з, с, т*: лазити — *лазеу* (не — лязю), возити — *водеу* (не — возю), *во-зесений*, носити — *ношу* (не — носю), *ношений*, просити — *прошу, прошений*, крутити — *кручу, кручений*, вертати — *верчу, верчений*...

А—Дж

Що до „*д*“ в подібних формах, то воно звичайно переходить на *дже* (якого, до речі, ні в усній мові, ні на письмі розділювати не можна, § 23₄) ходити — *ходжеу* (а не — ходю або хожу), водити — *воджеу, воджесений*,

відродити — *відроджеу, відроджесений, відроджесення*, ненавидіти — *ненавиджеу, росповсюдити — росповсюджеу, росповсюджесення, росповсюджувати*, твердити — *затверджеу, затверджесений, затверджесення*, смердіти — *смерджеу, сидіти — сиджеу, насиджесений*...

Коли слова з таким „*дже*“ стоять у іншій асоціації (зв'язку), наприклад, із прикметниками, то „*дже*“ переходить на *же*: *захожесий, пригожесий* (годжу), *ведмежесий* (ведмідь) — як свіжий, чужий...

Д — Ж

ст, ск в відповідних випадках переходять на *ш, ст, ск* — *шзд* на — *шдже, зк* на — *жсч*: пустити — *пушу* [не — пусто], мастити — *мащу, мащений*, лускати — *луштити, лушу, розлущений*, їздити — *виїжджесати* [не — виїзжати], *їжджеу* [не — їздю], *виїжджесений*, брязкотіти — *бряжжесати, бряжжечу*, близький — *ближжесати*... див. іще §§ 14₃, 59₆.

3. „*Ж*“ й „*ч*“ із *з, к* у дієслів у тепер. часі і в 1 ос. одн. і 3 ос. множ: могти — *можжеу, можжесуть*, лягти — *ляжеу, ляжесуть*, берегти — *бережеу, бережесуть, стережеу — стережесуть, стріжеу — стріжесуть*... , пекти — *печу, печуть*, текти — *течу, течуть*, товкти — *товчу, товчуть*... ; у наказовому (вольовому) способі: *ляже, ляжемо, ляжете, береже, бережемо, бережіть, стереже, стріже, печи, товчи*, пор. §§ 59₅, 62₁.

шипучі
з „г“,
„к“ в
дієслів

4. Шипучі *ч, же, ш* появляються в окремих словах:

ч — *чапля, чіпляти, зачіпка*... *почта, учта*, *ц...* — *ч*

ж — *дражесити, ріжесити, розріжесити*... *з...* — *ж*

стражесити, жежесом, вдовже;

ш — *шабля, шипчик, шкрябати*.

С — Ш

5. *Щ, дже* пишемо в таких словах: *дош, куш, горщик, дощок, дощечка, пригорища*... *дріждже, ландже, ланджевопитий, гриджемоли*... і на початку слів: *джегерело, джежиджесати, джежгут*.

ж, ст,
с—щ
жж, ж—дж

й

6. „Й“ після голосівок пишеться:

а) в називн. одн. прикметн. (займен., числівн., дієприкметн.) чолов. роду: *свіжийй* {хліб}, *третійй* {раз} . . .б) в дав., місцев. одн. жін. род. прикметників (займен., числівн. дієприкм.): *старшійй* (сестрі), *їїйй* (балці) на *третійй* {сторінці} . . . В народніх говірках цього „й“ подекуди не чути;в) в формах наказового (вольового) способу дієслів: *стійй*, *стіййте*, *напійй*, *напіййте*, *майй*, *маййте* . . .г) крім того, в таких словах: *жайворопок*, *чамайдан*, *військо*, *війна*, *Марійка*, *дійка* . . .

7. „Й“ не пишеться:

а) в наростку прикметників 2 ступня *-ий*: *старішийй*, *миліша* . . . (Ак.);б) у вивуку прислівника: *далі*.в) в числівниках (подекуди такговорять): *дванадцятьй*, (не — дванайцять), *двадцятьй* (не — двайцять), див. § 55ж.

Задньопіднебінні: к, х, г', г (гортан.).

-к, -г
в дієім.
дієслів21. 1. В українській мові дієслова з пнем на *к*, *г* перед закінченням дієменника *-ти* залишаються (не переходять у „ч“); тому пишемо: *пекти*, *текти* . . ., *лягти*, *могти*, *стригти* . . . і так само: *мерзти* . . .

к

2. „К“ пишеться в словах: *локиша*, *локиша*, *мозок*, *різка*, *м'якийй*, *м'якийй* (без *г*), *проскура* . . .«В чужих словах, де чується „к“, треба писати по можливості так, як вони вимовляються в своїй мові: *доктор* (не — дохтор), *доктринер* . . .» (Ак.) *кондуктор*, *Віктор*, *Букарешт* (не — Бухарест) . . .

г

3. „Т“ пишеться в таких словах:

а) *нігті* (ніготь), *кігті*, *мистіти*, *легкийй*, *легкийй* . . . *стягнути*, *вистигли*, *стогнали*, *тягнути*, . . .б) на початку таких слів: *галун*, *Галина*, *ганус*, *гарбуз*, *гармата*, *гвинт*, *гикати* (і ікати), *горіх*, *горобець*, *гострий*; не пишеться „г“ на кінці слів: *четвер* (чет-верга), *спасибі*, *далебі*, *пробі*, *набор* (і *наборг*) [див. § 15б] і в слові: *бодай*.4. „Г“ пишеться в таких українських словах: *Гава*, *Гудзик*, *Ганок*, *Гирлига*, *дзига*, *Грунт*, *дзиглик*, *Гуля*, *Гавра*, *Гандже(а)*, *Ганджовитий*, *Гвалт*, *Гелекати*, *Гедзь*, *Герлотіти*, *Гіт(Гіота)*, *Гриджоли*, *Гулий*, *Гуральня*.5. Звук „г“ (г) в чужоземних словах передаємо через „з“: *гімназія*, *телеграф*, *генерал*, *газета*, *термінологія*, *психологія*. (Ак.). Зате в чужих прізвищах точно одрізняємо *г* (г') од *h* (г): *Гюґо* (Hugo), *Гутгейль*, *Гріс*, *Гартман* (Ак.) . . .Те саме відноситься і до всіх інших прізвищ, себ-то, до назв країв, міст, гір, річок, морей і т. д.; до ймень власних, наскільки вони не прийшли до нас через церковні книги; тим то пишемо: *Гуляна*, *Вюртенберґ*, *Гренландія*, *Гібральтар*, *Гвидальквір*, протока *Верінґа*, *Гамбург*, *Гаванна*, *Гайті*, *Сагара* (не — Сахара), *Гванго* (річка — не Хоанхе) і т. д. — але ж *Голгофа*, *Галилея*, *Генезаретське Озеро* і т. д.

Л, Р.

22. 1. „Л“ пишемо в таких словах:

а) *лимар*, *лицар*, *срібло*, *плигати*, (*фелдшер*: Ак.);б) у 3 ос. мн. дієслів. 2 відміни після губних пнів на подобу 1 ос. одн.: *куплять*, *хуплять*, *ломлять*, *мовлять*. див. § 58г;Але такі слова: *солом'яний*, *здоров'я*, *дерев'яний*, *коров'ячий*, *зичев'я* . . . — пишемо без „л“;в) «у чужих словах звук „л“ на письмі здебільшого не м'якшимо, себ-то пишемо по „л“ букви: *а*, *е*, *о*, *у*, а не — *я*, *є*, *ю*, *ю*: *класа*, *план* . . . *легальний*, *лекція* . . ., *логіка*, *лозунг* . . ., *Лузітанія*, *клуб* (Ак.); тільки в декількох нечисленних словах, що дійшли до нашої мови через польське посередництво, ми маємо м'яке „л“, напр.: *пляшка*, *клямка*, *ляда*, *лямпа*, *канцелярія*, *льох*, або ще:

г

г—г

р—л

3 ос.
множ.
по губн.чужі
слова

ілюмінація, ілюстрація (останні не без французького впливу: illumination, illustration»). (Ак.).

«Перед йотованими голосними та перед приго-
лосними (шелестівками) „л“ у чужих словах пом'як-
шується: імброльйо, рельєфний, барельєф, лєв, мільйон,
бульйон, Тальякоццо, Вальєн, Мольєр, марсельєза, Вельєю,
Мюльбах, Дільман, Тільмон» (Ак.); див. іше §§ 14, 25,
44, 61б . . .;

г) Про пом'ягчення „л“ див. § 16, примітка 1, 2.

2. „Р“ пишемо в словах:

жереті (моск. жєсть), жорстокий (моск. жестокий),
зате у слові „вистачати“ „р“ не пишеться.

Про пом'ягчення „р“ див § 16_{1а}.

Перенесення слова.

23. При переносуванні слів з одного рядка в другий
треба додержуватись таких правил:

1. Переносити, як і залишати, не можна менш ніж
одного складу: о—бід, грі—в, ста—вш, по—ко—ти—ли—ся . . .

2. У словах зложених і спростованих не можна
відривати ні однієї шелестівки від другої частини зложення:
про — йдисвіт, пройди — світ, чорно — бривий, ви —
співати, розі — слати, рос — трусити . . .

3. Коли виразно відчувається в слові наросток, то
ні від нього, ні від коріння слова не можна відривати
ніякої шелестівки:

брат—ство, сусід—ство, близь—кий, україн—ський
книж—ка, бать—ківський, батьків—ський, скарб—ниця.

4. В інших випадках групи шелестівок здебільша поді-
ляємо між сусідніми складами, кермуючись своїм слухом,
але *дз, джє*, коли вони визначають один звук [§ 20₂],
не розділяємо:

поч—та, дзер—кало, дер—жати, пер—ший, жерт—ва,
лед—ви, крох—маль, ниж—чий . . . але: си—джу, їрин—
джоли, брин—дза.

Групи *сп, ст, ск* здебільшого не розриваються:
ві—спа, гу—стий, ко—сти, па—ска, ві—стра . . .

Письмо сукупно, нарізно та з розділкою (-).

24. 1. Зложені слова. Зложені слова пишуться су-
купно, коли означають суцільну тямку [поняття], коли
в нашій свідомості не розщеплюються або слабо розчле-
новуються складові тямки: *горицвіт, вернигора, боривітер,
зайдиголова, бабодур, білозір, верболіз, віршомаз, греч-
косій, ліворуч, правобіч, нісенітниця, скособочитись,
великдень, добровечір, добраніч* . . .

Зложені
слова

сукупно

Коли ж складові тямки таких слів виступають у на-
шій свідомості самостійніше, то й на письмі такі слова зв'я-
зуються лише розділкою: *дівч-вечір, багат-вечір, свят-
вечір, гадай-зілля, не-чіпай-зілля, невір-земля, не-минай-
корчма, люби-мене, сам-самісінький, голєн-голісінький,
кінець-кінцем, сяк-так, вряди-годи, будь-що-будь, раз-у-раз,
де-не-де, помалу-малу* . . .

з розділ-
кою

Так само зв'язуються розділкою таких двоє слів, що
в нашій свідомості кожне живе про себе самостійно, але
ж у сполучі творять нову тямку: *хліб-сіль* [гостинність],
батько-мати [батьки], *одним-одна* [однісінька], *сумний-
невеселий* [дуже сумний], *Австро-Угорщина, Чехо-Сло-
вакія* . . .

2. Прийменники.

а) З іменниками й прикметниками прийменни-
ки пишуться сукупно, коли становлять собою нероздільну
частину їх (часто такі йменники та прикметники й не
вживаються без прийменника): *прип'юж, заціпка, на-
зва, допис, вигадка, підсвинок, допитливий, принагідний,
допомічний, заздрий* . . ., не кажучи вже про дієслова
(винести, занести . . .) . . .; так само: *півкварти, півпа-
рубка, полукіпюж* . . .

Приймен-
ники
з іменни-
ками

б) у прислівниках прийменники пишуться су-
купно: *безліч, взагалі, вздовж, відкіля, відразу, відти,
вдосвіта, вкупі, вниз, вперед, вперше, вповні, вранці, до-*

з прислів-
никами

купи, додому, досить, завбільшки, завдовжки, завидна, завиришки, завчасу, заздалегідь, заледви, замість, занадто, заразом, зате, зверху, звідсіль, звільна, згодом, згори, здавна, знадвору, знестяму, знес'я, знехотя, зовсім, зразу, зрештою, наздогін, навипередки, навколішки, навмання, навмисно, навпростець, навстяж (навестежсей), навхрест, надаремно, надармо, назад, назустріч, наліво, наосліп, наперед, напослед, направо, напроти, нараз, на-решити, насамперед, наскільки, натомиць, наивидку, на-скільки, осторонь, охляп, підчас, побіч, поверх, повище, поволи, подекуди, позавтра, позаду, позавчора, позаторік, поздовж, помалу, понайбільше, поночі, попереду, попросту, пораненьку, поруч, потижу, потому, потім, потроху, почасти, проте, справді, спереду, спершу, спочатку . . .

зложені
приймен-
ники

в) зложені прийменники пишуться сукупно, хоч пишуть і через розділку: *і́зза й із-за, спід і з-під, знад і з-над, понад, потід, попри, поза, задля, споміж, спонад, спотід, спосеред* . . .

ся

3. **Ся** (сь), **му**, **меш** . . . У дієсловах „**ся**“ (сь), і **му**, **меш**, **ле** . . . [майбутн. час] пишеться сукупно: *крутитися, сміялись, порвався, ходитиму, носитимеш* . . .

Так само **сь** пишеться сукупно в інших словах: *хтось, когось, щось, чомусь, дець, кудись, скількись* . . .

не

4. „**Не**“ пишеться зо словами сукупно, коли воно є невід'ємна частина їх: *ненавидіти, необачний, знес-тяму, знехотя, невже, неволя, ненависть, неохай-ність, нелюб, нерухомо, небезпечно, недобрый* . . .

Коли ж служить для заперечення, то пишеться окремо: *я не хочу . . ., він не любить . . .*

же, ж,
би, б
й

5. **Же** (ж), **би** (б), **й** звичайно пишуться нарізно: *знав би, знали б, коли б знав, де б нишком сидіти, хто б це, як би ви знали, але ось, іди ось, хотів осье, ой що ось то, така ось гарна, як осье й весело, та ось він не приїде, бо ось це не гаразд* . . .

Одним словом — **же, би** (ж, б) пишуться нарізно, коли становлять собою окреме словечко і можуть навіть

перемішатись у виразі або зникати, наприклад: *хто б це не зробив — хто це не зробив би . . .*; бо *ось* це не гаразд — бо це *ось* не гаразд; *куди б* не пішли — *куди не пішли б*; коли ж, **же, би** (ж, б) є невід'ємна частина якогось слова і вже творить із ним окрему тямку, то пишуться сукупно: *отже, адже, теж, атож, також, ніж, аніж, ніби, нібито, коби* (коб), *щоб* . . .

Теж і щоб треба розрізняти від **те ж, що б**: **Теж, щоб** *я теж прийду — я казав те ж, що й товариш каже; роби так, щоб не пергроблювати — що б не робив, роби уважно* . . .

Коли б і як би також іноді пишуть сукупно, але краще цього уникати. **коли б як би**

У зложених сполучниках **й** пишеться нарізно: *й* *пішов та й не вернувся, коли не знаєш, то й не кажи*.

6. **Де-, -будь, -небудь** і інші часточки пишуться з розділкою: *де-хто, де-що, у де-кого, де-чим* (але прийменник зовсім розриває їх: *де в кого, де на ко-му . . .*), *де-інде, де-небудь, де-який, який-будь, хто-небудь* . . .

7. **По-** у прислівникових виразах пишеться з розділкою: *по-перше, по-третє, по-нашому, по-вкрайнь-кому по-чеському* . . . **По-**

МОРФОЛОГІЧНІ ЗАМІТКИ.

Тут подаються вказівки форм відмінних розрядів слів для тих випадків, коли ті форми в живій народній і в літературній мові вживаються в різних варіантах, або плутаються з іншими, навіть не українськими.

Чимало таких вказівок уже пороблено в попередньому розділі (Правопис), і тут у такому разі ми лише покликуватимось на них.

Огляд подається у звичайній граматичній схемі: іменник, прикметник, займенник, числівник і дієслово, спочатку однини, потім множини, і на кінці кожної частини мови зразки відмін.

А) ІМЕННИК.

Роди.

жіноч. сер. — чолов. 22. 1. До чоловічого роду належать, між іншим, такі йменники: *барліг, біль, глиб, дріб, дур, жаль, кір, міль, насип, осокір, тил, полин* (і полинь), *посуд* (і посуда), *розрух, підпис, рукопис* (див. § 16₅), *Сибір, степ, ступінь, шир, ярмарок . . .* *дишель*.

чол., сер. — жін. 2. Жіночого роду, між іншим, є такі йменники: *адреса, відпустка, завжди, класа, картопл, криза, недуга, пара, перерва, путь* (лише в називн. і знах.), *салата, тополя, фазы, флота, харч, шалвія, євангелія . . .*

жін., чол. — сер. 3. Середнього роду є йменники: *стерво, шатро . . .*

ОДНИНА.

Називний відмінок.

23. 1. «До твердої однини чоловічого роду належать речівники [йменники] з закінченнями (в називн. відм.) на твердий звук (тверду шелестівку, *о, а*), а до м'якої — речівники на *ь, й, я, -ьо*, на шиплячі, *жс, ч, ш, щ* і ті слова на *-ар, -ир*, що в родовому відмінкові мають на кінці *-я*» (Ак.); середня тверда відміна має в називн. відм. одн. закінчення *-о, м'яка — -е, -я* (див. § 2); жіноча тверда — *-а, м'яка — -я, -юса, -ча, -ша, -ща*.

2. Є ще жіночі йменники з закінченням на шелестівку, є й середні, що кінчаються на *-а* (див. § 1₂), *-я* і мають шелестівковий пенз (обидві ці відміни зве де-хто шелестівковими).

3. Чужі йменники (сер. роду), такі, як: *бюро, депо, чужі імен. пальто, шосе . . .* відмінюються нарівні з іншими; те саме відноситься до чужих імен власних чоловічого роду, які теж відмінюються: *Рікардо, Орляндю, Міляно, Аріосто . . .*

4. Йменники: *церква, морква, бруква, корова* — при- імен. -ов няли закінчення *-а* в називн. відм. і відмінюються як усі — ва інші жіночі йменники твердої відміни.

5. Осібні закінчення мають: *пані* (м'яг. відм.), *мати пані, мати шел. відм.*

Родовий відмінок.

24. Родовий відмінок має:

1. в іменників чолов. род. закінчення *-а (-я), -у (-ю)*; хоч не можна подати точної вказівки, коли вживається те, чи інше закінчення, проте ж до певної міри вживання їх визначають такі правила:

а) *-а (-я)* вживається при іменах, що означають індивідуальні, або точно оформлені й визначені тямки, як от живі істоти (завжди *-а, -я*); *брата, комісара, купця, походія, Шевченка, коня, сокола, метелика . . .*

Відміни
тверді,
м'які

шелестів-
ковий відм.

імен. -ов
— ва

Чолов.

-а

певні частини цілого (різні міри); *гарця, пуда, карбованця, аршина, метра, січня, жовтня, вітнірка, четверга, тижня, місяця* . . . отже: віку, простору, часу, навіть — року, тоді як: *плуга, носа, вуса, пальця* . . .

-у

б) інші йменники, такі, що означають тямки гуртові, масові або абстрактні, переважно мають закінчення -у (-ю), як от родові, збірні, матеріальні: *маку, перцю, часнику, миру, базару, народу, пролетаріату, всесвіту, бору, молочаю* . . . ; ті, що означають одноманітну масу, середовище: *піску, снігу, грою, меду, квасу, льоду, туману, цукру, тютюну, ячменю, попелу, вогню, дьогтю, льону, жиру, олію* (олій), *солоду, гороху* . . . ; безформні явища природи: *вихру, грому, дощу, морозу, вітру, граду, жару* . . . ; що визначають чинність, зміслові враження, душевні зворушення: *почину, розбою, дару, болю, жалю, плачу, тягару, гніву, страху, сміху, ляку, суму, дотепу, запалу, підпалу, заходу, смутку, клопоту* . . . ; також назви тямок абстрактного характеру й установ, особливо, чужомовного походження: *акму, факту, стилію, імперіалізму, курсу, поступу, побуту, стану, звичаю, уряду, комісаріату, колективу, штабу* . . .

-а — -у

в) коли йменник уживається то зі значінням а), то б), то в залежності від цього, здебільшого, змінюються й закінчення род. одм. одн.: «*нема каменя*» (=нема грудки з певної маси) — «*нема каменю*» (=нема будівельного матеріалу), «*на дереві нема й листа*» (=одного листа) — «*на дереві нема вже листу*» (=листя), «*не бив звіра*» (=вовка, лисниці . . .) — «*багато звіру*» (=вовків, лисниць . . .), «*вийшов із ліса*» — «*привіз лісу*» (=будівельн. матеріалу; у першому реченні може бути і «з лісу», у другому ж тільки так), «*підступив до стола*» — «*запросили до столу*» (=обідати, їсти; „стіл“ у цьому останньому реченні означає далеко складнішу й менш визначену тямку), „*взяв того жолудя*“ — „*взяв того жолудю*“ й т. п.; так само, коли тямки, зазначені під б), персоніфікуються,

то й закінчення родов. одм. буде вже не -у (-ю), а — -а (я): *Не кликали Вітра й Мороза, дістав листа від Івана Мороза* (прізвище) . . .

2. Іменники середнього роду з наростком -ят-, -ен- (ім'я) мають закінчення -яти, -ени: *теляти, горщати, імени* . . . ; в інших відмінах -а, -я: *тіла, поля* . . .

3. В іменників жін. роду м'якої відміни родов. відм. кінчається на -ї (див. § 6_{8a}); у йменників твердої відміни із шелестівкою в визвучі — на -и (див. § 5_{5b}): *пороша — порошї* . . . , *риба — риби*, *подорож — подорожи* . . .

Давальний відмінок.

25. 1. «У давальному відмінкові однини в словах (іменниках О. С.) чоловічого роду твердої одміни треба писати закінчення -ові, а в словах м'якої одміни -еві: *батькові, козакові, коневі, учителеві, гостеві, кобзареві, монастиреві, цареві, учневі, товаришеві, пожеві, родичеві, паничеві, купцеві, молодцеві, Василеві*; слова на -ї мають закінчення -еві: *красіві, расіві, гасіві*» [Ак.], див. § 6_{8a}.

Тільки йменники з закінченням -ів (-їв), -ов мають -у: *Львів — Львову*, *Київ — Києву*, *Драгоманов — Драгоманову*, *Воробійов — Воробійову*, *болиголов — болиголову*, *Мліїв — Млієву* . . . ; в інших іменниках чоловіч. роду -у (-ю) трапляється лише як архаїзм: *козацькому роду нема переводу, дай коню води, Богу й Богові, духу й духові* . . .

2. В іменників середнього роду твердої і м'якої відміни давальн. одм. має закінч. -у, -ю: *дереву, гнізду, селу* . . . *лицю, обличчю* . . . ; але чоловіче закінчення -ові (-еві) чим раз проходить і в іменник. середн. роду, особливо, в назви живих істот: *ягняткові, теляткові, дитяткові, немовляткові* . . . і навіть — *лихові, військові, серцеві, деревцеві, сонцеві*» (Ак.), але цього слід уникати.

В іменниках серед. р., з наростком -ят-, -ен- в закінч. -яті, -ені: *теляті, імені* . . .

Сер.

Жін.

Чолов.

-ові, еві

-у

Сер.

-ові

Жін. 3. Всі іменники жінів. р. (і чолов. з закінченням **-а, -я**) мають закінч. (**-ї**): *сестрі, хмарі... землі, надії... радості, матері, подорожі... судді, гайдамаці... див. § 68а.*

н, г, х При тому не можна забувати, що йменники на **-ка**, **-ца, -ха** переміняють **к** на **ц**, **г** на **з**, **х** на **с**: мука — *муці*, нога — *нозі*, блоха — *блосі*...; те саме відноситься й до місцевого відмінка одн.

Знахідний відмінок.

Чол. 26. 1. Для назв осіб, звірів і дерев знахідний відм. одн. чоловічого роду рівняється родовому (на **-а, -я**): побачив *чоловіка*, привів *копця*, піймав *метелика*, стяв *дуба*...; для назв речей чоловічого роду знахідний відмінок узагалі рівняється називному, але ж часто вживаються й форми родового: засвітив *каганця*, написав *листа*, скінчив *університета*, поранив *пальця*...

Сер. 2. Іменники серед. р. мають знахідн. відмінок рівн. називн. відмінкові.

Жін. 3. Іменники жіноч. роду твердої м'якої відм. (на **-а, -я**) мають закінчення **-у, -ю**: *сестру, дитю*...; таке саме закінчення мають і чоловічі йменники на **-а, -я**: *гайдамаку, суддю*...; йменники жінів. роду на шелестівку мають знахідний відм. одн. рівний називному відмінкові: поліз на *ліч*...; іменник „*мати*“ має знахідн. відмінок: *матір*.

Кличний відмінок.

Чол. 27. 1. Кличний відмінок має в іменників чоловічого роду закінч. **-у (-ю)**, й **-е**.

-у а) Закінчення **-у** мають:

а) з твердої відміни іменники з наростковим (не корінним) **к** (**-ок, -ик, -ко**...): *синку, конику, голубику, батьку, дядьку, братіку, ковальчику*...;

б) окремі слова: *дідю, татю, синю, сватю* (і свате)...

γ) з м'якої відміни ті, що кінчаються на **-ис, -ч, -ш**: *товаришу, паничу, мужу*...

б) Закінчення **-ю** мають усі йменники м'якої відміни, крім тих, що кінчаються на **-ець** (див. нижче): *краю, гаю, копо, ковалю, місяцю, плязю* (і княже), *Івасю, дідусю, лицарю, кобзарю*...

в) Закінчення **-е** мають:

а) іменники м'якої відміни з наростком **-ець**: *хлопче, Українче, кравче, Німче, зайче*...;

б) всі йменники з твердим закінченням, крім тих, що про них згадано на стор. 41. під а) й б): *соколе, лисе, голубе, сусіде* (сусід), *громе, Дніпре, Павле, Петре*...; при тому всі ті йменники, що кінчаються на **к, г, х**, переміняють перед **е** ті звуки на **ч, ис, ш**: *вовче, козаче, чумаче, луже, Ляше*...

2. В іменників серед. роду кличний відмінок рівняється називному відм.

3. В іменників жіночого роду (й чоловіч. з закінченням на **-а, -я**) в закінчення: **-о, -е, -ю, -є**:

а) закінчення **-о** мають іменники твердої відміни (**-а**): *сестро, Україно, Ганно, віро... гайдамако, бідолахо*...;

б) закінч. **-е** — йменники м'якої й шелестівкової відміни: *доле, земле, вдовице, душе, теще*...; *напасте, смерте, поче, радосте, вісте, тваре*...; але: *мати!*

в) закінч. **-ю** — тільки песливі йменники м'якої відміни: *долю, матусю, Марусю* (і Марусе), *Галицю*... (на подобу до імен. м'якої відміни чоловічого роду: *матусю, Грицю, Павлусю*...);

г) закінч. **-є** — іменн. м'якої відміни з голосівкою перед **-я**: *надіє, ідеє, гімназіє*...

Орудний відмінок.

28. 1. «У словах (іменниках О. С.) чоловічого роду орудний відмінок однини у твердій одміні треба писати **-ом**, а в м'якій **-ем**: *столом, конем, Василем, пожем, ковшем, борцем, гостем, кравцем, учителем, учнем, царем, кобзарем, товаришем*... (Ак.); слова на **-й** мають закінчення **-єм**: *краєм, гаєм, роєм, колієм*» (Ак.).

Сер. 2. Такі самі закінчення мають іменники середнього роду на **-о**, **-е**: *село́м, бо́лем, стовпи́щем, лице́м*... (Ак.).

Іменники серед. роду [м'якої й шелестіvk. відм.] на **-я** (див. § 2₁) й на **-я** й **-а** [§ 12_а] мають закінч. **-ям**, **-ам**: *насіни́ям, пір'я́м, клоччя́м*... *дитя́м, кошеня́м, лоша́м, гори́цям*...

Жін. 3. «В словах жіночого роду в твердій одміні (на **-а** О. С.) треба писати **-ою**, а в м'якій (на **-я**, **-ча**, **-яса**, **-ша** О. С.) одміні **-єю**: *води́ою, земле́ю, попада́єю, молодиче́ю, їже́ю, стеле́ю, душе́ю, круче́ю, пуще́ю, туче́ю, бане́ю, пісче́ю, ляле́ю, вишне́ю, череши́ною*... (Ак.) *старосто́ю, судде́ю, статте́ю, рілле́ю, Польще́ю, ме́жею*...; іменники м'якої відміни, що мають перед закінченням **-я** голосівку, кінчаються в оруд. відм. на **-єю**: *брове́ю, наді́єю, Марі́єю*... але: Гамалія — *Гамалі́єм*.

4. В іменників жіночого роду на шелестівку в закінчення **-ю** (**-у**), звичайно з подвоєною попередньою шелестівкою (див. §§ 13₁, 16₁, 20₁): *сілля́ю, осіння́ю, міддя́ю, коломаззя́ю, Россю́, миття́ю, міцця́ю, подорі́жжя́ю, ро́вкш-шю*... *смертьо́ю, кістьо́ю*..., *жарчу́ю, пригорі́чу*..., *кров'ю́, любов'ю́, твар'ю́, матір'ю́*...

Місцевий відмінок.

29. Місцевий відмінок має

Чол. 1. в іменників чоловічого роду закінчення: **-ї**, **-у** (**-ю**), **-ові** (**-еві**).

-і а) Зак. **-ї** мають переважно іменники без на-ростків, при чому треба мати на увазі, що іменники на **к**, **г**, **х** перемінують ті звуки (м'якшать) перед **-ї** на **ц**, **з**, **с**: байрак — у *байра́ці*, на *язи́ці*, у *сто́зі* (на стогу), на *поро́зі*, в *лу́зі*, на *поверсі́*, в *кожу́сі*, в *горо́сі*, на *бе́резі*, на *си́ні* (частіш — на синові, див. в), на *ковалі́*, при *міся́ці*, на *лицарі́*, на *кобзарі́*, на *коні́*, при *кня́зі*, на *діду́сі*, на *хлопці́* (дідусеві, на хлопцеві...), у *Дні́прі*, на *Петр́і*, на *хресті́*, в *зубі́*, на *коті́*, на *возі́*, в *образі́*, на *домі́*, при *дубі́*, в *чо́боті́*, в *ро́ці* (рік), у *хлі́бі*, на *гру́нті*, у *сві́ті*,

на *горбі́*, на *стовпі́*, у *листі́*, на *хвості́*, на *пні́*, у *дні́*, *ві́ сні́*, на *лобі́*, у *роті́*...;

б) Зак. **-у** мають переважно іменники з на-ростковим **к** (**-ик**, **-ок**, **-ак**, **-ко**...): на *коник_у*, у *гві́здк_у*, у *замк_у*, на *мішк_у*, в *пастернак_у*, при *бате́нк_у*..., але також: на *во́ск_у*, в *со́к_у*, у *крик_у*, в *льо́х_у*, на *сні́г_у*, в *мо́х_у*, в *мі́х_у*, в *по́л_х_у*, в *са́д_у*, на *слі́д_у*, на *бо́р_у*, на *ме́д_у*, на *сте́п_у*..., при чому частенько іменники можуть ма-ти ще й **-і**, перекидаючи наголос із закінчення на пен-ь слова: в *лі́с_у* — в *лі́сі*, в *га́ю* — *га́ї*, на *ро́д_у* — в *ро́ді*, у *скле́п_у* — у *скле́пі*, на *льо́д_у* — на *льо́ді*, в *са́д_у* — в *са́ді*, на *ві́к_у* — в *ві́ці*, на *ста́в_у* — на *ста́ві*, в *бо́р_у* — в *бо́рі*..., або: в *капшук_у* — в *капшу́ці*, на *по́тяг_у* — на *по́тязі́*, на *коза́к_у* — на *коза́ці* (на козакові), на *чу́мак_у* — на *чу́маці́* (на чумакові), по *Дні́пру* — на *Дні́прі*...;

в) зак. **-ові** (**-еві**, **-єві**) можуть мати майже всі іменники чол. роду, особливо, назви живих істот: на *батько́ві*, при *конико́ві*, на *брато́ві*, на *товари́шеві*... по *Дні́про́ві*, в *гаві́*...;

2. Іменники середнього роду ненаросткові ма-ють закінчення **-ї** й **-ю**:

а) зак. **-ї** мають усі іменники (ненаросткові) твер-дої відміни (перед **-ї** іменн. на **-ко**, **-хо** м'якчать **к**, **х** на **ц**, **с**): село — на *селі́*, у *гні́ді*, в *яблу́ці*, на *о́ці* (око), в *моло́ці*, вухо — у *вусі́*, при *сло́ві*, на *письмі́*, на *чолі́*, в *болоті́*, на *полотні́*, в *пальті́*, у *бю́рі*, в *золоті́*, в *добрі́*, на *ві́кні́*, в *багні́*, на *дні́*...; так само іменники з на-ростком **-ят**, **-ен**: на *теля́ті*, у *гори́цаті́*, в *імені́*...;

б) іменники м'якої відміни так само мають закін-чення **-ї**, але постійним воно являється лише під наго-лосом; коли наголос падає не на закінчення, тоді вживається й закінч. **-ю**, побіч **-ї**, особливо, в іменників на **-че**, **-ше**, **-ще**, **-я**: у *лиці́*, на *яйці́*, при *кі́льці́*, на *денці́*, на *плечі́*... на *сонці́* й на *сонцю́*, у *мо́-*

рі й на мѣрю, на пѣлі й на пѣлю, при гѣрі і при гѣрю, на сѣрці й на сѣрцю, у стѣпниці і в стѣпниці, на сміхвищі, на обчі (на вічу), на зіллі (зіллю), в питанні (питанню), у збіжжєі (у збіжжєю), в роздоріжжєі (роздоріжжєю), в обличчі (обличчю) . . . навіть в життєі (і життєі); особливо часто появляється -ю при прийменнику по: по полю, по сонцю . . .;

-у в) іменники середнього роду з наростковим -к-, під упливом відповідних іменників чоловіч. роду, мають закінчення -у: військо — у війську, на ліжку, у вічку, в містечку, на сирдечку, на телятку, у горцятику . . ., а то й -ові: на теляткові, при дитяткові, на козеняткові . . . — але цього слід уникати.

Жін. 3. В усіх іменників жіночого роду в закінчення -і; на воді, на землі, у статті, в гущі, в подорожжі, на печі, у крові, по можливості, в тині, на радості, при матері . . . Виняток: в осени (Ак.), див. § 6_{8ay}.

Про іменники на -ка, -га, -жа див. § 25₃.

Так само в іменників чолов. роду з закінч. -а, -я: на гайдамаці, при бідолазі, на судді . . .

МНОЖИНА.

Називний відмінок.

Чол. 30. 1. У називному відмінку іменники чоловічого роду мають закінчення -и й -і (-і).

-и а) Закінчення -и являються у твердій відміні: роги, береги, брати, городи, горбди, ліси, осоки, ярмарки, Татари, помери, професори, кондуктори, сини, куми, степи, чорти, тили, насипи, підписи . . . див. § 55а.

-а Крім того, в ще закінч. -а, та тільки ось у яких словах: вуса (і вуси), рукава (і рукави), повода (й поводи) — все це колишня двійня, див. § 37; хліба, світа, ґрунта, вівса, ячменя — все у збірному значінню.

Сюди належать іменники без однини: шаравари, шитани, окуляри . . .

Слова з наростком -ан- і -ян- кінчаються на -е: селяне, міщане, спільчане, Кияне . . . Так само: люде (див. 55б).

б) іменники м'якої відміни мають закінчення -і (і): ковалі, коні, дні, мечі, ножі, куші, дощі, киязі, зяті, парасі, гості, орачі, олухачі, мужі, вчителі, ячмені, хлопці, купці, гостинці, ремені, рої, гай, край, солов'ї, ведмеді, ступні, дишлі, місяці, стільці, царі, багатири, кобзарі, бобирі, упири, книгарі, лікарі, сугарі, лицарі, проводирі, кухарі, комарі . . .

Сюди належать і іменники твердої відміни на -р (у родов. одн. мають -а): щурі, тлягарі, коритарі, каламарі, крамарі, школярі, теслярі . . . і так само такі pluralia tantum (без однини), як: radoщі, пестоці, солодощі, ласощі . . . [Ак.].

Увага 1. Такі іменники як: брат, прут, волос, колос, брат, прут, лист, кіл, жми (тверд. відм.) камінь, корінь, ремінь, волосіт. д. вугіль (м'яка відм.) заступають часто правильну форму називн. відм. множ. (брати, волоси, колоси, листи . . . корені . . .) збірними іменниками середнього роду (однини) на -я: браття, пруття, волосся, колосся, листя, кілля, клинтя, каміння, коріння, реміння, вугілля . . . Дальша відміна тих іменників іде як і всіх іменників середн. р. одн. м'якої відміни на -я (крім — браття): волосся, волосю, волоссям, на волосі . . .

Ув. 2. Іменник друг — має множ. други і друзі (другів і друзів . . .), хазяїн — хазяї; син, кум, чорт, сусід, голуб — правильно: сини, куми, чорти, сусіди, голуби.

2. Іменники середнього роду мають тільки закінчення -а (твер. шелест.) і -я (м'як.): зізда, яблука, телятка, дерева, словечка, пера, крила, чола . . ., ягнята, імена . . . крильця, серця, лиця, поля, оповідання, питання, подвір'я, прислів'я, обличчя . . . Але іменник око має — очі, плече — плечі, вухо — деколи вуші, зрештою — вуха.

3. Іменники жіночого роду твердої відміни мають закінчення -и: м'якої ж (-я, -ша, -яса, -ща) і шелестів-

-е

-і

друг, хазяїн . . .

Сер.

Жін.

кової (-ч, -ш, -жс, -щ, -в, -р та інші шелестівки з -б) — -і (-ї). Приклади:

а) сестри, книжки, брови, церкви, мужи, груби, ноги, хмари, стодоли, крокви, дрови . . . — але: дівчина — дівчата. Таке -и мають іще йменники, що вживаються тільки у множині (pluralia tantum): кури (курка), гуси (гуска), діти (дитина), сіни, сани;

б) дині, надії, шиї, бурі, землі, сім'ї, віви, столиці, лисиці, душі, миші, свині, кручі, пущі, ночі, роскоші, подорожі, пригорці (крові), тварі, тілі, мислі, постаті, повісті, кості . . . [Ак.]¹⁾ . . . Сюди ж належить: двері.

Родовий відмінок.

31. У родовому відмінку в закінчення: -ів (-їв), чистий пень, закінч. -ей.

1. Закінчення -ів (-їв) мають:

а) майже всі йменники чоловічого роду років, берегів, городів, осокорів, ярмарків, номерів, силів, кумів, степів, чортів, насипів, підписів, літописів . . . , ковалів, пожеїв, мечів, князів, карасів, куців, дощів, слухачів, орачів, учителів, ремісників, країв, ведмедів, ступнів, дишків, царів, багачів, кобзарів, женихів, зятів, мужів, ліктів, днів, пнів, крамарів, сторожів, звірів . . . ; сюди ж належать чоловічі йменники на -а, -я: старостів, теслів, суддів . . .

б) де-які йменники середнього роду: прислів'їв . . .

в) йменники, що вживаються тільки у множині:

а) всі на -иці: радощів, молодощів, любовощів, нестощів, хитрощів, ласощів, кліщів . . . ;

б) ті, що конструкцією закінчення стоять в асоціації з йменниками чоловічого роду: манівці — манівців (хлопці — хлопців), щипці — щипців, однолітці — однолітців, галанці, майорці, миколайці, Чернівці, Сорочинці

¹⁾ В йменників шелестівкової відміни, якщо в вивуку буває дві шелестівки, зустрічається й закінчення -и. Ред.

ців, Яківців . . . , баглаї — баглаїв (гаї — гаїв), драглі — драглів (кухлі — кухлів), граблів і ін.;

γ) деякі інші pluralia tantum: байдики — байдиків, бельбужів, безмертвів, викрутасів, вихлясів, зальотів, мандрів, наймів, паритників, пачосів, обжигів, окулярів, охрестів, в'язів, оходів, штанів, шараварів, Бродів, Чернухів . . .

2. Чистий пень (без ніякого закінчення) мають: без закінч

а) йменники чоловічого роду з наростком -ин чол. у однині: міщанин — міщан, селян, Галичан, християн, Татар, Болгар, яничар . . . , але: Сербин — Сербів, мурин — муринів, хазяїн — хазяїнів, Русин — Русинів . . . ; крім того, йменники, що визначають міру (при числівниках), можуть теж уживатись без закінчень: сім днів, сто раз, п'ять аршин, сім чоловік, пара чобіт, кілька год . . .

б) майже всі йменники жіночого роду на -а, жін., сер. -я та майже всі йменники середнього роду: гора — гір, кіз, панчів, блів, борів, сторів, дорів, бур (бура). задач, груш, барв, форм, верб . . . — з вставленими „о“, „е“ між шелестівк.: книжок, дощок, свічок, чайок (чайка), копійок, сосон (і сосен), мітел, воєн (війна), попівен, картопель, сотень, кухонь, овець, церков, бужів, веретів, дровів, кроків, корогів, відьом, земель, пісень . . . наголос завжди на вставному о, е: церков, свічок, пісень . . .); слово — слів, дерев, гнізд, сердець, телят, питань, лиць . . . — з вставним „о“ або „е“: вікон, ягнят, горщаток, пасем, полотен, кілець (кілце), яєць, (яйце);

в) йменники, що вживаються тільки у множині, plur. tant. особливо з ознаками середнього й жіночого роду: лещата — лещат (порівн. горщата — горщат . . .), вила — вил, вуста — вуст, гусли — гусел, давитьця — давитьця, вінця — вінця, жабри — жабер, козла — козел, жорна — жорен, ясла — ясел, ясна — ясен, ворота — воріт . . . ; обставини — обставин (порівн. підвалина —

підвалин), розглядин, закладин, заговін, збоїн, запоїн, заручин, запросин . . . ; вечерниці — *вечерниць, м'ясниць, ножиць, помий* (помий), *вій* (вій), *конопель, висівок, гін* (гони, ще: гонів), *віжок, ночов, круп, Яс* (Яси), *Атен, Черкас, Бендер, Карпат, Лубень* . . .

То чистий пеня, то *-ів* мають: *з'їди — з'їд* (ззіді — ззід) і *з'їдів, кайдап і кайданів, лабет і лабетів* і інші.

3. Закінчення *-ей* мають:

-ей
чол.

а) три йменники чолов. роду: *гість — гостей, гріш — грошей, кінь — коней*.

жін.

б) йменники жіночого роду з шелестівкою в визвучі назив. відм. одн.: *ніч — ночей, печей, повістей, костей, роскошей, тіней, вдячностей, речей* . . . ; із йменників м'якої відміни мають це закінчення: *свиня, миша, воша — свиней, мишей, вошей*; йменник *мати* — має зак. *-ів*: *матерів*;

сер.

в) з йменників середнього роду: *око — очей, плече — плечей* (і пліч), рідко: *вухей* (*вухо*), звичайно: *вух* . . .

Plur. tant.

г) уживані тільки у множині: *груди — грудей, двері — дверей, діти — дітей, люде — людей, кури — курей, гуси — гусей, сіни — сіней, сани — саней* (див. § 30_{3а}).

Давальний відмінок.

32. Усі йменники всіх родів мають закінчення *-ам* для твердих відмін та з м'яких і шелестівкових на *-яс, -ч, -ш, -щ, -жа, -ча, -ша, -ща, -че, -же, -ше, -ще*, і *-ям* для інших: *чоловікам, тучам, ночам, гноїщам* . . . , *ковалям, косарям, матер'ям, тіням, обличчям, курям, гусям* . . .

Знахідний відмінок.

33. В йменників чоловічого роду, назв осіб, знахідн. відмінок множ. рівняється родовому множ.: *бачив ковалів, витав гостей* . . .

У всіх інших йменників усіх родів знахідн. множ. рівняється називн. відм. множ.: *пасе коні, погнав телята, продав гуси, напував воли, жене корови, погодував свині, має дві мамі, кохає свої діти* . . .

Деколи на подобу чоловічих особових йменників появляється форма родового відмінка множ. у знахідн. відм. і в осіб жіночого роду: *покликав дічат* (але й — *дівчата*), *хустки на молодичь* (але й на *молодиці*) . . .

Кличний відмінок.

34. Кличний відмінок усіх йменників усіх родів рівняється називному відм. множ,

але: *пан — пани — панове!*

Орудний відмінок.

35. Орудний відмінок має в тих самих випадках, що давальний множ. (див. § 32), закінчення *-ами, -ями*: *чоловіками, тучами, ночами, тінями, обличчями* . . .

1. Та ще в закінчення *-ми* (без *-а, -я*), яке мають:

-ми

а) оці йменники чолов. роду [§ 31_{3а}]: *кін'ми, гістьми, грішми* (грошами, грошима), і *чобітьми* (чоботами);

б) йменник жіночого роду: *свиньми* (§ 31_{3б});

в) йменники, що вживаються лише у множині: *грудьми, ворітьми, дверми* (і *дверима*), *сіньми, курми, гусьми, дітьми, людьми*.

2. Крім того, в ще закінчення *-ма* [§ 37]: *очима, плечима, вухима, дверима* (див. вище), *гронима* (див. § 35_{1а}).

-ма

Місцевий відмінок.

36. Місцевий відмінок має в таких самих випадках, як давальний множини (див. § 32)), закінчення *-ах, -ях*: *на чоловіках, при конях, телятах, тінях* . . .

Двійня.

37. Двійня, число для двох осіб, предметів ... уживається: деколи в жіноч. й середн. роді в називн. (знах.) відм. побіч множини, при чому не тільки при числівнику *два*, але й *три*, й *чотири*: *дві корови* (й корови), *три мусі* (мухи), *чотири слові* (і слова). В чоловічому роді її вживання обмежене до трьох слів і то тільки в називн. відмінку: *вуса* (але й *вуси*), *повода* (але й *води*), *рукава* (але й *рукави*) див. § 30₁.

В кількох іменників стрічається ще закінчення орудн. відм.на *-ма*: *очима*, *плечима*, *дверима*, *грошима* (див. § 35₂).

Зразки відміни іменників.

1. Чоловічі йменники.

а) Тверда відміна

б) М'яка відміна

-тверді шел., -о, -р (-ра) б, -й, -р (-ря), -бо, -ч, -яс, -ш

О д н и н а.

Наз.	сусід	дуб	мох	олень	край	ніж
Род.	сусід-а	дуб-а	мох-у	олен-я	кра-ю	нож-а
Дав.	сусід-ові	дуб-ові	мох-ові	олен-еві	кра-єві	нож-еві
Знах.	сусід-а	дуб-а	мох	олен-я	край	ніж
Кл.	сусід-е!	дуб-е!	мох-у!	олен-ю!	кра-ю!	нож-у!
Ор.	сусід-ом	дуб-ом	мох-ом	олен-ем	кра-єм	нож-ем
Місц.	в сусід-і	дуб-і	мох-у	олен-і	кра-ї, -ю	нож-і, -у

М н о ж и н а.

Наз.	сусід-и	дуб-и	мох-и	олен-і	кра-ї	нож-і
Род.	сусід-ів	дуб-ів	мох-ів	олен-ів	кра-їв	нож-ів
Дав.	сусід-ам	дуб-ам	мох-ам	олен-ям	кра-ям	нож-ам
Знах.	сусід-ів	дуб-и	мох-и	олен-і	кра-ї	нож-і
Кл.	сусід-и!	дуб-и!	мох-и!	олен-і!	кра-ї!	нож-і!
Ор.	сусід-ами	дуб-ами	мох-ами	олен-ями	кра-ями	нож-ами
Місц.	в сусід-ах	дуб-ах	мох-ах	олен-ях	кра-ях	нож-ах

2. Середні йменники.

а) Тверда відміна

б) М'яка відміна

-о

-е, -я

О д н и н а.

Наз.	колін-о	яблук-о	лик-о	лиц-е	віч-е	весілл-я
Род.	колін-а	яблук-а	лик-а	лиц-я	віч-а	весілл-я
Дав.	колін-у	яблук-у	лик-у	лиц-ю	віч-у	весілл-ю
Знах.	колін-о	яблук-о	лик-о	лиц-е	віч-е	весілл-я
Кл.	колін-о!	яблук-о!	лик-о!	лиц-е!	віч-е!	весілл-я!
Ор.	колін-ом	яблук-ом	лик-ом	лиц-ем	віч-ем	весілл-ям
Місц.	колін-і	яблук-і	лик-у	лиц-і	віч-і(-у)	весілл-ю, (-ї)

М н о ж и н а.

Наз.	колін-а	яблук-а	лик-а	лиц-я	віч-а	весілл-я
Род.	колін	яблук	лик	лиць	віч	весіль
Дав.	колін-ам	яблук-ам	лик-ам	лиц-ям	віч-ам	весілл-ям
Знах.	колін а	яблук-а	лик-а	лиц я	віч-а	весілл-я
Кл.	колін-а!	яблук-а!	лик-а!	лиц я!	віч-а!	весілл-я!
Ор.	колін-ами	яблук-ами	лик-ами	лиц-ями	віч-ами	весілл-ями
Місц.	колін-ах	яблук-ах	лик-ах	лиц-ях	віч-ах	весілл-ях

в) Іменники на

-я, -а (пень: *-ен, -ат-*)

О д н и н а.

М н о ж и н а.

Наз.	ім'я	теля	лоша	імен-а	телят-а	лошат-а
Род.	імен-и	телят-и	лошат-и	імен	телят	лошат
Дав.	імен-і	телят-і	лошат-і	імен-ам	телят-ам	лошат-ам
Знах.	ім'я	теля	лоша	імен а	телят-а	лошат-а
Кл.	ім'я!	теля!	лоша!	імен а!	телят-а!	лошат-а!
Ор.	ім'я-м	теля-м	лоша-м	імен-ами	телят-ами	лошат-ами
Місц.	імен-і	телят-і	лошат-і	імен ах	телят-ах	лошат ах

3. Жіночі йменники.

а) Тверда відміна

б) М'яка відміна

-а

-я, -ча, -єса, -ша, -ща

О д н и н а.

Наз.	троянд-а	жінк-а	дин-я	ши-я	вдач-а
Род.	троянд-и	жінк-и	дин-і	ши-ї	вдач-і
Дав.	троянд-і	жінк-і	дин-і	ши-ї	вдач-і
Знах.	троянд у	жінк-у	дин-ю	ши ю	вдач у
Кл.	троянд-о!	жінк-о!	дин-е!	ши є!	вдач-е!
Ор.	троянд-ою	жінк-ою	дин-ею	ши-єю	вдач ею
Місц.	троянд-і	жінк-і	дин-і	ши і	вдач і

Множина.

Наз.	троянд-и	жінк-и	дин-і	ши-ї	вдач-і
Род.	троянд	жінок	динь	ший	вдач
Дав.	троянд-ам	жінк-ам	дин-ям	ши-ям	вдач-ам
Знах.	троянд-и	жінк-и	дин-і	ши-ї	вдач-і
Кл.	троянд-и!	жінк-и!	дин-і!	ши-ї!	вдач-і!
Ор.	троянд-ами	жінк-ами	дин-ями	ши-ями	вдач-ами
Місц.	троянд-ах	жінк-ах	дин-ях	ши-ях	вдач-ах

в) Йменники на

шелест. (тверд., —ь, помяки.)

Однина.

Множина.

Наз.	повість	тінь	ніч	повіст-і	тін-і	ноч-і
Род.	повіст-и	тін-и	ноч-и	повіст-ей	тін-ей	ноч-ей
Дав.	повіст-і	тін-і	ноч-і	повіст-ям	тін-ям	ноч-ам
Знах.	повість	тінь	ніч	новіст-і	тін-і	ноч-і
Кл.	повіст-е!	тін-е!	ноч-е!	повіст-і!	тін-і!	ноч-і!
Ор.	повіст-ю	тінн-ю	нічч-ю	повіст-ями	тін-ями	ноч-ами
Місц.	повіст-і	тін-і	ноч-і	повіст-ях	тін-ях	ноч-ах

Б) Прикметник.

ОДНИНА.

Називний відмінок.

39. Називний відмінок має такі закінчення:

Чоловіч. рід	Середн. рід	Жіноч. рід
-ий	-е	-а
-ій (-ій)	-е	-я
-ів (-ів)	-ове [-е, -е, -е]	-ова [-е, -е, -е]
-ин	-ине	-ина

Приклади:

білий	біле	біла
гарячий	гаряче	гаряча
глибокий	глибоке	глибока
давній	давнє	давня
безкрай	безкрає	безкрая
Шевченків	Шевченкове	Шевченкова
шевців	шевцеве	шевцева
Паліїв	Палієве	Палієва
жінчин	жінчине	жінчина
нянин	нянине	нянина
ширший	ширше	ширша
найкращий	найкраще	найкраща

Усі прикметники, що мають у називн. відмінку закінчення **-ий, -е, -а** (-ів, -ин), відмінюються твердо (тверда відміна), ті ж, що мають **-ій [-ій], -є, -я** належать до м'якої відміни.

1. Прикметників м'якої відміни — себ-то, з закінченням на **-ій [-ій], -є -я** в називн. відмінку — не багато, й майже всі вони перед закінченням мають „н“ із попередньою шелестівкою (за винятком одного: **синій**): **братній, вечірній, всесвітній, вчорашній, горішній, давній, долішній, домашній, життєвий, завітний, задній, задорожній (придорожній . . .), західний** (частіш: **західний**), **колишній, кутній, літній, могутній, нагірний, народний, нинішній, останній, передній, пізній, порожній, ранній, (в)ранішній, середній, справжній, стародавній, східний** (частіш: **східний**), **тамошній, теперішній, тодішній, торішній, тутешній** і небагато інших; також рідше вживані: **орлій** (орлячий, вірлячий, орлячий), **песій** (песячий), **козій** (козячий) і займенник **їхній** та числівник **третій**. Сюди ж відносяться й такі, як: **безкрай, довговій, довгоший . . .**

2. Другий ступінь прикметників твориться через даток до пня прикметника наростка **-иш-** або **-иш-**: **бі-**

м'яка
відміна

другий
ступінь

ліший, старіший, старший, скоріший, скорший . . . [див. § 14₃, § 73₃₁].

третій ступінь 3. Третій ступінь твориться через додаток до форми другого ступня приростка **най-**: *найбіліший, найстарший* . . . (не — самий біліший . . . 1).

Увага. Всі родові, числові й відмінкові зміни прикметника відносяться до всіх ступнів порівняння.

прикм. йменн. 4. Прикметникові йменники, як от: *скарбівничий, карбівничий, будівничий, лотий, подорожній* . . . , *молода, Кобринська* . . . , *Рівне, возове, мостове, придане* . . . відмінюються як звичайні прикметники, але власні ймена (прізвища) чолов. р. з прикметниковим закінченням **-ів (-їв)** лише у множині (крім називного) зберігають прикметникові закінчення, в однині ж у чоловіч. роді тільки в орудному відмінкові (й там проскакує закінч. імен.), в жіноч. роді скрізь відм. як прикметник, а в інших відмінюються, як іменники.

Без закл. -ий 5. Без закінчення **-ий** у чоловіч. роді (тоб-то, в іменниковій формі) вживаються такі прикметники: *випен, варт, годен, готов, ласкав, повен, повипен, певен, рад і займенник всяк і сам* [в поезії ще: *велик, дрібен, дивен, жив, здоров, молод, немоцн, недуж, стар, щаслив, ясен*]. Вживаються вони тільки в називн. відмінкові одн. чол. роду і завжди можуть замінятись формами **-ий**: *повен рот води* — *повний рот води*; ніякої ріжниць в їх уживанню з повними формами немає.

Родовий відмінок.

40. Родовий відмінок має в чоловіч. й сер. р. закінч.: (тверде) **-ого**, (м'яке) **-ього (-його)**, у жіноч. р. (тверде) **-ої**, (м'яке) **-ьої (-йої)**

¹) Також не слід уживати другого ступня, замість третього, під впливом московської мови, де форми *на-ий, ейший* служать для відзначування 3-го ступня: „высшая школа, святейший синод . . .“; українською мовою можна сказати лише: „найвища школа, найчистіша справа . . .“. *ОС.*

Приклади:

білого
гарячого . . .
давнього
безкрайого . . .
Шевченкового
шевцевого
Палієвого . . .
жіничного
няниного . . .
ширшого
найкращого
(але: Глібова)

білої
гарячої . . .
давньої
безкрайої . . .
Шевченкової
шевцевої
Палієвої . . .
жіничної . . .
няниної . . .
ширшої
найкращої
(Глібової)

Давальний відмінок.

41. Давальний відмінок має в чоловіч. й середн. роді закінч.: (тверде) **-ому**, (м'яке) **-ьому (-йому)**, в жіноч. роді: **-ій (-їй)**.

Приклади:

білому
гарячому . . .
давньому
безкрайому . . .
Шевченковому
шевцевому
Палієвому . . .
жіничному
няниному . . .
ширшому
найкращому
(але: Глібову)

білій
гарячій . . .
давній
безкрайій . . .
Шевченкові
шевцевій
Палієвій . . .
жіничній
няниній . . .
ширшій
найкращій
(Глібовій)

Знахідний відмінок.

42. Знахідний відмінок має такі форми:

Чоловіч. р.	Середн. р.	Жіноч. р.
як називний або родовий (по йменникові)	як називний	(тверде)-у (м'яке)-ю
Приклади: [бачу] гарного (хлопця коня), білий (стовп) (Глібова)	біле (небо)	білу (церкву)
		безкраю (далечінь) . . .

Кличний відмінок.

43. Кличний відмінок рівняється називн. відмінкові:

(чоловіче) добрий!	безмежне (море)	сестро (мила)!
(Глібів!)		(Глібова!)

Орудний відмінок.

44. Орудний відмінок має закінчення:

<i>Чол. р.</i>	<i>Сер. р.</i>	<i>Жін. р.</i>
(тверде) -им, (м'яке) -ім,		(тверде) -ою, (м'яке)
(-їм)		-ьою, (-йою)

Приклади:	білим	білою
	гарячим . . .	гарячою . . .
	давнім	давньою
	безкраїм . . .	безкрайною . . .
	Шевченковим	Шевченковою
	шевцевим . . .	шевцевою . . .
	(Глібовим, а то й Глібовом)	(Глібовою)

Місцевий відмінок.

45. Місцевий відмінок кінчається в:

<i>Чолов. р.</i>	<i>Серед. р.</i>	<i>Жіноч. р.</i>
(тв.) -ім, -ому,		-ій (-їй)

Приклади:	на білім, білому	на білій
	„ гарячій, гарячому . . .	„ гарячій . . .
	„ давнім, давньому	„ давній
	„ безкраїм, безкрайому . . .	„ безкраїй . . .
	„ Шевченковім, Шевченко-	„ Шевченкові
	вому	
	„ шевцевім, шевцевому	„ шевцевій
	„ (на Глібові, Глібову)	„ (Глібовій)

МНОЖИНА.

46. Множина не відрізняє в українській мові родів. Усі форми для всіх трьох родів однакові.

Називний відм. (і клич.) -і (-ї)

Родовий „ (тверд.) -их, (мняк.) -іх (-їх)

Давальний „ „ -им, „ -ім (-їм)

Знахідний „ в чоловічому роді рівняється родовому або називному (по йменникові), в сер. і жін. — називному

Орудний „ (тверд.) -ими, (м'як.) -іми (-їми)

Місцевий „ „ -их „ -іх (-їх)

Приклади:

Називн.: білі (прапори, полотна, берези), гарячі (дні, обличчя, груди), давні (часи, нещастя, події), безкраї (степи, моря, дороги), Шевченкові (твори, переконання, думи), шевцеві (сини, шила, руки)¹⁾, (але Глібови)²⁾

Родов.: білих (прапорів, полотен, беріз), гарячих (днів, облич, грудей), давніх (часів, нещасть, подій), безкраїх (степів, морей, доріг), Шевченкових (творів, переконань, дум), шевцевих (синів, шил, рук), (Глібових)

Давальн.: білим (прапорам, полотнам, березам), гарячим (дням, обличчям, грудям), давнім (часам, нещастям, подіям), безкраїм (степам, морям, дорогам), Шевченковим (творах, переконаннях, думам), шевцевим (синам, шилам, рукам), (Глібовим)

¹⁾ У присвійних прикметниках із наростками -ів (-їв), -ин у називному відм. множини знайдете ще деколи й закінчення -и: *Шевченкові твори, шевчеви руки, Палієви страждання, нянини казки, жіночини примхи* . . ., та ліпше тих форм не вживати.

²⁾ Наприклад, *Глібови* (родина Глібових) *вийшли за кордон*; коли ж уживається як прикметник у присвійному значінню, то може мати й закінчення -і: *Глібові діти вийшли за кордон*, як і в однині тоді матиме звичайні прикметникові закінчення: *„Я не знаю ні Глібова (імен.), ні Глібового (прикметн.) сина“*. Власне, це останнє утворене від слова „Гліб“, і первісна конструкція речення могла бути лише така: *„Я не знаю ні Гліба, ні Глібового сина“*. Тепер же такі прикметникові форми як „Глібові“ (діти), Глібового (сина) однаково можуть відноситись і до „Гліб“, і до „Глібів“ (прізвище).

Знах.: (бачу) білі (коні, прапори, полотна, берези), але — білих (людей), гарячі (кофти, обличчя, жінки), але — гарячих (людей), давні (лиха . . .) але — давніх людей і т. д.

Орудн.: білими (прапорами), гарячими, давніми, безкраїми, Шевченковими

Місцев.: на білих (полотнах), гарячих, давніх, безкраїх, Шевченкових

Зразки відміни прикметників.

47. а) *Тверда відміна*
-ий, -а, -е

б) *М'яка відміна*
-ій, [-ій], -я, -є

ОДНИНА

	Чол. р.	Сер. р.	Жін. р.	Чол. р.	Сер. р.	Жін. р.
<i>Називн.</i>	гарн-ий	гарн-е	гарн-а	син-ий	син-є	син-я
<i>Родов.</i>	гарн-ого	гарн-ої		син-ього	син-ьої	
<i>Давальн.</i>	гарн-ому	гарн-ій		син-ьому	син-ій	
<i>Знах.</i>	= род. або назив.	= наз. гарн-у	= род. або наз. гарн-ю			
<i>Кличн.</i>	= назив.	= назив.	= назив.	= назив.	= назив.	= назив.
<i>Орудн.</i>	гарн-им	гарн-ою		син-ім	син-ьою	
<i>Місц.</i>	гарн-ім, -ому	гарн-ій		син-ім, -ьому	син-ій	

МНОЖИНА

	на всі три роди			на всі три роди		
<i>Називн.</i>	гарн-і			син-і		
<i>Родов.</i>	гарн-их			син-іх		
<i>Давальн.</i>	гарн-им			син-ім		
<i>Знах.</i>	= род. або назив.	= назив.	= назив.	= род. або назив.	= назив.	= назив.
<i>Кличн.</i>	= називн.			= називн.		
<i>Орудн.</i>	гарн-ими			син-іми		
<i>Місц.</i>	гарн-их			син-іх		

В) ЗАЙМЕННИК.

Особовий і зворотний займенник.

Особовий,
зворотний

ОДНИНА

	1 ос.	2 ос.	ся	3 ос.	
					<i>Чол. р. Сер. р. Жін. р.</i>
<i>Наз.</i>	я	ти		він воно вона	
<i>Род.</i>	мене	тебе	себе	його	її
<i>Дав.</i>	мені	тобі	собі	йому	їй
<i>Знах.</i>	мене	тебе	себе	його	її
<i>Орудн.</i>	мною	тобою	собою	ним	нею
<i>Місц.</i>	на мені	на тобі	на собі	на нім, ньому	на ній

МНОЖИНА

	1 ос.	2 ос.	3 ос.
			<i>на всі три роди</i>
<i>Наз.</i>	ми	ви	вони
<i>Род.</i>	нас	вас	їх
<i>Дав.</i>	нам	вам	їм
<i>Знах.</i>	нас	вас	їх
<i>Орудн.</i>	нами	вами	ними
<i>Місц.</i>	на нас	на вас	на них

З прийменниками форми 3 особи займ. особового в род. і знах. відм. вживаються переважно з *н*: до нього, на ній, до них, за них [пишуть і: до його, до їх, за їх].

Присвійні займенники.

Присвійн.

49. ОДНИНА

	Чол. р.	Сер. р.	Жін. р.	Множина
				<i>на всі роди</i>
<i>Наз.</i>	мій	моє	моя	мої
<i>Род.</i>	мого (мійого)	моєї		моїх
<i>Дав.</i>	мому (моєму)	моїй		моїм
<i>Знах.</i>	= наз. або наз.	мою	чол. р. = род. або назив. ;	
	род.		сер., жін. = назив.	
<i>Орудн.</i>	моїм	моєю		моїми
<i>Місц.</i>	на моїм	на моїй		на моїх

Знах.: (бачу) білі (коні, прапори, полотна, берези), але — білих (людей), гарячі (копирі, обличчя, жінки), але — гарячих (людей), давні (лиха . . .) але — давніх людей і т. д.

Орудн.: білими (прапорами), гарячими, давніми, безкраїми, Шевченковими

Місцев.: на білих (полотнах), гарячих, давніх, безкраїх, Шевченкових

Зразки відміни прикметників.

47. а) *Тверда відміна*
-ий, -а, -е

б) *М'яка відміна*
-ій, [-ій], -я, -є

ОДНИНА

	Чол. р.	Сер. р.	Жін. р.	Чол. р.	Сер. р.	Жін. р.
<i>Називн.</i>	гарн-ий	гарн-е	гарн-а	син-ий	син-є	син-я
<i>Родов.</i>	гарн-ого	гарн-ої		син-ього	син-ьої	
<i>Давальн.</i>	гарн-ому	гарн-ій		син-ьому	син-ій	
<i>Знах.</i>	= род. або назив.	= наз. гарн-у	= род. або наз. назив.	= род. або наз. назив.	= наз. син-ю	
<i>Кличн.</i>	= назив.	= назив.	= назив.	= назив.	= назив.	= назив.
<i>Орудн.</i>	гарн-им	гарн-ою		син-ім	син-ьою	
<i>Місц.</i>	гарн-ім, -ому	гарн-ій		син-ім, -ьому	син-ій	

МНОЖИНА

	на всі три роди			на всі три роди		
<i>Називн.</i>	гарн-і			син-і		
<i>Родов.</i>	гарн-их			син-іх		
<i>Давальн.</i>	гарн-им			син-ім		
<i>Знах.</i>	= род. або назив.	= назив.	= назив.	= род. або назив.	= назив.	= наз.
	називн.			назив.		
<i>Кличн.</i>	= називн.			= називн.		
<i>Орудн.</i>	гарн-ими			син-іми		
<i>Місц.</i>	гарн-их			син-іх		

В) ЗАЙМЕННИК.

Особовий і зворотний займенник.

Особовий,
зворотний

ОДНИНА

	1 ос.	2 ос.	ся	3 ос.	
					<i>Чол. р. Сер. р. Жін. р.</i>
<i>Наз.</i>	я	ти		він воно	вона
<i>Род.</i>	мене	тебе	себе	його	її
<i>Дав.</i>	мені	тобі	собі	йому	їй
<i>Знах.</i>	мене	тебе	себе	його	її
<i>Орудн.</i>	мною	тобою	собою	ним	нею
<i>Місц.</i>	на мені	на тобі	на собі	на нім, ньому	на ній

МНОЖИНА

	1 ос.	2 ос.	3 ос.
			<i>на всі три роди</i>
<i>Наз.</i>	ми	ви	вони
<i>Род.</i>	нас	вас	їх
<i>Дав.</i>	нам	вам	їм
<i>Знах.</i>	нас	вас	їх
<i>Орудн.</i>	нами	вами	ними
<i>Місц.</i>	на нас	на вас	на них

З прийменниками форми 3 особи займ. особового в род. і знах. відм. вживаються переважно з *н*: до нього, на ній, до них, за них [пишуть і: до його, до їх, за їх].

Присвійні займенники.

Присвійн.

Однина Множина

	Чол. р.	Сер. р.	Жін. р.	на всі роди
<i>Наз.</i>	мій	моє	моя	мої
<i>Род.</i>	мого (мійого)	моєї		моїх
<i>Дав.</i>	мому (моєму)	моїй		моїм
<i>Знах.</i>	= наз. або наз.	мою	чол. р. = род. або назив. ;	
	род.		сер., жін. = назив.	
<i>Орудн.</i>	моїм	моєю		моїми
<i>Місц.</i>	на моїм	на моїй		на моїх

Наш, ваш, їхній відмінюються як прикметники: нашого, нашому (тверд.)... на їхньому... (м'як.).

Указові займенники.

a) *Toù*

50.	Однина			Множина
	<i>Чол. р.</i>	<i>Сер. р.</i>	<i>Жін. р.</i>	<i>на всі роди</i>
<i>Наз.</i>	той	те	та	ті
<i>Род.</i>	того		тої, тієї	тих
<i>Дав.</i>	тому		тій	тим
<i>Знах.</i>	= наз. або = наз. род.		ту	чол. р. = род. або назив., сер. і жін. = назив.
<i>Орудн.</i>	тим		тою, тією	ними
<i>Місц.</i>	на тім, тому		на тій	на тих

Так само відмінюється: *отой, тамтой*.

Цей

6) *Heit*

	Однина			Множина
	Чол. р.	Сер. р.	Жін. р.	на всі роди
Наз.	цей	це	ця	ці
Род.	цього	цеї, цієї	цього	цих
Дав.	цьому	цій	цьому	цим
Знак.	=род. або =наз. цю			чол. р. = наз. або род.; сер., жін. = наз.
Оруд.	цим			цією, цією
Місц.	на цім, цьому			на цій, цій

Так само відмінюється: *сей, оцей*

Питайні займенники.

Питайні

a) $Xm\theta$, uo

Хто, що	51.			а) Хто, що
<i>Наз.</i>		хто		що
<i>Род.</i>		кого		чого
<i>Дав.</i>		кому		чому
<i>Знає.</i>		кого		що
<i>Оруд.</i>		ким		чим
<i>Міст.</i>	на	кім, кому	на	чим, чому

61

6) **Чуї**

	Однина			Множина
	Чол. р.	Сер. р.	Жін. р.	на всі роди
Паз.	чий	чів	чия	чії
Род.	чийого		чіїї	чіїх
Дав.	чийому		чійій	чійім
Знар.	= наз. або = наз. род.		чию	чол. р. = наз., род.; сер., жін. р. = наз.
Оруд.	чим		чіїю	чіїми
Міст.	на чийм, чийому		на чійій	на чіїх

Невизначені займенники.

Невизнач.

52.

Увесь

	Однина			Множина
	Чол. р.	Сер. р.	Жін. р.	на всі роди
Наз.	увесь	усе	уся	усі
Род.	усього	усей, всієї		усіх
Дав.	усьому	усій		усім
Знах.	наз. або = наз. род.	усю		чол. р. = наз., род.; сер., жін. р. = наз.
Оруд.	усім	усею, всією		усіма (всіми)
Місц.	на всім, усьому	на всій		на всіх

Про чергування $v - y$ див. § 10₁.

53. Займенник: **самий**, як і всі інші з прикметниковими закінченнями (який, котрий, кожний, інший, всякий, такий, овеський, всілякий) і **кожен, жаден** відмінюються як прикметники: самого, самої, самі..., кожного, жадному...

Так само й займенник **сам**, але в наз. множини можуть бути форми: *самі* й *сами*.

54. Зложені займенники відмінюються лише в одній частині:

хтось — когось, комусь, кимсь (кимось), на кімсь (кімось), на комусь

чось — чогось, чомусь, чимсь (чимось), на чімсь (чимось)
чийсь, чиясь, чиясь — чийогось, чийеїсь, чиймсь (чимось) . . .
котрийсь, котресь, котрає — котрогось, котромусь . . .
якийсь, якає, якась — якогось, якоїсь; якомусь, якійсь

самий,
кожен,
жаден,
прикм.
займ.
сам

**Зложені
займ.**

якимсь (якимось), якісь, якихсь, якимись, на якихсь (якихось) . . .

де-хто — де-кого, де-кому, де-ким, на де-кім, або де на кім (кому)

де-що — де-чого, де-чому, де-чим, на де-чім або де на чім (чому) . . .

де-чий, де-чій, де-чий — де-чийого, де-чийі; де-чийім, де-чийю; на де-чийіх або де на чийіх . . .

де-котрий, де-котре, де-котра — де-котрого, де-котрої; де-котрих, на де-котрих або де на котрих . . .

де-який — де-якого, де-якою, де-яким . . .

ніхто — нікого, нікому, ніким, на нікім (нікому) або ні на кім . . .

ніщо — нічого, нічому, нічим, на нічім або ні на чому . . .

ніякий, ніяке, ніяка — ніякого, ніякому, ніякій; на ніякій або ні на якій . . .

нічий, нічий, нічий — нічийого, нічийі, на нічийіх або ні на чийіх . . .

що-будь — чого будь, чому-будь . . .

хто-небудь — кого небудь, кому небудь . . .

З прийменником: з де-кого або де з кого, на де-кого або де на кого . . .

Г) ЧИСЛІВНИК.

Головні числівники.

Головні
числ.

55.

а) *Один*

Однина

Множина

Один.

	<i>Чол. р.</i>	<i>Сер. р.</i>	<i>Жін. р.</i>	<i>на всі роди</i>
<i>Наз.</i>	один	одно (одне)	одна	одні
<i>Род.</i>	одного	одної, однієї	одних	
<i>Дав.</i>	одному	одній	одним	
<i>Знах.</i>	= наз. або = назив. род		одну	чол. р. = наз., род.; сер., жін. р. = наз.
<i>Орудн.</i>	одним	одною, однією	одними	
<i>Місц.</i>	на однім, одному	на одній	на одних	

б) *Два*

Чол. і сер. р. Жін. р.

в) *Три*

г) *Чотири*

два, три,
чотири

<i>Наз.</i>	два	дві	три	чотири
<i>Род.</i>	двох		трьох	чотирьох
<i>Дав.</i>	двом		трьом	чотирьом
<i>Знах.</i>	чол. р. = наз. або род.; жін. і сер. р. = наз.		= наз. або род. = наз. або род.	
<i>Оруд.</i>	двома		трьома	чотирма
<i>Місц.</i>	на двох		на трьох	на чотирьох

г) *П'ять*

д) *Шість*

е) *Сім*

є) *Вісім*

п'ять,
шість, сім,
вісім

<i>Наз.</i>	п'ять	шість	сім	вісім
<i>Род.</i>	п'ятьох	шістьох	сімох	вісьмох
<i>Дав.</i>	п'ятьом	шістьом	сімом	вісьмом
<i>Знах.</i>	чол. рід. = називн. або родов.; жін. і сер. род. = наз.			
<i>Оруд.</i>	п'ятьма	шістьма	сімома (сімма)	вісьмома (вісімма)
<i>Місц.</i>	на п'ятьох	на шістьох	на сімох	на вісьмох

Так відмінюються числівники: *дев'ять, десять, одинадцять . . . двадцять . . . до дев'ятдесять, дев'ять, але іноді вживаються в числівниках, починаючи від п'ять, і старіші форми на на -и для род., даваль. й місцев. відмінків: нема й сімох карбованців — нема й семи карбованців; приглядаюсь п'ятьом карбованцям — п'яти карбованцям, із сімдесятьох душ — із сімдесяти душ. Та переважно вживаються перші форми, а в орудному відмінкові інших і бути не може.*

ж) *Зложені числівники:*

одинадцять
двадцять — двадцять — двісті
тринадцять — тридцять — триста
чотирнадцять — (сорок) — чотиріста
п'ятнадцять — п'ятдесять — п'ятьсот
шістнадцять — шістдесять — шіссот
сімнадцять — сімдесять — сімсот
вісімнадцять — вісімдесять — вісімсот

Зложені
числ.

дев'ятнадцять — дев'яносто (про дев'яносто днів з) —
дев'ятьсот

кільканадцять — кількадесять і т. д. — відміняються тільки в
останній їх частині: *п'ятдесятьох, сімдесятьом, вісім-*
десятьма . . . (про двісті, триста, див. *и*).

сорок, дев'яносто, сто мають тільки форми: *сорока, дев'яноста, ста*. Від „сто“ подибується оруд.: „стома“;
двісті, триста і) *Двісті, триста* . . . *дев'ятьсот* рідко коли роз-
падаються: (двох сот, п'яти сот . . .), а звичайно лишаються
невідмінними: „з *п'ятьсот карбованцями*“ (а не — з п'ятьма
сот карбованцями);

скільки, стільки, багато й) *Скільки, стільки, багато* відмінюються як „два“:
скількиох, скільком . . .;

Двійня Увага: При числівниках: *два, три, чотири* іменники
жін. й серед. роду можуть уживатися із спеціальним закін-
ченням (колишньої двійни): *дві сестри* (сестри), *дві сосни*
(сосни), *три книжки* (книги), *чотири мухи* (мухи), *три бочки*
(бочки), *дві відри* (два відра), *три яблука* (яблука), *чотири*
вікна (вікна) . . . див. § 37.

Порядкові

Порядкові числівники.

56.	1. перший	30. тридцятий
	2. другий	40. сороковий
	3. третій	50. п'ятдесятый
	4. четвертий	60. шістдесятый
	5. п'ятий	70. сімдесятый
	6. шостий	80. вісімдесятый
	7. сьомий	90. дев'ятдесятый і
	8. восьмий	дев'яностый
	9. дев'ятий	100. сотий
	10. десятый	200. двосотий
	11. одинадцятий	300. трисотий
	12. дванадцятий	1000. тисячний
	20. двадцятий	1000000. мільйоновий

Всі вони відмінюються, як прикметники: першо-
го, третьої . . .

Збірні числівники.

Збірні

57.	обидва, обидві	дев'ятеро
	обов	десятеро
	двов	одинадцятро
	тров	дванадцятро
	четверо	двадцятро
	п'ятеро	двадцять четверо, рідше:
	шестеро	двадцятро четверо
	семеро	тридцять семеро, рідше:
	восьмеро	тридцятро семеро

Вони не відмінюються, але для *обидва, обов, двов*
формами непрямих відмінків служать „*обом*“, „*обома*“,
„*обох*“ (від маловживаного „*оба*“) . . ., *двом, двома* . . .
від „*два*“.

Г) ДІЄСЛОВО.

Дійсний спосіб.

58. 1. Теперішній і майбутній (доконаний) час. Тепер. і
В відміні дієслова в теперішньому (майбутньому) майбут.
часі є три групи:

а) Перша група має в третій особі однини закінч.
-е (після голосівок -е), у третій множини -уть (після голо-
сівок -ють) — коротко, це $e/y, e/yo$ група;

б) Друга має в третій ос. одн. закінч. -ить (після
голосівок -ить), у 3 ос. множ. -ать, або -ять —
коротко: $u/a, i/я$ група. Ось вони:

	1 група $e/y, e/yo$	2 група $u/a, i/я$	1 і 2 групи
Одн.	1 ос. -у (-ю)	-у, -ю	
	2 „ -еш (-еш)	-иш (-іш)	
	3 „ -е (-е)	-ить (-іть)	
Множ.	1 „ -емо (-ємо)	-имо (-імо)	
	2 „ -ете (-ете)	-ите (-іте)	
	3 „ -уть (-ють)	-ать, -ять	

Приклади: беру купую хвалю біжу гою
береш купуєш хвалиш біжиш гоїш
бере купує хвалить біжить гоїть
беремо купуємо хвалимо біжимо гоїмо
берете купуєте хвалите біжите гоїте
беруть купують хвалять біжать гоять

Третя група

в) До третьої групи належать чотири дієслова: *їсти*, *бути*, *дати* (відпо)вісти: вони мають особливі форми в теперішньому часі (перші) і майбутньому (другі);

Одн. 1 ос. їм (всьм) дам (відпо) вім
2 „ їси (еси) даси (відпо) віси
3 „ їсть (есть), е дасть (відпо) вість

Множ. 1 „ їмо (всьмо) дамо (відпо) вімо
2 „ їсте (есте) дасте (відпо) вісте
3 „ їдять суть дадуть (відпо) відять

Форми *всьм*, *еси* й т. д. загинули, лишилися тільки форми 3 ос. *є* і *суть*. Де хто вживає „є“ скрізь, в обох числ.

Уваги. 1. В 3 особі одн. в дієсловах 1 групи (*є/у*) *є* після *а-* (*я*) може (звичайно в поезії) зникати: *біга, смика, пита, гуля, розмовля, балака, набалака* . . . Але у прозовій книжній мові ці форми не вживаються.

2. Змішувати групи (I й II) дієслів не можна, і не можна вживати таких форм, як: *купе, любе, носе, возе* . . ., а тільки: *купить, любить, носить* . . . *носять, люблять, куплять* (не — *носять* . . .) . . . *носимо, возимо* . . . (не *носемо* . . .) . . .

3. У 1 ос. множ. зрідка вживається й форма на **-ем**, **-им**: *берем, ходим, носим* . . .

4. У дієсловах із **-ся** в 3 ос. одн. 1 групи **-ть** не відкидається: *бере — бере́ться*, *знає — знає́ться* (див. § 14б).

5. Дієслова 1 групи на **-кти**, **-гти** переміняють у всіх особах однини і множини, отже й у 1 ос. одн. і 3 ос. множ *к*, *г* на **ч**, *єс*: *пекти — печу, печуть*, *могти — можуть*, див. § 20з.

6. У другій групі дієслова на **-дити**, **-тити**, **-сити**, **-зити** в 1 ос. одн. м'якшає *д* на *дєс* (*ходити — хо-дєсу*, не — *ходю*), *т* на *ч* (*тратити — трачу*, не — *тратю*), *с* на *ш* (*носити — носу*, не — *носю*), *з* на *єс* (*возити — воєсу*, не — *возю*), *ст* на *ш* (*хрестити — хрещу*, не *хрестю*), *зд* на *єдєс* (*їздити — їєдєсу*, не — *їздю*), див. ще § 20з.

-ДИТИ,
-ТИТИ,
-СИТИ,
-ЗИТИ

7. В тій самій групі дієслова на **-пити**, **-бити**, **-мити**, **-вити** (з губним визвуком пня) мають „*т*“ не тільки перед закінченням 1 ос. одн., але й у 3 ос. множ:

купити — *куплю, куплять* (не — *купають*)

любити — *люблю, люблять* (не *любяють*)

ламати — *ламлю, ламлять* (не *ламюють*)

ловити — *ловлю, ловлять* (не *ловяють*), див. § 221б.

-ПИТИ,
-БИТИ,
-МИТИ,
-ВИТИ

2. Минулий час.

59. Минулий час має такі закінчення:

	Чол. р.	Сєр. р.	Жін. р.	Всі роди
Одн.	-в	-ло	-ла	Множ. -ли

Приклади: спати — *спав, спало, спала, спали*; колоти — *колов, кололо, колола, кололи* . . .

Але після шелестівок зак. в чол. роді зникає: *гребти — гріб* (гребла), *пасти — пас* (пасла), *утекти — утік* (утекла), *стригти — стриг* (стригла) . . .

3. Давноминулий час.

60. Давноминулий час в сполучення форми минулого часу дієслова з такою ж формою помічного дієслова „*бути*“: *я ходив був, я робила була, вони поїхали були* . . .

4. Майбутній зложений час (недоконаний).

61. 1. Форма майбутнього часу складається з дієіменника (infinitiv) та теперішнього часу помічного дієслова „*ляти*“: *му, меш, ме, мем(о), мете, муть*. Ці останні **-му**, **-меш**, **-ме** форми зовсім зрослися з дієіменником і відчуються так, наче б були просто закінченнями майбутнього часу (тим то й пишуться сукупно з дієіменником, див. § 70).

1 ос. од.	співатиму	ходитиму	перебиратимусь
2 „ „	співатимеш	ходитимеш	перебиратимешся
3 „ „	співатиме	ходитиме	перебиратиметься
1 „ мн.	співатимем(о)	ходитимем(о)	перебиратимемось
2 „ „	співатимете	ходитимете	перебиратиметесь
3 „ „	співатимуть	ходитимуть	перебиратимуться

2. Крім цієї форми, вживається форма з дієменника та майбутнього часу дієслова „бути“:

буду, будеш, буде	1 ос. од.	ходити	буду й буду	ходити
	2 „ „	робити	будеш і будеш	робити
	3 „ „	їсти	буде й буде	їсти й т. д.

3. В обох цих формах майбутнього часу дієменник береться лише недоконаний: робити — *робитиму, буду робити*; але зробити — *зроблю* . . .

Наказовий (вольовий) спосіб.

62. Наказовий спосіб має такі форми:

	1 група	2 група	3 група
1 ос. одн.	—	—	—
2 „ „	-й	-ь	-й
3 „ „	(нехай + тепер. або майбутн. ч. дієслова у 3 ос. одн.)		
1 „ мн.	-ім	-ймо	-ймо
2 „ „	-іть	-ьте	-йте
3 „ „	(нехай + тепер. або майбутн. ч. дієсл. у 3. ос. множ.)		

Приклади:

2 ос. одн.	неси	стань	ріж	дай
	роби	винось	сип	купуй
3 „ „	нехай несе	стане	ріже	дає
	„ робить	виносить	сипле	купує
1 „ множ.	несім	станьмо	ріжмо	даймо
	робім	виносьмо	сипмо	купуймо
2 „ „	несіть	станьте	ріжте	дайте
	робіть	виносьте	сипте	купуйте
3 „ „	нехай несуть	стануть	ріжуть	дають
	„ роблять	виносять	сиплють	купають

Виходить, що всі форми йдуть за 2 ос. одн. перша група, з наголошеним **-й** (*неси*), має **-ім**, **-іть** (*несім, несіть*); друга з пом'якшеною шелестівкою (*стань*) — **-ймо, -ьте** (*станьмо, станьте*) або з твердою (*сип, ріж*) — **-мо, -те** (*сипмо, сипте*); третя група після голосівкового пня — **-й** (*дай*), **-ймо, -йте** (*даймо, дайте*).

Третя особа мн. й одн. заступається формою 3 ос. тепер. (майбутн.) часу з додатком: *нехай*.

Уваги. 1. Про форми наказового способу пнів на **к, г**: *печи, печім, печіть*; *бережси, бережсім, бережсять*, див. § 20₃.

2. У 1 особі множ. в першій групі (де **й** наголошене: *неси*) **-імо, -іте** може бути ще закінчення **-мо**: *берімо, несімо* . . .; у другій особі в поезії відома в цій групі форма на **-те**; *беріте, носіте* . . ., та в книжній мові ця форма не вживається.

3. З прийменниками де-які дієслова першої групи переносять наголос із закінчення на пень, при чому **-и** та **-і** випадають, і дієслово переходить у другу групу: *неси, несім* — *принос, приносимо, держи* — *продерж, ходи* — *приходь, води* — *приводь* . . .

Можливий спосіб.

63. Можливий спосіб має два часи: теперішній **Тепер. час** і минулий.

1. Теперішній час можливого способу складається з форм минулого часу дієслова з часточкою **би** (**б**): *ходив* — *ходив би, пішов* — *пішов би, ішов* — *ішов би, йшли* *б, ходили б* . . .

Цих форм уживаємо для всіх часів (теперішнього, минулого, майбутнього): *Чом ти не пишеш із нами? — Та я б і писав, та нема олівця* [теп.]. *Чом ти вчора не написав листа? Та я б і написав, та ніколи було* (краще сказати тут: *Та я був би й написав, та ніколи було*) — [минул.]. *Чи прийдеш завтра до нас? Та я б завтра і прийшов до вас, та, мабуть, не пустять* . . . [майб.]¹⁾.

¹⁾ Усе це залежить від слів: *вчора, завтра*, які надають властиво значіння часові. Ред.

Минулий час

2. Минулий час можливого способу творить теперішній час можливого способу (див. під 1) у сполучі з минулим часом помічного дієслова „бути“ (був би, була б...): ходив — ходив би — був би ходив, пішов — пішов би — був би пішов, ішов — ішов би — був би йшов, була б ішла, були б ішли...

Цих останніх форм уживають для минулого часу в більшості з відтінком давноминулості: «Як би знала — до сходу сонця була б утопила».

Доконаність — недоконаність.

64. Головніші засоби творення доконаних форм дієслівних (перфективних, форм „совершенного вида“) — це приrostки, наростки (про наростки дієслова див. § 74) й наголос. Власне, все це елементи словотворчі, бо з ними, чи без них, змінюється й реальне (словарне) значіння слів; а проте вони вносять ще й чисто граматичну зміну у слова, а саме — надають дієсловам недоконаної (протягової, чи наворотової) форми значіння доконаності (закінченості, раптовості).

Приrostки

1. Приrostки:

питати (питав — минул. ч., питаю — теп. час, питатиму — майбутн. ч.) — **спитати**, **напитати**, **роспитати**, **запитати** (спитав — минул., питаю — майб. ч. доконаний)
гнати (жену, гнав, гнатиму) — **розігнати**, **вигнати**, **погнати**, **увігнати**, **нагнати**... (розігнав, розжену...)
жовтіти (жовтію, жовтів, жовтітиму) — **пожовтіти**, **зажовтіти**... (пожовтів, пожовтію...).

Зате наростки, особливо ж наросток: -а-, -ува- (-юва-), такі форми дієслова, вже спростковані (див. далі), перетворюють ізнов на недоконані (не відкидаючи наростка), і то наворотом:

напитати — **напитувати** (порівн.: напитаю — напитаю)

розігнати — **розгонювати**, і далі
робити — **виробляти** — **вироблювати**

пилити — **надпилити** — **надпилювати**
писати — **підписати** — **підписувати**
морочити — **обморочити** — **обморочувати**
смажити — **просмажити** — **просмажувати**
рвати — **порвати** — **поривати**...

2. Наростки:

грюкати (грюкаю, грюкав, грюкатиму) — **грюкнути** (грюкнув, грюкну),
повертати (повертаю, повертав, повертатиму) — **повернути** (повернув, поверну),
стукати (стукаю, стукав, стукатиму) — **стукнути**, **стуконутти** (стукнув, стукну, стуконув, стукону)...

3. Наголос:

а) **висипати** — **висипати**
роскидати — **роскидати**
перетикати — **перетикати**
зацихатись — **зацихатись**
вистрибати — **вистрибати**
вистинати — **вистинати**
здибати — **здибати**
збігати — **збігати**...

б) **звозити** — **звозити**
переносити — **переносити**
відводити — **відводити**
сходити — **сходити**...

в) **пізнаю** (пізнавати) — **пізнаю** (пізнати)
заграю (загравати) — **заграю** (заграти)
виграю — **виграю**...

У всіх цих випадках треба наголос відзначувати на письмі, коли з самого контексту не ясно, котра з двох форм є не думці, чи, наприкл.: „Ой, **здибався** сива голубонька та з сивими соколами“, чи „Ой, **здибався** сива голубонька та з сивими соколами“.

З перетвором одної форми дієслова в другу, напр., недоконаної наворотової з протягової чи доконаної,

Наростки

Наголос

в'яжеться часто перезвук, себ-то, переміна одної голівки на другу, напр., *плести* — *заплітати*, *мерти* — *умирати*, *скошити* — *скакати*, див. §§ 6₆, 5₁, 1₁₆.

Дієімєнник.

65. Дієімєнник має закінчення **-ти** (ся), який додається до кореня, або до пня (після наростка):

а) *гребти*, *скубти*, *сопити* (сопіти), *хропити* (хропіти), *пливати*, *ревти* (і ревіти) . . .

б) *пести*, *оссти*, *плести* (плету), *красити* . . .

в) *бігти*, *берегти*, *запрягти*, *лягти*, *могти*, *тягти* (тягну), *стерегти*, *стригти*, *волокти*, *пекти*, *товкти*, *сікти* . . .

г) *мерти*, *жертити*, *терти*, *перти*, *дерти*.

ґ) *ходити*, *носити*, *єлати*, *хотіти*, *напувати*, *ґрітися* (ґрітись), *братися* (братись), *ллити* (і лити) . . .

-ти, -ть 1. Скорочувати закінчення дієімєнника **-ти** на **-ть** у книжній мові (в поетичній уживається) — не треба.

-гти — -кти 2. Треба звернути увагу на те, що групи **-гти**, **-кти** в українській мові залишаються, й на **-чи** не переходять: *пекти*, *могти*, а не — як на Поділлі: *печи* [моск. печь], *мочи* [моск. мочь].

Дієприкметники діяльного стану.

66. 1. Дієприкметник теперішнього часу діяльного стану **-чий, -че, -ча**, є у стані зникнення. Вживані дієслівні форми на **-чий, -че, -ча**, є, власне, вже прикметники, почасти народнього, почасти книжного походження: *гарячий*, *пекучий*, *біжучий* (час, а не — кінь, наприклад), *нестерпучий*, *шипучий* . . . див. § 73₂₈.

2. Дієприкметник минулого часу, як і попередній, майже зовсім зник, а залишилось кілька слів із закінченнями **-тий, -ше, -ша** з колишнього дієприкметника: *померший* (і *померлий*), див. § 73₃₁.

-ший, -ше, -ша Замість колишніх дієприкметників на **-тий, -ше, -ша** укр. мова залюбки вживає прикметників із наростком **-лий, -ла, -ле**, див. § 73₂₀₆.

Увага. Ніяким чином не можна сказати українською мовою: *біжучий кінь*, а треба казати — *кінь, що біжить*, не: *прийшовший чоловік*, а — *чоловік, що прийшов*.

А вже зовсім неможливо так казати:

Трапляючися випадки, а треба все казати: *випадки, що трапляються*; не *збір находившихся там людей*, а — *збір людей, що там находились*.

Дієприкметник страждального стану.

67. 1. Дієприкметник страждального стану теперішнього часу, як і попередні, уже зник. Залишки від нього: *любимий*, *питомий*, *знайомий*, *родимий*, *нестерпимий*, *відомий*, *видимий*, *зримий* — це вже прикметники (див. § 73₂₁).¹⁾

2. Дієприкметник минулого часу зберігсь уповні з наростками: **-ний, -не, -на** (після шестівкових пнів зі вставленим „е“), **-тий, -те, -та**:

латати — *латаний, латане, латана*
заспати — *заспаний, заспане, заспана*
купити — *куплений, куплене, куплена*
робити — *роблений, роблене, роблена*
носити — *ношений, пошене, пошена*
відродити — *відроджений, відроджене, відроджена*,
притужити — *притужений, притужене, притужена* . . .
бити — *битий, бите, бита*
терти — *тертий, терте, терта* . . .

Від спросткованих недоконаних дієслів (див. § 64₁) із наростком **-ува- (-юва-)** утворені такі дієприкметники беруть на себе звичайно функцію дієприкметників теперішнього часу стражд. стану і в такому разі відповідають, між іншим, московським дієприкметникам на **-мый** (прописуваємий, составляемый . . .):

1) Тим то не можна сказати: *любимий мною*, а кажеться: *любима людина*, у значінню: *люба* . . . Ред.

(виробити — вироблювати) вироблений — *вироблюваний*
 (записати — записувати) записаний — *записуваний*
 зіставлений — *зіставляваний*
 надпилений — *надпилюваний*
 обматаний — *обматуваний*
 переораний — *переорюваний*
 підкреслений — *підкреслюваний*
 показаний — *показуваний*
 приневолений — *приневолюваний*
 просмалений — *просмалюваний*
 розщеплений — *розщеплюваний*
 ув'язаний — *ув'язуваний* . . .

Неособова
 форма
 -но, -то

3. Присудковий неособовий дієприкметник має наросток попереднього (2), а тільки в невідмінній формі: **-но, -то**. Вживається він виключно в безпідметових реченнях (§ 76) як присудок, вимагаючи після себе знахідного відмінка (предмета, об'єкта): *куплено, роблено, пошено, бито, пакрито, вироблено, записано, вироблювано, записувано* . . . (при кожному: кого? що?).

Змішувати його з середнім родом страждального дієприкметника минулого часу (2), де буде закінчення **-не, -те** — не можна; тим то й не слід, напр., писати „як воно збудовано“ (підзаголовок до книжки проф. М. Білоусова: „Де-що про наше тіло“); граматично можливе або „воно збудоване“ або „його збудовано“; в даному ж разі треба вжити останнього.

Дієприслівник.

68. Дієприслівників у українській мові двох.

1. Дієприслівник теперішнього часу твориться наростком **-чи**, при чому в дієслів 1 групи перед **-чи** являється **-у- (-ю)**, у дієслів 2 групи **-а- (-я-)**, див. § 58: *беручи, кажучи, виробляючи* (від — виробляти), *вироблюючи* (від — вироблювати), *купуючи, заповідуючи* . . .; *біжачи, сплячи, посячи, косячи, доячи, стоячи, сидячи* . . . (а не — біжучи, сплючи, носючи і т. д.).

Дієприслівники на **-а (-я)** залишилися лише в окремих словах, що вже й не суть дієприслівниками, а звичайними прислівниками: *як мога, куди видя, знехотя* (та ще декуди в поезії, пор. у Шевч.: *сидя, стоя, ходя* — але ж у книжній мові вживати їх не можна).

2. Дієприслівник минулого часу має наросток **-ши**, при чому після голосікових пнів вставляється „в“ — *пісши, пасши, пікши, стригши, бігши* — але: *бравши, каравши, вироблявши, вироблювавши, купувавши, заповідювавши, спавши, посивши, косивши, доївши, стоявши, сидівши* . . . Також доконані: *взявши, купивши, сказавши, заповідівши* . . .

Віддієслівні йменники.

69. Віддієслівні йменники кінчаються на **-ння, -ття**: *виробити — вироблення, зникнути — зникнення, зменшити — зменшення, пити — пиття* . . .

Доконаність і недоконаність дієслів залишається й на віддієслівних йменниках, і треба вживати за вимогою самої думки тої, чи іншої з тих двох можливих форм:

зберегти — *збереження*; зберігати — *зберігання*;
 зникнути — *зникнення*; зникати — *зникання*;
 переконати — *переконання*; переконувати — *переконування*;

поширити — *поширення*; поширювати — *поширювання*;
 побільшити — *побільшення*; побільшувати — *побільшування*;

зменшити — *зменшення*; зменшувати — *зменшування*;
 закінчити — *закінчення*; закінчувати — *закінчування*;
 відродити — *відродження*; відроджувати — *відроджування*;

дослідити — *дослідження*; досліджувати — *досліджування*;
 зарадити — *зарадження*; зараджувати — *зараджування*;
 погодити — *погодження*; погоджувати — *погоджування* . . . [про *дож*, див. §§ 20₂, 23₁].

Так само розрізняти треба, і не можна вживати одного замість другого віддієслівних іменників близькозначних і близькозвучних, але не — рівнозначних, як от: *ширення* (від — ширити) і *ширшання* (від — ширшати) і. т. ін.

Зразки відміни дієслова.

70.

1 група *е/у, є/ю*.

<i>Діємісник:</i>		пас-ти	чита-ти
<i>Теперіш. час:</i>	1 ос. одн.	пас-у	чита-ю
	2 „ „	пас-еш	чита-єш
	3 „ „	пас-е	чита-є
	1 „ мн.	пас-емо	чита-ємо
	2 „ „	пас-ете	чита-єте
	3 „ „	пас-уть	чита-ють
<i>Минулий час:</i>	1 ос. одн.	я пас, пас-ло, -ла	я чита-в, -ло, -ла
	2 „ „	ти пас, пас-ло, -ла	ти чита-в, -ло, -ла
	3 „ „	він пас, пас-ло, -ла	він чита-в, -ло, -ла
	множина:	ми, ви, вони пас-ли	ми, ви, вони чита-ли
<i>Давноминул. час:</i>		я пас був	я читав був
		я пасло було	я читало було
		я пасла була . . .	я читала була . . .
<i>Майбутній час:</i>	1 ос. одн.	пасти́му або буду пасти	чита́тиму або буду читати
	2 „ „	пасти́меш „ будеш пасти . . .	чита́тимеш або будеш читати . . .
<i>Дієприкметн. стражд.:</i>		пас-е́ний, -не, -на	чита-ний, -не, -на
<i>Дієприслівн. тепер.:</i>		пас-у-чи	чита-ю-чи
<i>Дієприслівн. минул.:</i>		пас-ши	чита-в-ши
<i>Наказовий (вольов.) спос:</i>			
	2 ос. одн.	пас-и	чита-й
	3 „ „	нехай пасе	нехай читає

1 ос. мн.	пас-ім	чита-ймо
2 „ „	пас-іть	чита-йте
3 „ „	нехай пасуть	нехай читають

Можливий спосіб

<i>тепер. час:</i>	я пас би	я читав би
	я пасло б	я читало б
	я пасла б . . .	я читала б . . .
<i>минул. час:</i>	я пас би був	я читав би був
	я пасло б було	я читало б було
	я пасла б була . . .	я читала б була . . .

2 група — *и/я, ї/я*

<i>Діємісник</i>		хвали-ти	гої-ти
<i>Теперіш. час:</i>	1 ос. одн.	хвал-ю	го-ю
	2 „ „	хвал-иш	го-їш
	3 „ „	хвал-ить	го-їть
	1 „ мн.	хвал-имо	го-їмо
	2 „ „	хвал-ите	го-їте
	3 „ „	хвал-ять	го-ять
<i>Минулий час:</i>	1 ос. одн.	я хвали-в, -ло, -ла	я гої-в, -ло, -ла
	2 „ „	ти хвали-в, -ло, -ла	ти гої-в, -ло, -ла
	3 „ „	він хвали-в, -ло, -ла	він гої-в, -ло, -ла
	множина:	ми, ви, вони хвали-ли	ми, ви, вони гої-ли
<i>Давномин. час:</i>		я хвалив був	я гоїв був
		я хвалило було	я гоїло було
		я хвалила була . . .	я гоїла була . . .
<i>Майбутній час:</i>	1 ос. од.	хвалитиму або буду хвалити	гоїтиму або буду гоїти
	2 „ „	хвалитимеш або будеш хвалити . . .	гоїтимеш або будеш гоїти . . .
<i>Дієприкм. стражд.:</i>		хвал-е-ний, -не, -на	го-є-ний, -не, -на
<i>Дієприсл. тепер.:</i>		хвал-я-чи	го-я-чи
<i>Дієприслівн. минул.:</i>		хвали-в-ши	гої-в-ши

Паказовый (вольов.) спос.:

2 ос. одн.	хвал и	го-й
3 " "	нехай хвалить	нехай гоїть
1 " мн.	хвал-ім	гой-мо
2 " "	хвал-іть	гой-те
3 " "	нехай хвалять	нехай гоять

Можливі способи

тепер. час:	я хвалив би	я гоїв би
	я хвалило б	я гоїло б
	я хвалила б . . .	я гоїла б . . .
минул. час:	я хвалив би був	я гоїв би був
	я хвалила б була	я гоїла б була
	я хвалило б було . . .	я гоїло б було . . .

3 група

Дієсменники: бу-ти їс-ти да-ти оповіс-ти

Теперішній час:

1 ос. од.	я (всьм)	ї-м
2 " "	ти (вси)	ї-си
3 " "	він	їс-ть
	воно	
	вона	
1 " мн.	ми (всьмо)	ї-мо
2 " "	ви (всте)	їс-те
3 " "	вони суть	їд-ять

Минулий час:

1 ос. од.	я бу-в, -ло, ї-в,	да-в,	опові-в,
	-ла	-ло, -ла	-ло, -ла
2 " "	ти бу-в, -ло, ї-в,	да-в,	опові-в,
	-ла	-ло, -ла	-ло, -ла
3 " "	він-бу-в . . . ї-в . . .	да-в . . .	опові-в . . .
множина: ми, ви, вони бу-ли ї-ли да-ли опові-ли			

Давноминулий час:

я був був	я їв був	я дав був	я оповів був
я було було	я їло було	я дало було	я оповіло було
я була була . . .	я їла була . . .	я дала була . . .	я оповіла була . . .

Майбутній час:

1 ос. од.	буд-у	їстиму або буду їсти	да-м	опові-м
2 " "	буд-еш	їстимеш або будеш їсти	да-си	опові-си
3 " "	буд-е	будеш їсти	да-ть	оповіс-ть
1 ос. мн.	буд-емо	ї. т. д.	да-мо	опові-мо
2 " "	буд-ете		да-те	оповіс-те
3 " "	буд-уть		дад-уть	оповід-ять

Дієприкм. стражд.:

їдж-е-ний,	да-ний, -не,	оповідж-е-ний,
-не, -на	-на	-не, -на

Дієприсл. тепер.:

буд у-чи	їд-я-чи
----------	---------

Дієприсл. минул.:

бу-в-ши	їв-ши	да-в-ши	опові-в-ши
---------	-------	---------	------------

Паказов. (вольов.) способи:

2 ос. од.	будь	їж	да-й	оповідж
3 " "	нехай буде	нехай їсть	нехай дасть	нехай оповість
1 " мн.	буд-ьмо	їж-мо	да-й-мо	оповідж-мо
2 " "	буд-ьте	їж-те	да-й-те	оповідж-те
3 " "	нехай будуть	нехай їдять	нехай дадуть	нехай оповідають

Можливі способи

тепер. час:	я був би	я їв би	я дав би	я оповів би
	я було б	я їло б	я дало б	я оповіло б
	я була б . . .	я їла б . . .	я дала б . . .	я оповіла б . . .
минул. час:	я був би був	я їв би був	я дав би був	я оповів би був
	я було б було	я їло б було	я дало б було	я оповіло б було
	я була б була	я їла б була	я дала б була	я оповіла б була
	і т. д.	і т. д.	і т. д.	і т. д.

НАРОСТКИ.

71. Тут подаємо наростки живі, словотворчі, тоб-то такі, що ми їх відчуваємо як елементи якоїсь одноманітної групи слів, або, краще сказати, як такі елементи, що собою об'єднують слова зовсім не споріднені лексичним значінням і тим самим у нашій свідомості виступають особливими словотворчими звукосполученнями (рідше звуками), здатними надавати словам із різним значінням одну спільну прикмету, спільну не тільки граматично, а й лексично. Ось, наприклад, наросток **-ина** не тільки вирівнює граматично слова; *зерно, часник, риба* — *зернина, часничина, рибина*, а й надає їм спеціальної спільної прикмети значіння, а саме — одиницності, окремішності.

Зібрано тут усі наростки йменника, прикметника й дієслова, крім тільки наростків тепер уже мертвих, як, напр., **-р** (*жи-р, да-р*), а то й нових, але мало вживаних, таких, що не досить іще внатурились у літературній мові, як от **-ша** (*гетьман-ша* . . .). Але вказане не вичерпує наросткових можливостей іще й тим, що при словотворі нераз уживаються цілі групи наростків, іноді дуже складні, як, наприклад, *лис-и-ч-и-я-т-оч-ко*. Звісно, можливо, що де-які відтінки значіння наростків проминуто, або не зовсім як слід визначено, але зате подано багато прикладів, і з них читач сам схопить характер того, чи іншого наростка. Не завжди зразу можна добачити різницю близькозначних наростків, як, наприклад:

верхівень — верхівець — верховник
відьмак — відьман — відьмач — відьмар
головань — головач — голово
скрипань — скрипник
колісце — коліца і т. д.

У таких разях найкраще розбиратися за допомогою аналогічних груп слів, слів із такими ж наростками. Подаються наростки за азбукою. При укладі розділу про наростки впорядчик найбільш користувався граматиною *Смаль-Стоцького й Гартнера* [Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache] та словником *Грімченка*. Матеріал останньої праці дозволив значно поповнити зібране й систематизоване в першій праці.

Іменникові наростки.

72. 1. **-ак (-як)** а) для означення носія чинності, діяль-**-ак, (-як)** ности, переважно особи: *письмак, піяк, відьмак, співак*, також: *біяк* (= великий молот), *різак* (= великий ніж) . . .;

б) для означення носія якоїсь прикметності: *голяк, просяк, веретак, біляк, більмак, бідак* . . .;

в) для означення стану, місця перебування, народности особи: *воляк, бережак, мертвяк, Волиняк, Поляк, Прусяк* . . .;

г) для означення чоловічого роду живих істот: *гусак, лошац, дівчак* . . .;

ґ) для означення де-яких недуг, наростів на людському тілі: *боляк, чиряк, гнояк, пістряк* (= рак), *сліпак, воччак, жилияк* . . .

2. **-ака, (-яка)** — для означення згрубілости речі, особи: *рубака, волка, вужжак, одчак, барилляк, губ'як* . . . **-ака, (-яка)**

3. **-аль, -алья, -ань, -аня** для означування предмету **-аль, -алья, -ань, -аня** (майже завжди особи) за найхарактернішою прикметою: *коваль, скрипаль, носаль, довгаль* . . . *шваля, пріля* . . . *довгаль, вусаль, броваль, бородаць, голосаль, горбаль, горляль, губаль, гриваль, дзюбаль, здороваль, зубаль, коотрубаль* . . ., *крисаль* (= капелюх зі широкими крисами), *лисаль, бігаль* . . .

(наголос на **-а́нь, -а́ня**) . . . ; крім того, **-ань** уживається зрідка зі значінням дієприкметника страждального минул. часу: *ла́мань* (= зламане), *ка́зань* (= сказане) . . . з наголосом на пні . . .

-ално, див. **-ильно**.

-ан 4. **-ан** (и_п), див. під 22 (-и_п).

-ар, -яр 5. **-ар** (-я_р), дуже поширений наросток для означення особи якоїсь професії або здатності: *байка́р*, *бляха́р*, *біля́р*, *ві́счар*, *ві́спар*, *бонда́р*, *кобза́р*, *писа́р*, *тока́р*, *ліка́р*, *штупа́р* . . .

-ач 6. **-ач** а) підходить близько значінням до **-ак** (див. 1а): *відві́дувач* (відвідувати), *гра́ч* (грати), *дерка́ч*, *догляда́ч*, *тка́ч* . . . ;

б) підходить до **-ак** б) *ви́рляч* (вирлокий), *борода́ч*, *гріва́ч*, *гора́ч*, *волоха́ч*, *носа́ч* . . . ;

в) схожий у словотворі з **-ач** а), але з іншим значінням: *налі́гач* (ремінь), *попиха́ч* (кого „пихають“), *брызка́ч* (гроші), *пові́вач*, *сіка́ч*, *колода́ч* . . .

-ба, -оба 7. **-ба** (-оба) близький значінням до **-ння, -ття** (при дієслівних пнях, див. під 42): *боро́тба*, *лі́чба*, *моло́тба*, *мі́нба*, *жу́рба*, *ганьба́*, *воло́чба*, *гу́льба*, *сі́йба*, *сі́мба* . . . *шано́ба* . . .

-ва 8. **-ва** а) у згрубіло-зневажливих збірних іменників: *мишо́в*, *жіно́в*, *діто́в*, *кіно́в*, *кошо́в*, *му́жів* . . . ; навіть — *грошо́в*, *моко́в*, *баго́в* (наголос на наростку) . . . ;

б) при дієслівних пнях для творення іменників, близьких своїм значінням до віддієслівних: *битва́*, *го́штва*, *моли́тва*, *же́ртва*, див. під 42.

-енно 9. **-енко** — для означування сина через професію або назву батька: *шве́ць* — *швеченко*, *бонда́ренко*, *ві́вчаре́нко*, *Нау́менко*, *Гли́венко* (Глива — прізвище) . . . див. **-івна** під 31.

-ень 10. **-ень** — для означення сутної прикмети особи або речі чоловічого роду: а) *блazenь*, *верхі́вень*, *в'язень*, *виторо́пень*, *веле́тьень*, *красень*, *дурень*, *ле́жень*, *учень* . . . б) *ніве́нь*, *скре́-*

котень . . . в) *безлюде́нь*, *безмате́нь* (ву́лік), *ви́зубень*, *ви́кру́те́нь* („извили́на“), *ви́верте́нь*, *сі́чень*, *вересе́нь* . . . , *водень*, *кисе́нь* (новотвори) . . .

11. **-енька** — для означення пселиво-здрібнілих іменників жі́н. роду: *рі́ченька*, *ру́ченька*, *ні́женька*, *душе́нька*, *Мару́сенька* . . . **-енька**

12. **-енько** — для означення пселиво-здрібнілих іменників чолові́чого й середнього роду: *ко́ниченько* (коник) . . . *серде́нько*, *горе́нько*, *лише́нько* . . . **-енько**

13. **-еня** (т) — для означення нащадків живих істот і взагалі малих, дрібних речей: *коза́* — *козе́ня* (козеняти . . .), *коше́ня*, *ле́веля* (лев), *пане́ня* . . . *ру́ченя́та*, *по́женя́та*, *оче́нята*, *гроше́нята* . . . **-еня**

14. **-ець** а) близький значінням до **-ач** [див. під 6]: *ви́давець*, *жне́ць*, *куре́ць*, *кра́вець*, *шве́ць*, *злочине́ць* . . . ; **-ець**

б) близький значінням до **-ак** б) [див. під 16]: *бране́ць*, *бездоле́ць*, *виховане́ць*, *старе́ць*, *черне́ць*, *каміне́ць*, *ре́міне́ць*, *чорнобри́вець* . . . ;

в) близький значінням до **-ак** в) [див. 16]: *Австрі́вець*, *Амери́кане́ць*, *Німе́ць*, *Іта́ліе́ць*, *Украї́не́ць*, *Полта́вець*, *Харкі́вець* . . . ;

г) для означення здрібнілих іменників чолові́чого роду: *бара́нець*, *мли́нець*, *бре́хуне́ць*, *каміне́ць*, *ре́міне́ць*, *хлопе́ць* . . . ;

ґ) близький значінням до **-ень**, особливо в) [див. 10 в]: *виступе́ць*, *вабе́ць* . . . *ву́глець* (новотвір) . . . ;

д) для означення недуг: *госте́ць*, *гре́ць*, *воло́сець*, *костре́ць*, *багрове́ць* . . .

15. **-еча**, див. **-ота** під 46.

16. **-ечка, -ечко, -ечок** близькі значінням до **-енька, -енько** [див. під 11, 12]: *рі́чечка*, *ні́жечка* . . . *бате́чко*, *я́чко*, *сопе́чко*, *горе́чко* . . . , *пуче́чок*, *кру́жечок* . . . **-ечка, -ечко, -ечок**

17. **-иво** — для збірного значіння матері́ або матеріялу: *мли́во* (і мели́во), *печи́во*, *дій́во*, *гря́ливо*, *золи́во*, *каси́во*, *кури́во*, *м'яси́во*, *пали́во*, *пряди́во* . . . *течи́во* — вдатний новотвір для тямки „жидкость“ = рі́дина . . . **-иво**

-изна

18. **-изна** — для означення спадщини за походженням її: *бабизна, дідизна, братовизна, даровизна, материзна* (наголос на *-изна*), але: *батьківщина*; крім того **-изна** вживається ще в слові „*білизна*“, а П. Куліш намагався поширити значіння наростка: *грецизна, польщизна* (грецька, польська мова, письменство, культура¹) . . . див. під 23г.

ик

19. **-ик** а) для конкретизації прикметника (дієприкметника) йменником чоловічого роду: *боровий* — *боровик* (гриб), *верховий* — *верховик* (= *верхівень*), *грішний* — *грішник*, *мучений* — *мученик*, *варений* — *вареник*, *кришений* — *кришеник*, *обіжний* — *обіжник* (новотвір), *болотяний* — *болотяник*, *пастівний* — *пастітник*, *бражний* — *бражник* (2 значіння), *вірний* — *вірник* („*довірне лице*“), *возовик* . . . , і далі, *візник, ліжник, вербник, березник, бездольник, бандурник, балаядраник, гордішник, годинник, ескарник, робітник, вартівник, власник, вишовник, рахівник* . . . ;

б) для означення здрібнілості в іменниках чоловічого роду: *хлопчик, возик, волж, дощик, горобчик, куцик, братчик* . . . ;

-ило

20. **-ило**, див. **-ло**, під. 40.

-ильно.

-ално

21. **-ильно, -ално** — для означування держаків різних приладів: *грабильно, заступильно, їстичильно, кочержильно, лопатильно* . . . *держално, пужално* й ін. (наголос на — *ильно*) . . .

-ин

22. **-ин** — перед цим наростком часто буває ще й другий: **-ян (-ан)** — уживається для означення окремої особи для чол. полу з якоїсь місцевості або якоїсь професії, стану: *Волошин, Турчин, Русин, міщанин, городянин, громадянин, гусарин, заробітчанин, заборянин, загорянин, завозянин* . . .

-ина

23. **-ина** а) для означення одного якогось окремого конкретного примірника: *зерийна* (зерно — *тямка* збір-

¹) Це, звичайно, польонізм [polszczyzna, greczyzna]; в тому самому значінню вживають Чехи наростка *-ина*: *čejšina, němečina* і т. д. Ред.

на), *бадиліна* (бадилля), *берестіна* (берест), *бобіна* (біб), *вівейна, часничіна, цибуліна, рибіна, биліна, людіна, вербіна, дитіна, цегліна* (наголос на *-йна*) . . . ;

б) для означення загальної тямки щодо часу і простору: *давнійа, старовина, повиня, глибиня, величиня, височиня, шириня* (наголос на *-йна*) . . . , див. іще **-інь**, під. 34а;

в) для означення певних (але не строго визначених) місцевостей: *низина, вершійна, долиня, мокріна, порожнійна, бережійна, боковина, болотійна, крайна* (наголос на *-йна*) . . . ;

г) для означення країв та історичних і побутових епох уживається наросток **-чина**: *Турецчина, Німеччина, Габричина, Волбицина, Хмельниччина, козаччина, гайдамаччина, чумаччина, салдатчина, паличина, дідівщина, Гетьманщина, Слобожанщина, Кіївщина, Полтавщина, Галичина, Вуковина* (наголос, крім цих двох останніх, завжди перед **-ина**), див. іще **-изна**, під 18;

д) в назвах м'ясива за походженням: *курятина, баранина, яловичина, телятина, свинина* (наголос удержується на пні слова: *яловий — яловичина*) . . . ;

е) у збірних назвах рстинних продуктів: *городина, грядовина, садовина, ережіня* (наголос на *-іня*, пор. *бережійна* під в) з іншим значінням);

є) у здрібніло-зневажливих іменниках: *свиніна, жатина, хлопчина, барильчйна* (барильце), *бандурчйна, сорочйна, будчйна, хустйна, містйна* (місто), *бурлячйна, вчителйна* . . . (наголос на *-йна*, але: *дівочйна*) . . . ;

є) в дієслівних пнях для означення дій або наслідків їх: *біганина, копанина, жапанина, мішанина, тканина* . . . ; так само *pluralia tantum*: *збоїни, ззідили, оглядини, обставили, зносили, заговили* . . . а за ними такі, як: *сороковини, роковини, дев'ятили* . . . ;

же) в числових іменників для означення певної частини одиниці: *третина, четвертина, п'ятина, вісьмина* . . . також: *половіна* (наголос на *-йна*); сюди ж належать новотвори: *бднина, множила* (за сербськ.)

-иння 24. **-иння** — для означування билі різних рослин: бобовиння, картопління, баговиння, бурячіння, гарбузіння, жабуріння, маковиння, соляничіння (наголос на -іння) . . .

-иня 25. **-иня** — для означення осіб жіночого полу: богиня, княгиня, господиня, бойкиня, Туркиня, Німкиня (наголос на -іння) . . .; ще вживається в де-яких словах книжного вжитку: пустиня, святиня, милостиня . . .

-исько, -ище 26. **-исько, -ище** [-їсько, -їще] — а) для означення згрубілости в іменників усіх родів: баранисько — баранище (те ж саме значіння), басисько — бацище, багнище, хлопчисько — хлопчище, бабище, дівище . . .;

б) для означення місця, де щось діється, чи діялось, події: огнисько — огнище, боїсько — боїще, гноїще, пожарище, лчменище, базарище . . .; таким чином низка слів із цієї групи має обидва значіння: базарище (місце базару й великий базар), багнище, огнище . . .;

в) в дієслівних пнів для означування характеру дії або наслідків її: гульбище, грище, стовпище, линовище, становище, видовище . . . (становисько).

-иха 27. **-иха** — для означування дружини (жінки): дячиха, ковалиха, Василюха . . .

-иця 28. **-иця** а) для означення живої істоти жіночого полу: черниця, грішниця, цариця, орлиця, лисиця, вовчиця, жортиця, лошиця, ягиця, телиця, молодиця, зовиця, горлиця . . .;

б) для означення здрібнілости, чи песливости в іменників жіночого роду: сестриця, вдовиця, водиця, травиця, морквиця . . .;

в) в багатьох іменників тільки для означення жіночого роду слова: дзвіниця, тавмниця, ручиця, помийниця, паляниця, потилиця, масниця, п'ятниця, в'язниця, дурниця, несенітниця, абилиця, дециця . . .;

г) для означення різних недуг (запальних): пропасниця, метелиця, мотилиця, волокниця, жовтяниця . . . і вдатні новотвори: олегенниця, осердиця . . .

29. **-ич** а) для означення нащадка з походження, особливо з попереднім наростком **-ов-, -ев-**: дідич, родич, шлехтич, мамтич . . . королевич, майстрович, попович, Максимович . . .;

б) для означення самця: дрохвич (дрохва), лелечич (лелека), їжачич (їжак), павич (пави) . . .;

в) зрідка близький значінням до **-ач**, а): керманич, погонич, див. ба.

30. **-ище**, див. **-исько**, під 26.

31. **-івна** — для означення дочки, відповідно до **-енко** (див. під 9, почасті **-ич** (див. під 29): *півна, шевцівна, Пауменківна, Гливенківна* . . .; щодо прізвищ, то вони вживаються з наростком **-івна** до заміжжя; вживання таких назв., як „Ганна Гливенко“ в каліченні мови, мусить бути: Ганна Гливенківна, Оксана Максимовичівна, а жінка — Гливенкова, Максимовичева.

32. **-іж** — у кількох словах переважно дієслівних пнів. *карбіж, крадіж, крутіж, луніж, метіж* . . .

33. **-ій** а) для іронічно-зневажливого означування нахилу людей: *бабій, балаклій, вередій, жлуктій, крутій, луній, пустій, стогній, плаксій* . . .;

б) для означування прикмети людини, за її працею: *вертій, водій, возій, в'язій, мазій, носій, палій* . . .

34. **-інь** а) для означування загальних тямок розміру: *величінь, височінь, глибочінь, далечінь, широчінь, бистрінь* . . . див. під 236.;

б) іноді й в інших тямках: *відтеплінь, волосінь, гребінь, курінь* . . .

35. **-ість, -ощі** — для означування властивости прикмети (звичайно від прикметникових пнів): радий — *радість*, старіє — *старість*, певніє — *певність*, зліє — *злість*, мужніє — *мужність*, молодіє — *молодість*, неохайніє . . .; одміна цього наростка — **-ощі** надає тямкам конкретнішого, матеріяльнішого значіння: *радощі, пестощі, любощі, хитрощі, ласощі, гордощі, пустощі* . . .

-іт

36. -іт — при характеристичних дієслівних пнях: *бренькіт, брязкіт, булькіт, буркіт, воркіт, гогіт, гуркіт, джержіт, регіт* . . . див. -от -у дієслов. § 74.

-н, (-ок)

37. -к (-ок) а) для означування здрібнілості в іменниках чоловіч. роду твердої відміни (відповідно 196): *будяк — будячок, дубок, грибок, гачок, горішок, казанок, ставок* . . .;

б) для означування становища, моменту дії й наслідку її (при дієслівних пнях звичайно страждальн. стану): *виладок, прибуток, достаток, початок, видаток, розвиток, наслідок, зшиток, заїдки* . . .;

в) іноді від прикметників: *жовток, білок* . . .

Подвоєний наросток -(о)к дає -очок, -ечок, а доданий до слова з наростком -ик — -ичок: *будячок, горішечок, коничок, прибуточок, зшиточок* . . .

-на

38. -ка а) для означування здрібнілості в іменників жіночого роду: *хата — хатка, річка, стрілка, рука, ніжка, хатина — хатинка* . . .; подвоєний наросток, або доданий до слова з -нця, дає -очка, -ечка, -ичка: *хаточка, головочка, душечка, ніжечка, бавчка, теличка, молодичка* . . ., як і далі — б, г;

б) для означування осіб і взагалі живих істот жіночого полу: *Американець — Америкалка, акторка, азіатка, антикарка, Арабка, віочарка, вчителька, лікарка, співачка, слухачка, швачка (швець), чередничка, багатирика, вередійка, Полька, міщанка, куховарка, наймичка* . . . *Марковичка, Поповичка* (прізвища) . . .; *гуска, индикка, голубка, куріпка, качка* . . .;

в) для означення деяких недуг: *сверблячка, висипка, різачка* . . .;

г) при творенні іменників жіноч. роду різноманітного змісту з прикметникових і іменникових пнів зі звуженням і конкретизацією значіння: *веселка, вишиванка, оксамитка, вустилка, десятка, петрівка, вишнівка, слив'янка, дулівка, долівка* . . .; іноді від дієслів: *думка, гадка, заціпка, бійка* . . .

-ко

39. -ко а) для означування здрібнілості в іменників середнього й чоловічого роду: *очко (вічко), вушко, відерко, явчко, молочко* . . ., *курчатко, телятко* . . .; *тато — татко, котко, братко, сватко, Тишко, Грицько, Гнатко, Омелько, Іванко* . . .;

б) іноді навіть від дієслівних пнів (без значіння здрібнілості): *забути — забудько, халко, крутько, хвалько, порадько* . . .

Подвоєний наросток -к- дає — очко-, -ечко: *відеречко, курчаточко, батечко* . . .

-ло

40. -ло а) для означування знаряддя або матерії до праці, тоб-то, того, чим щось роблять (сама ж праця означається дієслівним пнем): *рало (орати), мило (мити), било (бити), шило, скребло, білило, чорнило, кресало, відливало, весло (везти), масло (мазати), вабило (= ваба), гуркало (іграшка), кадило* . . .;

б) для зневажливо-лайливих назв осіб (при дієслівних та викликових пнях): *хтокало, гакало* (хто часто вживає „хто?“ „га?“), *гарикало, балакало, довбайло, гуркало* (хто гуркає), *грюкало, опудало* (пудити = відганяти), *міняло, бурмило* . . .

41. -ник, див. -ик, під 19а.

-ник

42. -ння, -ття, широко вживані наростки — для означування іменником (середн. роду) дієслівних тямок, додаються до пнів страждальних дієприкметників: *питати, питаний — питання, переконати, вірувати, значити, відродження, знати, прокляти, жити* . . .; іноді ці абстрактні тямки набирають значіння конкретного: *писання (= твори), створіння (= істота)*, див. § 69.

-ння, -ття

43. -ня а) для означення технічного закладу, місця якоїсь праці, або перебування: *робітня, кухня, стайня, валюшня* . . . (особливо з -р-, -ль-, -в- перед -ня) *друкарня, пекарня, вишарня, свічарня, майстерня, січкарня, спальня, їдальня, вітальня, копальня, возня, вовківня, гноївня, їдільня, молильня, вчильня* (новотвори) . . .;

-ня

б) у збірних іменників жіночого роду з відтінком зневаги: *команія, бичія, салдатія, волівія, бурасія, вовківія, індичія, офіцерія* (з наголосом на **-ня**) . . .;

в) для означення інтенсивності й протяговості дії: *гульня, верескотня, брязкотня, воркотня, їздня, колотня, гуркотня* . . .

-ок 44. **-ок**, див. **-к**, під 37.

-онька, -онько, -енька, -енько 45. **-онька, -онько, -енька, -енько** — означають особливо ніжно-песливе відношення до предмету мови, і творяться ним іменники всіх родів: *гіронька, соколонько, грициченька, серденько, батенько* . . .

-ота 46. **-ота** а) для означення властивості (абстрактно): *сидбта, мерзбта, пудбта, мієбта, турббта, роббта, дрімбта, самбта, глумбта, глузбта, сукбти* (наголос майже завжди на **-ота**) . . .;

б) у збірних зневажливих іменниках: *жіно́та, голо́та, Німо́та, дрібно́та* . . .

До цього наростка зближаються значінням наростки **-еча** (**-неча**) та **-ява** (**-нява**); сюди ж близько підходить і наросток **-ня** (див. під 43): *мале́ча* (= дрібно́та), *голе́ча*, *голоди́ча* (= голо́та), *гурко́тлеча* — *гурко́тня* — *гурко́тнява*, *грюко́тлеча* — *грюкня́ва* — *грюко́тнява*, *коло́тлеча* — *коло́тня*, *дорожнє́ча* — *дорожнє́ня*, *ворожнє́ча*, *порожнє́ча*, *булькотлеча*, *крикля́ва*, *свисля́ва*, *кура́ва*, *ляпотня́ва*, *пискня́ва*, *стукля́ва* . . .

ощі 47. **-ощі**, див. **-ість** під 35.

-ство, -цтво 48. **-ство** (**-цтво**) а) для означення властивості (абстрактно, від пнів іменників та прикметників): *багатство, братерство, каліцтво, лицарство, панство* (панування), *бідацтво* (бідкування) . . .;

б) для означення збірних конкретних тямок (тільки від пнів іменників): *лицарство* (лицарі), *товариство*, *жіноцтво*, *дівоцтво* (із 1-им значінням), *робітництво*, *парубоцтво*, *бурасцтво* . . .;

в) для означення дії, а далі й заняття: *хліборобство, кравецтво, шевство, маллярство, гірництво, пілятво, дійство, вбивство, душоубство* . . .

49. **-сь, -ся, -нь, -ня, -ньо** — для песливих особових іменників: *Антось, татусь, татуньо, Марися, мамуня* . .

50. **-тель** — для означення особи-носія дії (тільки з дієслівних пнів): *гонитель, учитель, глобитель, приятель* (сприяти), *каратель, завідатель, засідатель* . . .; у народній мові наросток цей мало вживається, його укр. мова не любить.

51. **-ук, -юк, -чук** — для означення підлітків, підпомагачів, взагалі несамотійних живих істот (наближається до **-енко**, див. під 9): *ковальчук, крамарчук, кухарчук, бондарчук, маллярчук, вовчук, баранчук, левчук, ведмедчук, орлюк, близюк* . . ., *Дашлюк, Коломийчук, Федорук* . . .; іноді і при назвах неживих річей: *берестюк, клинчук, багнюк* (гриб), *маслюк* (гриб) . . .

52. **-ун** — для означення носія якоїсь здатності, здебільшого, зневажливо: *брехун, дерун, балакун, їздун, свистун, боюн, шептун* . .

53. **-унок** — наросток, близький значінням до **-к б**, (див. 37б), німецький з походження: *рахунок* (Rechnung), *вербунок* (Werbung), *гатунок* (Gattung), *малюнок, дарунок, спробунок, поцідунок, грабунок, пакунок* . . .

54. **-ух, -уха, (-юх, -юха)** — перший рідкий (*кожух, сляух*), другий уживається для означення жіночого роду, відповідно до наростка **-ун** (див. 52) у чоловічому: *моргун — моргу́ха, белькоту́ха, бреху́ха, цокоту́ха* . . .

55. **-це** — для означення здрібнєлих іменників середн. р. (порівн. **-ець** г, під 14г): *віконце, відерце, колісце, барильце, деревце, сальце, зеренце, денце* . . .

56. **-чук**, див. **-ук** під 51.

57. **-юга, -уга** — для згрубєлих форм іменників чоловічого роду (здебільшого, зневажливо): *кат — катю́га, злодю́га, хлюпо́юга, хану́га, козарлю́га* . . .

**-сь, -ся,
-нь, ня,
-ньо**

-тель

**-ук, -юк,
-чук**

-ун

-унок

**-ух, -уха,
-юх, -юха**

-це

-чук

-юга, -уга

юка 58. -юка — подібний до -ака (див. під 2): *каменюка*, *гадюка* . . .

-юк 59. -юк, див. -ук під 51.

-я 60. -я — в це змінений, але словотворчий і дотепер колишній нарізок -іє(-ье) дуже поширений у українській мові, особливо для творення збірних слів: *підборіддя*, *відзаддя*, *роздоріжжя*, *зілля*, *безрішчя*, *галуззя*, *клоччя*, *приладдя*, *правилля*, *обіддя*, *паліччя*, *ломіччя*, *залізччя*, *гадюччя*, *насіньчя*, *багаття*, *сміття*, *листя*, *щасття*, *пір'я*, *подвір'я*, *узгір'я*, *луб'я*, *безголов'я*, *здоров'я* . . . (медичні новотвори:) *окістя*, *олігемія*, *очерев'я*, *олізізля* . . .; тим то і множини ці іменники майже ніколи не мають, див. іще -ння, -ття під 42, та ще § 13, § 69.

-ява 61. -ява, див. -ота, під 46.

-ян 62. -ян (-ин), див. -ин, під 22.

-я(т) 63. -я(т), нарізок, рівнозначний із -еня(т), див. під 13, що часто й уживаються один замість другого: *старча* (і *старчєня*), *курча*, *гуся*, *кота*, *ягюля*, *вутя*, *кача*, *дитинча*, *коліща* (коліс + ча), *горща* . . .

Прикметникові нарізки.

-авий, -явий 73. 1. -авий, -явий а) при прикметникових пнях указує на менший ступінь або частинність значіння, яке міститься у пні: білий (цілком, наприклад, сніг) — *білявий* (почасти, наприклад, із білим волоссям чоловік), *чорнявий*, *золотавий*, *жовтавий* (і *жовтявий*), *зеленявий*, *круглявий*, *моп'явий*, *молодявий*, *дожявий* . . .;

б) при йменникових пнях цей нарізок значіння йменника, що міститься у ній, перемінює у прикмету другого йменника: дупло — *дуплявий* (наприклад, дуб), *жилявий*, *кривавий* (кров), *іскрявий*, *коростявий*, *коцавий* (кість), *зорявий*, *дірявий*, *слинявий*, *кучерявий* . . .

-альний 2. -альний, сам нарізок -аль — чужий, уживається в чужих словах [про нар. -ний див. під 22]: *ідеал* — *ідеальний*, *реальний*, *нормальний*, *соціальний*, *капітальний* . . ., але ж під впливом таких слів у книжній мові повитворю-

валися слова з тим нарізком у сполучі з українськими пнями: *діяльний*, *порівняльний*, *відповідальний*, *огрівальний* . . .

3. -арний [-ар- елемент чужих слів]: *елементарний*, -арний *гуманітарний*, *популярний*, *вульгарний* . . .

4. -астий, -ястий — нарізок близький значінням до -авий, див. під 1 — а) *довгастий*, *зеленастий*, *дебластий*, *біластий*, *круглястий*, *золотастий* . . .; б) *гіллястий*, *гранчастий*, *кінчастий*, *головастий*, *гребенястий*, *драбинястий*, *двійчастий* . . .; але видно більшу інтенсивність у значінні цього нарізка: *гіллястий дуб* (з масою гілок), *дуплястий дуб* (з дуплами) . . .

5. -атий а) близький значінням до -астий див. під 4: -атий *бородатий*, *рогатий*, *пикатий*, *зубатий*, *губатий*, *крилатий*, *головатий*, *череватий*, *окатий*, *волохатий*, *горбатий* . . . також: *багатий* (від „бог“); б) вказує на подібність до того, на що вказує пень слова: (подібний до сороки) *сорокатий*, *стрільчатий* . . .

6. -евий, див. — -овий, під 23.

7. -езний, -елезний, -енезний, -енний — для -евий означування дуже великої згрубілості прикмети речі: -езний *величезний*, *довжезний*, *довжелезний*, *довгенний* (навіть *довгелючий*), *малезний*, *старезний*, *старенний*, *здоровенний*, *страшенний* . . .

8. -енький — для псливих і здрібнених форм: -енький *біленький*, *величенький*, *маленький* . . .

9. -есенький — для більшого ступня псливості і здрібненості, ніж при -енький: *білесенький*, *величєсенний*, *чистєсенний*.

10. -ивий, -ливий — для означування внутрішніх прикмет осіб і річей, особливо різних здатностей: *балакливий*, *задумливий*, *правдивий*, *лінивий*, *плаксивий*, *покірливий*, *байдужливий*, *бунтівливий*, *злісливий*, *злюбивий*, *зрадливий*, *вертливий*, *замітливий*, *в'їдливий*, *ущіпливий*, *підлесливий*, *дрімливий*, *хворобливий*, *завбливий*, *жартівливий*, *деренчливий*, *журливий*, *щасливий*, *песливий*, *тужливий*, *жахливий* . . .

ий, ій, -ій 11. **-ий** (-ій, -ій) — власне, це закінчення майже всіх прикметників, прикмета відміни (флексії), родова, числова й відмінкова, але передйотований (-jəb-), пом'якшуючи попередню шелестівку, цей наросток може з іменників творити відповідні прикметники: бог — *божий*, чоловічий, княжий, овечий, піший, собачий, *індикий*, зайчий, орлий, *безкрайний* . . . ; коли ж іменник із наростком **-к** (особливо **-ник**); то виходить: **-чий** (**-ничий**), *скарбник* — *скарбничий*, *робітник* — *робітничий*, *кормівничий*, *виховничий* (виховник = вихователь), *карбовничий*, *військовничий*, *вартівничий*, *видавничий* . . . ; при тому такі прикметники часто набирають значіння іменників: *кормівничий*, *будівничий* . . . ; див. іще **-иний** під 13, **-овий** під 23.

ин, -ін 12. **-ин** (-ін) — наросток (рівнобіжний з **-ів**, див. під 16) для творення присвійних прикметників від особових іменників жіночого роду (або й чоловічого з жіночими закінченнями): тітка — *тітчин*, няня — *нянин*, Марія — *Мар'їн* . . . *рибалка* — *рибалчин*, Микола — *Миколин* . . . , див. іще під 25.

-иний, -инячий, -ячий, -очий, -ичий 13. **-иний** (-їний, **-инячий**, **-ячий**, **-очий**, **-ичий**) для творення прикметників, що показують приналежність (як **-ин**), відношення або походження речі: *горобиний*, *козикий*, *орлиний*, *солов'їний*, *двохвикий*, *качаний* (наголос на **-иний**) . . . *горова'ячий*, *козячий*, *жу'рячий*, *корова'ячий*, *свина'ячий*, *риба'ячий*, *кота'ячий*, *жаба'ячий*, *баба'ячий*, *хлопа'ячий*, *дитячий* . . . *дівочий*, *жіночий* . . .

-истий, -істий 14. **-истий** (-їстий) а) подібно до **-астий** (див. під 4), значить високий ступінь прикмети (без порівняння), властивої пневі (звичайно йменниковому): *барвистий* (барва), *м'ясистий*, *бакаїстий*, *краплистий*, *багнистий*, *головистий*, *качанистий*, (капуста качаниста) . . . ;

б) в дієслівних пнях указує або на прикмету, сполучену зі здатністю (в річей) викликати дію: *запалистий* („запалиста промова“), *покотистий* . . . , або на прикмету, сполучену зі здатністю до дії (в осіб): *бадьори́стий*, *танцюри́стий*, *задири́стий*, *загопи́стий* . . .

ичний, -ічний 15. **-ичний**, **-ічний** — для прикметників відносних, утворених від чужоземних слів: *аритметичний*, *музичний*, *фізичний* . . . , *академічний*, *кубичний*, *технічний* . . . (див. §§ 56, 6116.)

-ів, -їв 16. **-ів**, **-їв** — для творення прикметників присвійних від особових іменників чоловічого роду: *батько* — *батьків*, *синів*, *унуків*, *сусідів* . . . *Семенів*, *Петрів* . . . див. під 12 та ще під 23, 25.

-ісінький 17. **-ісінький** — вказує на найвищий (без порівнявання) ступінь основного значіння прикметника: *білісінький* (геть чисто білий), *чистісінький* (геть зовсім чистий), *гарнісінький* . . . навіть: *однісінький*, *отакісінький*, *самісінький*, порівн. **-есенький** під 9 (не слід писати **-ісенький** [Ак].)

Відміни наростка — **-юсінький**, **-юній**: *гарнюсінький*, *гарнюній* . . .

-кий 18. **-кий** — найхарактеристичніший прикметниковий наросток **-к** уходить у склад багатьох інших, зложених наростків, але виступає й сам як формант і різні лексичні основи перетворює на прикметники; він являється:

а) при іменних пнях: *гіркий* (горе), *солодкий*, *швидкий*, *стрункий*, *вузький*, *шерсткий* . . . ;

б) при дієслівних пнях: *верткий*, *говіркий*, *грузький*, *держкий*, *заміткий*, *зв'язкий*, *варкий*, *палкий*, *гнучкий*, *хиткий* . . . ;

в) у здрібнених прикметниках: *слабий* — *слабкий* . . .

19. **-ливий**, див. **-ивий** під 10.

20. **-лий** а) при іменних пнях: *круглий*, *підлий*, *брезглий*, *смаглий* . . . ;

б) при дієслівних пнях, заступаючи часто дієприкметникову форму минулого часу на **-пий**, що загинула: *спілий*, *потухлий*, *вирослий*, *утонулий*, *згірлий*, *минулий*, *умерлий*, *відсталий*, *запустілий*, *згорілий*, *стиглий*, *недбалий*, *бувалий*, *жислий*, *змарнілий*, *спітнілий*, *осиротілий* . . . див. § 662.

-мий

21. **-мий** — лише в залишках від колишнього дієприкметника страждального стану теперішнього часу: *відомий, їдимо* . . . див. § 67₁.

ний, -ній

22. **-ний (-ній)** — дуже широко вживаний наросток із різнومانітним значінням:

а) при йменникових пнях для означування матеріалу (з чого?): *молочний, пиленчастий, залізний, камінний, мідний, срібний, оксамитний, барвний* . . . (близький значінням до **-овий, -яний**, див. під. 23б, 35);

б) показує на властивість прикмети пня (іменникового), але не в такій мірі, як **-астий, -истий**: розум — *розумний* (що має розум), *сильний, винний, заздрісний, бездоганний, безчасний, грішний, кінний* . . .;

в) з дієслівними пнями вказує нам можливість впливання на предмет: *доступний* (можна досягнути), *непохитний* (не можна захитати), *непрохідний, незабутний, непробудний, придатний* (може придатись) . . .;

г) з прислівниковими пнями часто з **-ш-** перед **-ній**: *последній* (послед), *горішній* (вгорі), *долішній, колишній, теперішній, тушевий, нинішній, вчорашній, домашній* . . ., а далі й такі, як: *торішній, сьогорішній, справдешній* . . .;

д) в дієприкметниках страждального стану минулого часу: *даний, няний, засвоєний, караний, годований, купований* . . .;

е) в відносних прикметниках, утворених із іменників: *будівля — будівельний, народний, письмовий* . . .

-овий,
-йовий,
-євий,
-євий

23. **-овий (-йовий), -євий (-євий)** — при творенні присвійних прикметників (див. під 12, 16) для означування:

а) відношення: *науковий, службовий, роковий, солов'їний, кравчий* . . .;

б) матеріалу або матерії: *дубовий, вербовий, буковий, паперовий, терновий, лійковий, смугастий, грушевий, бавовняний* . . .

24. **-овитий** а) з іменниковими пнями означає чималий ступінь прикмети (не зрівнюючи): *грошовитий, дощовитий, талаповитий, сумовитий, горючий, також — несамовитий, грабовитий* (близький значінням до **-истий**), див. під 14;

б) при прикметникових пнях означає менший ступінь прикмети, або нахилу до чогось (без порівняння): *слабовитий, хворючий, горючий* (близьке значіння до **-уватий**), див. під 27.

25. **-ський (-цький)**, а з попереднім наростком **-ів, -ин- — -івський, -инський**, для означування приналежності, походження і взагалі відношення: *людський, братський, козацький, азійський, кінський, морський, жіночий, молодіцький, німецький, жовтоцвітний, мистецький* . . . *батьківський, материнський, Коцюбинський* (коцюба + ин + ський) . . .; з заіменникових пнів: *наський, свійський* . . .

26. **-тий** — у дієприкметниках страждального стану минулого часу (рівнобіжно **-ний**, див. під 22г): *подертий, скритий, забутий, проклятий* . . .

27. **-уватий** — близький значінням до **-овитий**:

а) *піскуватий, суккуватий, дупкуватий, викуватий* . . .;

б) *кружуватий, дебелуватий, зеленуватий, дурнуватий, придуркуватий, підстаркуватий, свинуватий, калікуватий* . . ., *закикуватий, забудькуватий* . . ., та в тих двох останніх словах наросток **-уватий** показує не на нахил до чогось, як **-итий**, а просто на властивість.

28. **-учий, -ючий, -ячий, -ущий, -ющий, -ящий** — все це з походження нащадки наростка дієприкметника діяльного стану теперішнього часу, але дієприкметник зник, наростки ж ці тепер прикметникові і вживаються не тільки при дієслівних пнях, а й при прикметникових [із дієслівними пнями вони творять прикметники, а не дієприкметники (див. § 66)]: *тлущий, режущий, летючий, брязкалючий, гомонючий, балакучий, знаючий, колючий, будуючий, блискучий, сліплючий, незрячий*, . . .

-овитий

-ський,
-цький

-тий

-уватий

-учий,
-ючий,
-ячий,
-ущий,
-ющий,
-ящий

гарячий . . . видючий, загребутий, цілючий, невинувачений, немирний, трудячий, годячий . . .

Уже в наведених прикладах подекуди яскраво виступає значіння цих наростків подібно до **-езний** (див. під 7); „балакучий“, напр., значить не „той, що балакає“ (москов. говорящий), а „той, що любить балакати“ („любящий говорить“, „говорливый“), „тямучий“ значить — „хорошо понимающий“, „толковый“ і т. д.

При прикметникових пнях це значіння наростків уже цілком панує: *добрячий* („очень хороший“), *важнючий* („весьма важный“, „важнейший“), *злючий*, *здоровлючий* (від „здоровий“, а не „здоровити“), *жирнючий*, *багатулючий*, *білючий* (білий) . . .

-цький 29. **-цький**, див. **-ський** під 25.

-чий 30. **-чий** — від іменників для творення відносних прикметників: вибори, виборець — *виборчий*, господарство, господар — *господарчий*, споживач, споживання — *споживчий*, законодавець, вірчий (лист), творчий, українознавчий, невольничий, охочий, робочий, співочий . . .; див. ще **-ий** під 11 і **-ий** під 31.

-ший, -іший, -чий, -щій 31. **-ий** (**-іший, -чий, -щій**) а) для ступінювання прикметників у 2 й 3 ступні: тугий — *тугіший* і *тугіший*, *старий* і *старіший*, *ближчий*, *товстіший*, *кращий*, *найбільший* див. § 20₇а, § 14₃, § 39₂з;

б) з дієслівними пнями творить останки дієприкметника, див. § 66₂, та ще під 20.

-юсінський 32. **-юсінський**, див. **-ісінський** під 17.

-ющий 33. **-ющий**, див. **-учий** під 28.

-явий 34. **-явий**, див. **-авий** під 1.

-яний 35. **-яний** (**-аний**) — близький значінням (часто рівнозначний) до **-ний**, див. під 22а, **-овий**, див. під 23б: вовна — *вовняний*, горілчанний, солом'яний, цибуляний, мідяний, капустаний, очеретяний, слив'яний, дерев'яний, паперяний . . . (порів. паперовий, мідний . . .).

-ячий 36. **-ячий**, див. **-яний** під 13, та **-учий** під 28.

-ящий 37. **-ящий**, див. **-учий** під 28.

Дієслівні наростки.

74. У творенні дієслів наростки беруть розмірно невелику участь, і в їх небагато.

До того ж деякі із них тепер уже зовсім не відчуваються як наростки, і значіння їх не словотворче, а чисто звукове (фонетичне): вони полишили по собі деякий слід, наприкл., у змінах *з*, *с* на *же*, *ш* (мазати — *мажеу*, просити — *прошу*), в появі „*ж*“ після губних (любити — *люблю*), самі ж ізникли. Та все ж де-кілька наростків і тепер являються елементами чисто словотворчими, як і приростки та відміни (флексії), тощо. Але в дієсловах наростки, здебільшого, виступають не так, як у іменах: не проходять у вигляді одної звукосполучки через усі дієслівні форми. Звичайно в дієслові розрізняють два пні: дієіменниковий (інфінітива) та пень теперішнього часу діяльного стану. Далі подаватимуться наростки то для обох цих пнів, то тільки для одного з них.

1. **-а- (-я-)** — появляється:

-а- (-я-)

а) в дієсловах, утворених від іменників: *сідати* (сідлаю . . .), *вінчати*, *грасти*, *вечеряти*, *кашлати* . . .;

б) в дієсловах, утворених від прикметників 2-го ступня, отже з прикметниковим наростком **-іш-, -ш-** (див. § 14₃): більший — *більшати*, кращий — *кращати*, *дужчати*, *рідшати*, *тоншати*, *вищати*, *гіршати*, *густішати*, *більшати*, *зеленішати*, *тугішати*, *статнішати* . . .; ця оригінальна форма дає можливість висловлювати одним словом зложену тямку так же виразно, як, скажім, у німецькій мові висловлюється двома: *kälter werden*, або в московській: *делаться холоднее* (холоднішати);

в) в наворотних (ітеративних) формах дієслів, утворених від дієслівних форм протягових (дуративних) або доконаних: летіти — *літати* (літаю) . . ., сидіти — *сідати*, скубти — *скубати*, лишити — *лишати*, мінати, ставити — *сталяти*, запрягти — *запрягати*, позичити —

поличати, прикрасити — *прикрашати*, попати — *попаса-ти* . . . ; після голосівок перед **-а-** з'являється **-в-**: дати — *давати*, мити — *умивати*, *бувати* . . .

-и 2. **-и-** (**-ї-**) — *появляється: а) в дієсловах, утворених від іменників: ділити, хвалити, кичити, гноїти, гризти, возити* . . . ;

б) в дієсловах, утворених від прикметників: білити, гірчити . . . ; іноді так творяться дієслова (перехідні) й від 2-го ступня прикметників: *поліпшити, збільшити, зменшити* . . .

-і 3. **-і-** — *а) в дієсловах, утворених від іменників: уміти (ум), розуміти, муркотіти* . . . ;

б) в дієсловах прикметникових (дієслова започинкові): біліти, зеленіти, багатіти . . .

-ну- 4. **-ну-** — *а) в дієсловах, утворених від прикметників: бліднути, глухнути, гуснути* . . . ;

б) в дієсловах доконаної форми, раптовних, утворених від дієслівних недоконаних форм: кидати — кинути, капнути, усміхнутися . . . ;

в) в дієсловах, утворених від викликів: охнути, гепнути, шелеснути, шубовснути, тарахнути, ляснути . . .

Відміною наростка **-ну-** є наросток **-ону-** для означування згрубілости дії: *стуконнути* (дуже стукнути), *грюконнути, сіпоннути, лигоннути, махоннути, гуконнути, стусоннути, плигоннути* . . . (порівн. у прикметників: *грубий — грубелезний, тямкий — тямущий* . . .).

-ува, -юва 5. **-у-, -ю-** (**-ува, -юва**) *появляється: а) в дієсловах недоконаних, утворених від іменників: дар — дарувати, порядкувати, святкувати, мурувати, адресувати, горювати* . . . ; та ще ним творяться дієслова, між іншим, що показують, хто чим займається, або чим хто є: *пан — панувати, учитель — учителювати, учителькувати, старшинувати, дякувати* (від „дяк“), *хазяйнувати, господарювати, голодувати, секретарювати, професорювати,*

козакувати, старцювати, дієзувати, парубкувати, бабувати, вдовувати, ковалювати, кравцювати, чабанувати . . . ;

б) в дієсловах прикметникових: марнувати, пильнувати, слабувати, радуватися . . .

в) в дієсловах недоконаних (наворотних і взагалі недоконаних), утворених від дієслів доконаних та протягових: висидіти — висиджувати, перемолоти — перемелювати, привидітись, привиджатись — привиджуватись, вичекати — вичікувати, набрехати — набріхувати, вихвалитись — вихвалюватись . . .

Коли доконані і протягові форми мали вже наросток **-у-** (**-ю-**), то тоді (після подвоєння) повстає **-ову-** (**-ьову-**): *роздарувати — роздаровувати, витанцювати — витанцювовувати, обгрунтувати — обгрунтовувати, виоб'єктувати — виоб'єктовувати* . . .

Увага 1. Хоч різниця між наворотними і протяговими дієсловами, здебільшого, затерлась, то там, де ще вона відчувається, ті обидві форми (дуративні та ітеративні) змішувати не слід: *відміняємо, відміняйте* (протяг.) — *відмінюємо, відмінюйте* (наворот.); *розріжняємо, розріжняйте* — *розріжнюємо, розріжнюйте*; *заповняємо, заповняйте* — *заповнюємо, заповнюйте* . . . (різниця така ж, як у дієсловах, наприклад: *несемо, несіть — носимо, носіть* . . .).

Увага 2. Наросток **-у-** входить у дієслова, запозичені з західноєвропейських мов: *ілюструвати, ігнорувати, класифікувати, перлюструвати, опонувати, ратифікувати, продукувати, редагувати, телеграфувати* . . .

6. Крім цих наростків, є ще такі, що, що правда, самотійно не виступають, але долучуються до котрогось із названих уже наростків, до **-а-**, **-ну-**, **-і-**. Це такі наростки: **-к-** (**-ч-**) — наросток, який появляється з наростком **-ну-** (**-кну-**) й **-а-** (**-ка-**) й наросток **-от-**, що долучується до наростка **-і-** (**-оті-**) й **-а-** (**-ота-**).

-к-, (-кну-,
-ка-) а) Наросток -к-, -ч- (-кну-, -ка-, -ча-) появляється в дієсловах, утворених від різних вигуків і взагалі невідмінних частин мови і сполук звуків: охнути — *охкати*, гавкнути, гавкати, цвірінькнути, цвірінькати, цвіріньчати, дзенькнути, цвєсьнькнути . . . , як також від слів, хоч і відмінних, але ж ужитих у формі повсякчасного вживання; *викати*, *здоровкатись*, *панькатися* (пане, пані!) . . .

-от-, (-оті-,
-ота) б) Наросток -от- (-оті-, -ота-) вживається для ритмічності, для означення повторювання дії (є це властиво йменниковий наросток, див. § 72⁴⁶⁶): стукнути (раз), стукати — *стукотіти*, палахнути, палати (рівно) — *палажкотіти*, пищати, писнути — *пискотати*, *пискотіти*, гримати, гримнути — *гримотати*, *гримотіти*, деренчати — *деренькотати*, гуркати, гуркнути — *гуркотати*, *гуркотіти*, загавкати — *загавкотіти*, галайкати — *галайкотіти*, булькати — *булькотати*, *булькотіти*, бряжчати — *бряжкотіти*, бурчати — *буркотати*, *буркотіти* . . .

-оньки,
-еньки,
-очки,
-унечки,
-усеньки,
-усі, -ці,
-ки 7. Наростки: -оньки, -еньки, -очки, -унечки, -усеньки, -усі, -ці, -ки — вживаються в пєсливих формах деяких дієслів при розмові, головним чином, із дітьми. Вживаються вони лише в формах дієіменника (іноді в формах наказового способу): *тєтоньки*, *спєтєтоньки*, *лєлєньки*, *спєтєусі*, *тєтки*, *лєдуні* . . . *спєтєунєчкє* . . .

СКЛАДНЯ.

Загальні уваги.

75. Ні одна сторона мови не обходиться без впливу інших мов. Звуки, морфологічні елементи, словосполучування (синтакса), лексика — все зазнає чужомовних наростів, що згодом, буває, так уростаються й поширюються в мові, що вже ніхто й не відчуває їх, як неорганічні елементи. Хто, наприклад, відчуває, що „л“ у словах *літ*, *дзєла*, *лава* є неорганічний звук української мови? Відомий скрізь по Україні, він уже є український звук, хоч походження він чужомовного. Але вплив, звичайно, йде далеко не рівномірно: в нижчих, простіших елементах мови він слабший, у вищих, зв'язаних із важнішим для людей — із мислю, із значінням — він дужчий, а часто й великий. Лексикон і синтакса звичайно зазнають найбільшого впливу, бо найближче стоять до так званої „внутрішньої мови“ — мислі, що, зрештою, забирає всю нашу увагу, завжди перебуваючи в ясному полі свідомости, тоді як звуки й форми слів звичайно з'являються в нас або зовсім несвідомо, самі по собі, разом із мислю, або напівсвідомо. І тим то механічна звичка до певної системи звуків і форм не підлягає так упливам іншої мови чи мов, як підлягає те, на що повсякчасно звернено увагу.

У процесі мови й активної (балакання, писання), й пасивної (слухання, читання), на поверхні нашої свідомости й уваги виступає лише зміст („що“ *казати?*, „що“ *кажуть?*), але ж зміст вноситься не тільки реальним значінням слів, а й формою словосполучень, та й самі слова набувають, власне, реального значіння лише в реченні, тоб-то, разом із синтактичним значінням. Звук і навіть

окреме слово є штучний препарат, справжня ж мова (річ іде про звукову мову, про мову слів) виявляється тільки в тому словосполученні, що зветься реченням; без речень нема мови, як певної природної й доцільної психо-фізіологічної діяльності. Чи то буде мова дикуна, чи вченого, чи то мистецький твір, чи лаконічне запитання кондуктора — все те становить одно або більше речень, якщо то є мова у звичайному розумінні: тільки речення або комплекс їх родять у нас мислю, слова ж і словосполучення (сказані або написані) нездатні викликати в нашій свідомості певного акту, званого звичайно мислю, і вони не є мова. Одним словом — речення є та одиниця, що нею починається мова. На свідомість нашу не можна вплинути меншим та й узагалі іншим звуко-мовним елементом, як речення.¹⁾

Так, принаймні, виявляється мова, як мова. Це не заважає вченим аналізувати речення, розкладати його на первісні і ще первісніші елементи, та ж значіння речення, як початку, основи живої мови людей, від того не змінюється.

На перший погляд може здатися, що й речення, тоб-то, форма словосполучення (або слова) не мають для нас якоїсь ваги, що вся наша увага зосереджується на змісті, на реальному значінні слів, що все одно, як висловитись, яку форму надати реченню, аби тільки було зрозуміло. І, справді, така вимога у практиці мови має свою рацію, та її можна визнати лише за мінімум знання мови, і ніяким чином не можна вважати повним знанням. Наукове мовознавство доводить, що форми тих словосполучень, що їх ми звемо реченнями, еволюціонують, змінюються, і змінюються, між іншим, у бік удосконалення. Це потребує пояснення.

Коли ми кажемо про удосконалення в техніці, наприкл., про удосконалення лопати, то розуміємо такі зміни в ній, що дозволяють нам затрачувати менш енергії, орудуючи нею, для виконання одиниці роботи: швидче виконати і краще виконати. Приява одного вже з цих трьох моментів, при рівнозначності двох інших, дає нам право говорити про удосконалення приладу.

¹⁾ Також і виявленням на письмі, наскільки це буде символом мови звукової.

Мова, як явище соціальне, є так само „прилад“, засіб упливання на психіку других. Для людей мова має насамперед оце значіння, а не індивідуальне, як засіб виоб'єктовування у слові своєї мислі, втілювання її, оформлювання й фіксації. Кажемо й пишемо ми звичайно не для себе, тай мову інших цінуємо не інак, як по силі її вливу на слухачів, читачів. Знов же таки це вченим не заважає розглядати й студіювати мову з погляду психо-генетичного походження її та індивідуального значіння. Але соціальне значіння мови, як засобу діяння на інших з метою викликати в їхній психіці акт повстання певної мислі (чи з дальшою метою подіяти на їхню волю, почуття, чи без цього), є життєвий *raison d'être* мови. Поступовий розвиток мови, її удосконалення найперше й виявляється в поліпшенні її, як знаряддя діяння на других. Можна говорити про поступовий розвиток усіх елементів мови — звуків, форм слів, форм речень і їхніх сполук, лексики, та справжнє удосконалення мови, як знаряддя, ніде так виразно не виявляється, як у синтаксі [складні]. Коли сумнівний, а іноді й дуже сумнівний, є прогрес у еволюції звуків якоїсь мови, скажім, у тім, що більшість слав'янських мов загубила носові звуки (у французькій навпаки — вони з'явилися), коли багатство морфологічних прикмет старовинних мов (наприклад, звиш 140 форм латинського дієслова!) зовсім іще не свідчить про високу доскональність їх, а, навпаки, про їхню більшу первісність, примітивність, ніж малоформні їхні нащадки, то у способі будови речень і сполучуванні їх у складніші мовні цілісті помічається безсумнівний прогрес, перехід до вищих, доскональніших форм висловлювання й діяння на інших — слухачів, читачів. Так, наприклад, дієслівність речення виступає як характерна прикмета речення новітніх мов. Дієслово в неособовій формі, або рівнозначній особовій, чим раз більше, частіше виступає в реченні, займаючи в нім головне місце, упідлежуючи собі інші частини. Прикметниковий і дієприкметниковий присудок (*praedicatum*) зменшується в обсязі вжитку, чим ближче до наших часів, та все частіш зустрічаючись, чим далі назад у старовину. Дієслово, цей виразник дії, енергії, сили, і як граматична категорія збільшується у числі, і як синтактичний чинник набирає все більшого значіння

в мові людей. Це наукове спостереження мовознавців на підставі пам'яток мов різних народів можна ілюструвати й такими даними, що дозволяють нам із наукового спостереження зробити де-які практичні висновки.

Упорядчик цієї книжки робив такий експеримент. У різних аудиторіях роздавав слухачам клаптики паперу і просив по можливості точно записати на них те, що мав їм сказати. Казав же їм шість речень: „гора зеленіє“, „гора чорна“, „гора біліє“, „гора синя“, „гора червоніє“, „гора темна“. Потім у тих же аудиторіях таким же чином записували [на інших клаптиках, і віддавши перші] сказані шість речень із тих же елементів, але в іншому порядку: „гора синя“, „гора червоніє“ . . . , або навіть із дієсловами, замість прикметників, і навпаки: „гора зелена“, „гора чорніє“, „гора біліє“ . . . , але завжди так, що три присудки були дієслівні, а три прикметникові, і завжди йшли, правильно чергуючись: один дієслівний, потім один прикметниковий, знов дієслівний, прикметниковий, дієслівний . . . Пропоновано також і інші речення, як: „орел сидить“, „орел сильний“, „орел клює“, „орел тиший“, „орел літає“, „орел красивий“, також у різних можливих комбінаціях.

Експериментатор бажав вияснити, які речення — з дієслівним, чи прикметниковим присудком — дужче впливають на слухача, діють на його свідомість, залишають слід у його тямі й пам'яті: яких речень більше запишуть слухачі з нарівно прочитаних їм (по 3 за кожним разом). Звісно, значіння даних такого експерименту зростає зі кількістю його, але й невелике число пророблених (коло 130 папірців), принаймні, в очах експериментатора, являється ілюстрацією вищезазначеного: загальна кількість записаних речень із дієслівним присудком („гора зеленіє“, „гора чорніє“ . . .) в кожній групі за кожним разом була більша, ніж кількість речень із присудками прикметниковими („гора зелена“, „гора чорна“ . . .). Здається, нема підстав уважати ці дані випадковими щодо загального висновку: дієслово сильніше аперцепується, дієслівне речення, при умові однаковості інших елементів речення, є енергійніша чинність на психіку, ніж речення з присудком прикметниковим.

Другою характерною ознакою в синтактичній еволюції європейських мов є розвиток безпідметових (безсуб'єктивних) речень. Безпідметові речення є вища, досконаліша форма речення і є продукт пізнішого становища мови, а не архаїзм, як думали раніш. У безпідметовому реченні дієслівність доходить до найвищого ступня свого розвитку: тут дієслово саме про себе без іменника (підмета) може творити ту языкову одиницю, що її звемо реченням (другорядні члени можуть бути, їх може й не бути — як і в усякій реченні). Безпідметові речення тепер є у стані розвитку і в різних мовах становлять різноманітні групи, сказати б, різні етапи розвитку: починаючи від безпідметности відносної, де підмет хоч і не названий, але ж легко виходить із самого контексту речення, із дієслівної групи присудка [„погонали (козаченька) як-слід по закону“], і кінчаючи безпідметністю безумовною, де для підмета навіть і місця немає („козаченька **вбито**“).

У звичайному двочленовому реченні, з підметом і присудком, відбилася праця людської логіки — зіставлення двох тямок: підмета (суб'єкта) і присудка (предиката). Ця праця нашого мислення вимагає, між іншим, аперцепції обох їх, а на аперцепцію, як і на всяку психічну роботу, потрібна певна енергія. Але мислення логічне і граматичне, тоб-то, мислення за допомогою мови, багато де в чому розходяться між собою, і останнє, між іншим, часто може відбуватися й без підмета. Сама дія, без указівки на джерела її, може бути означена словом у такій формі, що у слухача (читача) повстає закінчений акт-мисля, цілком так само, як і після двочленового речення. Таким чином результат досягається при аперцепції лише одного члена, тоб-то, при меншій затраті психічної енергії слухача (читача). Коли це так, то з двох рівнозначних щодо змісту речень вище, досконаліше буде те, що виливається в безпідметну форму, а не речення з підметом, підметове.

Як уже завважено, з однієї мови у другу переходять не тільки окремі слова разом із тямками, а й вирази, синтактичні форми, особливо, коли вплив однієї мови на другу — безпосередній. Таким чином вирінає питання: як же ставитись до чужомовних елементів у мові, особливо, синтактичних та лексичних? Критеріїв для від-

ношення до цього питання повинно бути принаймні два. По-перше, чистота і природність мови. Книжна мова всякого народу повинна насамперед використати всі мовні можливості того народу й без потреби не вносити нічого з інших мов, надто, коли ті чужомовні елементи не інкорпоровались у народню мову, не вросли в неї. Ця вимога відноситься в однаковій мірі й до словника, і до синтакси. В сучасній книжній українській мові чимало непотрібного і в словниковому матеріалі, і в синтаксі. По-друге, досконалість, вигідність синтактичних форм. Як уже сказано, чужа синтакса входить разом із чужим словником, і не раз буває, що чужі синтактичні форми входять на місце своїх форм, кращих, вигідніших із вивченого погляду. Ці дві вимоги взагалі повинні мати як найбільшу силу в відношенні до книжної мови. Не за архаїзмами треба ганятись без огляду на їх придатність до потреб сучасного мислення, не все те добре, що зустрічається в нашій мові в більш, чи менш поширених залишках або діалектичних новотворах. Але всі можливості народньої мови треба зужити на збагачення книжної доскональними, вигідними з погляду економії психічної енергії способами висловлювати різні мислі з усіма потрібними відтінками.

Та, з другого боку, які б доскональні не були способи чужої мови, вносити їх у іншу мову можна лише з великою обережністю. Тільки на випадок особливої придатності чужомовних синтактичних форм їх можна зужитковувати, та й то, коли вони не суперечать тій мові, куди заносяться, не вносять дисонансу в природу синтактичної будови її. Українська мова в такому стані синтактичного розвитку, що не потребує багато запозичань, і то хіба в галузі фразеології, окремих виразів, а не широких синтактичних форм. І зовсім непотрібні, навіть шкідливі ті запозичання, що не тільки не збагачують мови, а ще й обезбарвлюють її та обтяжують незграбними й важкими формами.

На синтаксі особливо яскраво видно, що з чужих мов можна брати лише необхідне, корисне й потрібне. Синтакса бо це ж мовна архітектура, де головне не те, з чого побудовано, а як побудовано, що і становить стиль. Синтакса ще не стиль мови, але найхарактерніша прикмета його і вимагав до себе як найбільшої уваги.

Найголовніші вказівки до синтакси української мови.

У синтаксі далеко важче, ніж у попередніх розділах, подати певний систематичний показчик правил уже через те саме, що трохи не кожне дієслово становить якусь синтактичну особність. Тут подаємо лише найважливіші синтактичні вказівки загального характеру. Особливу увагу звернено на безпідметові речення та способи сполучування відносних речень через те, що тут найдужче калічиться українську мову, і калічиться без усякої потреби.

Присудок — підмет.

а) Безпідметові речення.

Безпідмет.
речення

76. Споміж безпідметових речень у українській мові на найбільшу увагу заслуговують речення з присудковим дієприкметником на **-но**, **-то**. Ці форми, хоч і дієприкметникові з походження, але з повною дієслівністю, як, наприклад, форми минулого часу на **-в**, **-ла**, **-ло** (був, була, було) і також, як і ці останні, вживаються виключно в функції присудка: *пшеницю витоптано, хліба ще не припесено, поля досі не засіяно, не про вас варено, зробив усе, як радженно, за мов жито та мене й бито, багато винито, а ще більше розлито, його покарано, призначено, скинуто, послано . . .*

В українській мові існують речення і з присудком дієприкметниковим: *„ой, чия то жата незаметена“, „мовчи, бо будеш битий“* і т. д. Але це вирази не різнозначні з безсуб'єктивними. У них дієприкметник уживається з атрибутивним значінням, а не виключно предикативним, як у безпідметових. Предикативність (сила присудковості) властива дієслову, коли ж присудок у реченні зложений, то означальна (не дієслівна) частина такого присудка являється в іменній формі (прикметник, дієприкметник . . .).

Тому замінити „ой, чия то хата незаметена“ на „ой, чия то хату не заметено“, або „мовчи, бо будеш битий“ на „мовчи, бо тебе буде бито“ не можна — це будуть інші речення, з іншим значінням: у них уся присудковість (предикативність) зосереджується у словах „заметено“, „бито“, тоді, як у перших „заметена“, „битий“ є лише атрибутивна частина зложеного присудка. Для потреби мислі та й інша форма придатна, але лише на своєму місці. Коли дія, чинність, є основа мислі, центр її — речення повинно бути безпідметним: *хліба й досі не куплено* (= не купили); коли ж головний предмет мислі (підмет) лише означається якоюсь прикметою — речення з підметом, суб'єктне: *а хліб у нас був куплений* (= не свій), *і небо невміє, і заспані хвилі* і т. ін. — ніяк не можна замінити іншим, безпідметним реченням.

Під впливом московської мови, де подібних безпідметних речень у книжній мові нема, нераз і в нашу мову вносять, замість них, страждальні підметні форми: *він був призначений на комісара* (його призначено . . .) і т. д. Таким чином, крім того, що висловлюються не точно по-українському, замінюють легшу, вигіднішу безпідметну форму з дієслівним присудком, формою підметною і прикметниковою (дієприкметник своєю граматичною формою є прикметник), див. § 75.

У літературній мові зустрічається в безпідметних реченнях цього типу при присудковому дієприкметникові ще й орудний відмінок діяльника: *листа писано мною* . . . Такий орудний в народній українській зовсім не знаний, там буде в таких випадках тільки підметне речення: *я написав листа* . . . Але цей чужомовний елемент (орудн. діяльн.) не слід занегаювати, він збагачує мову новим способом вислову, новим відтінком значіння: не зовсім однаково, чи сказати: *Головніші правила правопису встановлено Академією Наук*“, чи „*Академія Наук усталила головніші правила правопису*“. Тай дисо-

нансом не несе від такої конструкції: орудний при дієприкметниках страждальних (тільки не орудний діяльника) в українській мові звичайна річ: *стежку втоптано ногами*, або *його вбито громом* (як?).¹⁾

На безпідметові речення укр. мова дуже багата. **Неособові вислови**
Крім розгляненої форми існує ще цілий ряд інших, різних ступнів безпідметності.

1. Близько до розгляненої стоїть форма з дієсловом 3 ос. однини дійсного способу середнього роду з **-ся**: *про це багато казалося*, не раз уже нагадувалося, досі нічого не зробилося . . . (= про це багато казано . . .).

2. Так само близько до неї стоїть і форма з дієсловом 3 ос. множ.: *посадили над козаком явір та ялину* . . ., але ця форма тільки вже релятивно безпідметна, середня між безумовно безсуб'єктною й суб'єктною. Вживається вона тоді, коли підметом (діяльником) є люде, а які саме, це для мислі не потрібно. Такою ж являються а) форми з дієслов. 3 ос. множ. теперішн. часу: *там не роблять, де п'ють, там і ллють* . . ., б) наказовий (вольовий) спосіб: *добре роби, добре й буде, не кажи гоп, доки не перескочиш* . . ., в) 2 ос. однини дійсного способу: *усіх не навчиш, всього не розкажеш* . . .

3. Особлива форма дієслова дійсного способу середнього роду 3 ос. одн. (з **-ся** й без) дуже часто являється в безпідметних реченнях, коли підмет (діяльник, джерело

1) Усе ж таки від таких конструкцій дуже відгонить чужим, і властиво їх вживати не слід. То правда, що орудний при дієприкметниках страждальних звичайна річ, та тільки незвичайний він при неособових формах дієприкметника. При тому ж у наведеному першому прикладі (стежку втоптано ногами) орудний відм. не має зовсім значіння засобового, оруддя, як це відчувається завжди при дієприкметнику страждальним в особовій формі — а має значіння способу [як?] (можна ж було втоптати: чи лопатою, чи колодою, чи як), а способове значіння орудн. відм. до такої конструкції не підходить. Другий приклад іще ясніше на це вказує. Ред.

чинності) або невідомий, або непевний, невизначений, не-
оформлений: *днів, сутнів, вечоріло, нахмарило, аж у
очах заблищало, мене так і підхопило, вже розвидні-
лось, Дніпра гирло затопило, не їсться, не п'ється* . . .
Сюди ж відносяться і прислівникові речення, як: *сумно,
весело, мушко на серці, дивно йому, нічого не видно* . . .

4. В таких випадках уживається іноді й дієіменник:
*відкіль би це дістати, куди б його заховати, що мені ро-
бити, нікому мене згадати* . . . і інші невідмінні час-
тини мови: *в виски йому сіп! сіп!* . . .

б) Псевдозайменник.

Псевдоза-
йменник

77. Речень із підметом і присудком (двочленових) ве-
личезна більшість, і звичка до них спричинилась до того,
що при одночленових реченнях (безпідметних) став ужи-
ватись особовий займенник 3 ос. однини у граматичній
функції підмета. Але реального значіння такий займен-
ник не має (тому і зветься псевдозайменник), це лише
формальний підмет, безмістовне слово, на місці непо-
трібного, а часто й неможливого підмета. Значіння його
в тому, що речення набуває з ним звичайнішого двочле-
нового вигляду, форми живішої мовної одиниці, але
речення лишається все ж безпідметним у тім розу-
мінні, що аперцепується лише присудок, псевдозайменник
означає лише точку, граматичне місце підмета. Приклади:
*а воно вже й розвиднілось, воно ніколи не догодиш усім,
воно мені весело, та якось і страшно* (подібні псевдозай-
менники звичайні в німецькій мові: *es schneit, es regnet* . . .
і в французькій: *il pleut* . . .).

Але функції псевдозайменника „воно“ поширюються.
Він уживається не тільки в безпідметних реченнях на
місці підмета, а й цілі двочленові речення переміняє у
присудок вищих (складніших) мовних одиниць: *а воно
вже й люди почали збігатися, воно вже й сонце зайшло,
воно б і я пішов, та ніколи* . . . Тут псевдозайменник

„воно“ виступає як підмет у реченні, де присудком
являється ціле двочленове речення.

в) Зложений присудок.

Зложений
присудок

78. 1. У зложених присудках іменна частина звичайно
стоїть у формі називного відмінка: *він щасливий, він
був щасливий, він буде щасливий, він родився щасли-
вий, він удався щасливий, він учень, він буде учень,
він став учень, він був учень, хлопці були розумні, вов-
ки були підсудки*. Буває, що іменний присудок стоїть в
орудн. відм., та тоді він означає переходову функ-
цію, тимчасове становище підмета, а не щось постійне,
н. пр., *суддею був ведмідь, він був учителем два роки,
був і він молодим* . . .

Це відноситься, здебільшого, до дієслова „бути“ в
не теперішньому часі. При інших дієсловах іменна ча-
стина переважно буває в орудному відмінкові: *він завоєв
Іваном* (і Іван), *ця дівчина видається старшою* . . .

2. Прикметникова й дієприкметникова частина зложе-
ного присудка являється все в називному відмінку, і,
розуміється, в чоловіч. роді завжди в повній формі: *він
моторний, Іван живий і здоровий, той чоловік бід-
ний, він занепокоєний, заспаний* . . . див. § 39.

г) Узгоджування.

Узгоджу-
вання

79. Коли в підмет речення входить числівник, то
присудок вживається в формі середнього роду однини:
*три тополі стояло, їздало сім душ людей, стоїть чоти-
рі хати, два чоловіки йде, купалося дві дівчини* . . .

Тільки ж при числівниках: два, три, чотири вжи-
вається і множина: *три шляхи до купи зійшлися* . . .

Предмет (додаток іменниковий).

80. 1. При перехідних дієсловах з запереченням пред-
мет не обов'язково переходить із знахідного відмінка
в родовий: *не покрийть Україну червоні жупани, не
перекручуй мої слова, не кидай свою матір* . . .

Запере-
чення

Знахідний 2. Іменники — назви річей у знахідн. відм. одн. = **родов.** можуть мати форму родов. відм. на **-а**, поруч із формою, рівною називному: *різав пальця* . . . див. § 26₁.

Знахідний 3. Іменники — назви звірят і рослин у знахідн. від. = **назив.** множ. мають форму називного множини: *купив кюри* . . . див. § 33.

Означення (додаток прикметниковий).

Присвойні прикм. 81. 1. Для означення (прикметникового додатку) вживаються присвойні прикметники з наростками **-ів, -ин** (**-ів, -ін**) обов'язково лише в таких випадках, коли такий прикметник показує дійсну приналежність, а не вказує тільки на відношення однієї речі до другої, власне, тільки прикметники, утворені від назв осіб, людей, коли треба означити, що їм щось належить: *Іванова хата* (не Івана хата), *вдовин сил, тітчині копі, Грінченкова книгозбірня, Шевченкові переконання, материними словами* . . .

Коли ж треба вказати лише на відношення предмету до особи, то означення висловлюється предметовим додатком іменниковим, а саме родовим відмінком назв особи: *смерть матері* (не матирина), *іспити студента, похорон Куліша, вплив Шевченки на письменників, таким значінням Франка* . . .

У випадках двозначності вживають обох конструкцій: *твори Шевченки й Шевченкові твори* . . . Перше, власне, значить: *твори, написані Шевченком*, а друге: *твори, належні Шевченкові* . . .

2 ступ. прикм. 2. Другий ступінь прикметників в узгодженні нічим не відрізняється від першого: *нема вищої хати за нашу* (не — вище) . . . див. § 39_{2/3} і примітка.

Зложене речення.

82. Ніде так не рябіє синтакса нашої книжної мови чужомовними елементами, як при зложенні речень, власне, при сполучуванні відносних речень із головними.

Тексти української мови сучасного походження (газети, листівки . . .) переповнені отими „який“, „якими“, „на котрому“ (отой чоловік, „який приходив“ . . .) і т. д. Проте ж, прислухуючись до мови нашого селянина, перечитуючи етнографічні й інші записи живої просто-народної нашої мови, ви майже ніколи не зустрінетесь із отими сполучниками-займенниками в відносних реченнях.

І це не того, що в мові простих людей мало подібується зложених речень — там їх є доволі, та й неможливо обійтись без них, а просто того, що там вони сполучаються без тих „який“, „котрий“ і т. п., а зі „що“, „хто“, „де“. Тай чистота мови наших кращих письменників, можна сказати, міряється, між іншим, мірою вживання того неукраїнського способу упідгнення відносних речень. У мові *Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, Стороженка, Куліша, Коцюбинського, Лесі Українки* (за винятком молодечих творів), *Грінченка, Тесленка, Васильченка* й інших Наддніпрянців, найкращих стилістів, ми знаходимо їх або в дуже невеликій дозі, або в окремих творах навіть зовсім їх не знаходимо.

Ось де кілька ілюстрацій із навмання взятих творів і сторінок:

На перших 10 сторінках „Сердешною Оксани“ *Квітки-Основ'яненка* 9 випадків сполучення відносних речень із „що“ („усіх згада, що сватали її“ . . .), 1 з „де“ („слобода, де жила“ . . .), інших нема.

У 15 главі „Чорної Ради“ *Куліша* — 3 випадки з „що“, 2 з „хто“, інших нема.

У „П'ятизолотникові“ *Коцюбинського* 14 випадків із „що“, 1 із „де“, інших нема.

Навіть у такій речі, як *Кулішів переклад на українську мову „Маніфеста 19 лютого 1861 р.“* та „Уставу про підданих, що виїшли спід кріпацтва“, де речення дуже складні й переплутані, майже $\frac{2}{3}$ відносних речень із „що“, „де“, „хто“; та й інші *Куліш* уживає, власне, по-

українському, як от: „*котрі піддані вийшли спід кріпачства, тим купитись . . . у сільські громади*“.

У найкращого стиліста наших часів С. Їфремова (зразкового щодо мови наукової, ділової, взагалі прозової) у творах наукового характеру, з ускладненою фразеологією (як, напр., в „*Історії українського письменства*“), хоч і частенько вживається сполучення відносних речень із „*який*“, але, здебільшого, це внобхіднюється дуже поширеним реченням із силою речень додаткових. Але — це характерно! — коли С. Їфремов пише „для народу“, там уже „*який*“ подибується лише зрідка, як от у книжечці: „*Як люде прав собі добувають*“ на 11 випадків сполучення із „*що*“ припадає лише 3 з „*який*“.

У віршах Шевченка на весь „Кобзар“ нема ні єдиного випадку сполучення відносних речень із „*який*“, „*котрий*“, „*которий*“, хоч не раз зустрічається досить складна фраза, як, напр.: „*Де ж ті люде, де ж ті добрі, що серце збиралось з ними жити, їх любити?*“

У народній мові, як уже завважено, є, власне, один спосіб сполучення відносних речень, це тільки з „*що*“, або „*хто*“, „*де*“, не — „*який*“, „*котрий*“ (крім таких випадків, як указано вгорі). І то не тільки для Лівобережної України, а й Правобережної¹⁾. В етнографічних записах, напр., С. Руданського (з Правобережжя²⁾), народніми виразами треба вважати такі, як: „*се тій брами, що я ними виходив*“, „*у райо були такі яблука, що бог закавав їх їсти*“ і т. п. А вже ж, очевидно, це книжна конструкція в таких виразах його, як: „*на їднім преблажеснім дереві, котре ще тогді, як росло, мало вигляд хреста*“ . . . , як і завважує редактор видання А. Кримський (С. Руданський, Твори, т. II., вид. Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові, 1908 р.).

¹⁾ й цілого Заходу України (Галичини, Буковини, Холмщини, Закарпаття). Ред.

²⁾ власне, з Поділля. Ред.

Чи є ж рація додержуватись народнього способу при сполучуванні відносних речень, чи краще вживати способу книжного, власне, чужомовного тепер?

Тільки завичка може схилити до висновку, що способи з „*який*“ і т. п. кращі од способів „*що*“, „*хто*“ тощо. Способи однослівного сполучування відносних речень (тобто, з „*який*“, „*котрий*“) старі способи, лише розвинені й поширені окремими книжними мовами.

При цьому способі займенники „*який*“, „*котрий*“ несуть подвійну функцію: являються наче сполучниками, показуючи підлеглисть речення, як відносного, і, крім того, виступають займенниками відносними в функції підмета або предмета. Але розвинутіша мисля людини, під впливом вимоги аналітичного розуму, давно вже розщепила й відокремилася чисто формальну функцію сполучника від займенника з реальним значінням — так у різних мовах повстали способи, цілком схожі з народньо-українським, де „*що*“ в тільки сполучник, з функцією показувати підлеглисть речення, як відносного, а особовий займенник несе функцію йменника — підмета або предмета: „*де ж ті люде . . . , що серце збиралось з ними жити, їх любити?*“ Тут „*що*“ в чисто формальна частина — сполучник і тому відноситься до двох підлеглих речень із різними відмінками особових займенників. Сучасний книжник висловився б: „*де ж ті люде . . . , з якими серце збиралось жити, якими збиралось любити?*“ Коли особовий займенник підлеглого речення в підметом, то звичайно пропускається, бо вже сама форма присудка означає його досить виразно: „*біля того гаю, що чорніє над водою*“, „*то ті люде, що після нас будуть*“. Тай з цілого контексту фрази з указівки головного речення бував настільки ясно, що займенник навіть із прийменником пропускається: „*піду я за такого, що сміється вуса*“ (= в нього).

Тільки прислівники можуть заміщати собою і сполучник, і займенник відносного речення: *де, куди, від-*

кіля . . . (= що в ньому, що в неї . . .), наприклад: *та хата, де я почував, стоїть на вигоні* (= що я почував, що в ній я почував).

Супроти сполучання відносних речень із „який“, „котрий“ новіший спосіб сполучання з „що“ є вища, досконаліша форма язикового мислення.

Додаток.

(Для перекладачів на українську мову).

Усякий переклад повинен відзначатись кращими прикметами зразкової літературної мови оригінальних українських текстів, і, крім того, по можливості точно передавати зміст оригіналу. Остання вимога відноситься власне в найбільшій мірі до творів наукових і взагалі ділової мови. Тим то те, що далі говориться, і відноситься, головним чином, до прозової мови (як і попередні розділи „Порадника“ мають на увазі її, бо ж ясно, що у творах красного письменства певні норми літературної мови, напр., морфологічні, можуть і не зв'язувати письменника, коли це потрібно в інтересах краси, колоритності твору).

Мова перекладу в частині не спеціально-технічних термінів повинна бути багата, різноманітна, барвиста, не виходячи, звісно, з берегів природности й простоти. Для схожих виразів не слід уживати тих самих слів і словосполучень, коли українська мова дозволяє, висловити різні відтінки значіння виразів у різних контекстах. І навіть, коли ми не відчуваємо виразної різниці між близькозначними виразами, все ж їх слід використовувати як нашірше, не замінюючи їх якимось одним. На своєму місці однаково гарні будуть, наприклад, при порівнянні і „*пемов*“, і „*мов*“, „*пеначе*“, „*паче*“, „*як*“, „*ліби*“, „*що*“, або при 2 ступні прикметників: „*вищий за кого*“, „*вищий од кого*“, „*вищий, ніж* *хто*“. Ще гірша недоймитка мови буде в тім, що різні українські конструкції замінюватимуться однією неукраїнською, як, напр., при сполучанні побічних (підлеглих) речень із незалежними. Часто-густо упідлеглення речень висловлюють займенником „*який*“ (або „*котрий*“), замість конструкції з „*що*“ (див. § 82), з дієприкметником або з дієприслівником. Наприклад: „*уявім собі величезну грошеву міць*

синдикатів, котрі навіть чесного робітничого вибрання підкуплятимуть“ (замість: „*що . . . підкуплятимуть*“); *такі відомості є у книзі, яка надрукована ще двадцять років перед цим* (замість: „*у книзі, надрукованій . . .*“); *тут робить помилку й Вол. Ери, котрий держиться версії Гес де Кальве й гадає, що Г. Скворода . . .* (замість: „*додержуючись версії . . . і гадаючи . . .*“). Особливо треба уникати накопичування таких до нудоти одноманітних виразів, як ось: „*подробиці, які він дав, про місцевості, до котрих завітав Г. Скворода . . .*“

Взагалі синтактично-фразеологічна сторона мови вимагає певної вправности, звички висловлюватися українською мовою і в усякім разі чималої й пильної уваги. Набути такої вправности з підручника, зі систематичного покажчика, ледви чи можна; найкращий спосіб — це перечитування добірних зразків літературної мови. З того боку особливої уваги заслуговують твори П. Куліша, Б. Грінченка та С. Єфремова. Для науки, публіцистики, школи і взагалі ділової мови твори їх можна вважати зразковими, хоч у Куліша чимало є й застарілих уже елементів, або таких, що просто не пришилися до літературної мови. Твори галицьких письменників корисні лише в лексиці; синтаксис їх, здебільшого, дуже нечиста. Але в лексиці їх, споміж численних полонізмів і інших варваризмів, багато й надзвичайно дотепних термінів.

При перекладанні головну увагу звертати треба не стільки на окремі слова, як на речення, бо ж перекладаються не окремі тямки, а думки: вміння перекласти окреме слово на нашу мову є хоч і необхідний, але ж лише первісно-підготовчий момент, головна ж праця перекладання полягає в переливанні речень і їх сполучень з оригіналу у природню й відповідну форму другої мови.

В вимогах до спеціально лексичної сторони перекладу на першому місці стоїть точність слова. Вимога ця, розуміється, відноситься й до цілої мислі, але ж точність перекладу мислі залежить що-найбільше від складових елементів-тямок, означуваних звичайно окремими словами. Певні, визначені тямки [поняття] повинні мати певний точний знак — слово, при чому знак цей повинен

бути постійний, принаймні, в одній праці. Правда, іноді одна тямка називається кількома словами, напр., „язык“ і „мова“, „прогрес“ і „поступ“, і в такому разі вживаються ті слова *ad libitum*. раз так, то знов інак, але це винятки, що їх допустити можна лише при умові широкої популярності тих слів: згодом вони або здиферуються у значінні, або одно з них перемаже інші, і ті вийдуть із ужитку. Вимога точності й незмінності термінів відноситься до слів близькозначних (синонімічних). При виборі їх потрібна особлива обережність і уважність. Не можна плутати не тільки таких слів, як „талан“ (слово тюркського походження, значить „щастя“) і „талант“ (слово чисто книжного походження), дарма що вже цілком унатурилось „талановитий“ замість „талантовитий“ (такого слова й нема); слід розрізняти й дійсно синонімічні слова, як „талант“ — „датність“ — „здібність“ (майже рівнозначне з попереднім) — „хист“ — „кебета“. Лексичний матеріал однієї мови не стоїть у повній відповідності з матеріалом іншої мови, а особливо в синоніміці. При перекладанні на українську мову і треба насамперед дивитись на неї, а не на ту, що з неї перекладається. Коли, скажім, в московській мові „внешний“ уживається в таких виразах як „внешний вид“, „внешний мир“, „внешняя торговля“, то це ще не значить, що і в українській мові повинно бути одно слово для тої тямки, бо тут власне й не одна тямка, і в українській мові тут буде аж трое слів із ріжними відтінками значіння: „зверхній вигляд“, „околішній світ“, „позадержавний торг“. Так само „сообщить“ — „надати“ й „повідомити“ або „подати“ („сообщить известный характер“, „сообщить новость“); „выражаться“ — „висловлюватись“ і „виявлятись“; „опыт, опытный“ — „досвід, досвідчений“ і „спроба, спробий“, „досвідний; „рабочий“ — „робітничий“ (робітниче питання) і „робочий“, „робітний“ (день); „общий“ — „загальний“ і „спільний“ і т. п.

Навпаки: „соединиться“ і „прийти в соглашение“ і „услосьниться“ можемо перекласти одним словом „поєднатись“; „признак“ і „отличие“ — „відзнака“; „слог“ і „состав“ — „склад“; такі вирази, як „сделать наглядным, однообразным, невозможным...“ — „унаочнити“, „уодноманітнити“, „унеможливити“, „узагальнити“, „уодночаснити“.

Таким чином вимоги до перекладу можна висловити так:

а) додержування елементарно-граматичних норм літературної мови (правопис, фонетика, морфологія), як чисто зверхньої ознаки єдності мови;

б) синтактично-фразеологічна чистота, природність, легкість і ріжноманітність;

в) лексична точність і чистота від зайвих варваризмів.

При перекладах на українську мову нераз бракує лексичного матеріалу, зафіксованого у словниках, особливо, щодо ріжних відтінків значіння, і з необхідности доводиться іноді вживати слів нових, принаймні, з якимись новими наростками або приростками. Такі слова як „виховник“, „виховничий“, „занадтий“ недавнього походження. Розділ 3-ій „Порадника“ (Наростки) має помощи в цій необхідности збільшувати словник української мови й устатковувати терміни. По аналогії з такими словотворами, напр., як виховувати — виховник — виховничий, воювати — воєвник — воєвничий, карбувати — карбівник — карбівничий і т. п. й від „руйнувати“ краще б уживати „руйнівник“, „руйнівничий“ (разрушительный), а не „руїтник“, „руїнний“, як уживав П. Куліш, або „руїницький“, як уживають тепер.

Харків, 20 — I — 1922.

Де чого шукати.

Числа означають параграфи; при сторінках зазначено: стор. [це відноситься, головню, до § 22—24, що зазначені двічі, через технічний недогляд].

А (голосівка) стор. 1; *а* не — *я* 1_{2а,б}; в окремих словах 13; в чужих словах після *л* 22_{1в}; *а* не — *ов* у де-яких словах 13_б; в відміні іменників, стор. 38, 23_{1,4}, стор. 38, 24, 30; закінч. род. одн. чол. р. стор. 38, 24₁; закінч. називн. мн. чол. род. § 30₁; зак. род. відм. одн. чол. род. в реченні [предм.] 80₂; нарост. дієсл. 74_{1а}; нарост. дієприсл. теп. час. стор. 70 68₁.

аби 57_в.

авва 13_а.

Август 18_{1г}.

авдиторія 18_{1е}, *авдієнія* 18_{1е},

авкціон 18_{1е}.

Австрія 61_г.

автор 18_{1е}, *автографія* 18_{1е}.

адреса стор. 37, § 22₂

ад'юкт, *ад'ютант* 17_{5б}.

Азія 61_г.

-ам 32, *-ами* 35, *-ах* 36, зак.

дав. орудн., місц. мн.

амуніція 61_{1б}.

анатема 19_б.

Анна 13_а.

антихрист 58.

апостроф стор. 26; перед *я*, *є*, *ї*, *ю* 17; після губних 17₁; після приrostків 17₃; після *р* 17₂; після *к*, *х* 17₄; в чужих словах після *р* 17_{5а}; після чужих приrostків 17_{5б}.

апoфгeмa 19_б.

аритметика 19_б.

архаїзм 75, *архаїчний* 75.

архів 61_{1б}.

арсидіакон 61_{1б}.

архієрей 61_{1г}.

Атени 19_б.

Аує 18_{1е}, *Аугербак* 18_{1е}.

Афон 19_б.

Б (шелестівка) стор. 27; твердість 18₁; апостроф після *б* 17_{1,5б}; в дієслівній групі *-бити -блю* 58 увага 7; присл., див. *би*. *багато* 11_а, 55_я (відміна); *багатий*, *багатир*, *багатство* 11_а; *багатий* — *багатицати* 14_в. *барельєф* 44_а, 13₁, 162_д. *барліг* 11_а, стор. 37 § 22₁.

бджола 8_а.

без- перед глухими шел. 14_{5б}.

безголов'я 21.

безглузний — *безглуздий* 15₄.

безпідметові речення стор. 108,

75, стор. 110—112, 76

безсуб'єктні речення, дивись: безпідметові речення.

безхліб'я 21, 17₁.

Белью 162_л.

берег 33_в.

берегти 33_в.

Берінь 215.

би, *б* 24₅; у спос. можл. 63₁, 2.

бити — *б'ю* — *бий* 54.

-бити — *-блю* 58, уваг. 7.

бібліотека 61_{1б}, *біблія* 61_{1б}.

біль стор. 37, 22₁; 64.

біоскоп 88.

близкий — *ближний* — *ближчати* 14₃.

блискавка, *блищати* 5₂.

боина 13_а.

Бористен 19_б.

борода — борід 65_б; *боропа* — борін 65_в.

борозна 15₁.

бочка — бочок 83.

бравнінг 18_{1е}.

брат 30₁ увага 1; *братиця* 14₂;

братік 67.

брєсія — брєхєнь 33_а.

бридзя 195, 23₄.

брова 13_б, 64.

Брюсель 13₄.

бряжчати 14_{1б}.

будяк 103.

Букарешт 21₂.

буква — *буков* 84_б.

булюн — *бульйон* 9_{1г}, 162_д.

бути 58_в, 60, 61₂, 63₃, 70₃;

у присудку 78₁; в майб. час.

61₂.

де-Бює 61_{1в}, 13₄.

В [шелест.] стор. 27; перед *о*, *у*, *і* в назвуку [роззів] 18_{1а}—6; в середині слів 18_{1г}; із „л“ у групі *л* + шел. *і* в минул. часі 18_{1г}; чергування з *у* 10₁, 18_{1г}; у групах *ов*, *ост*, *овс* [випад] 15_б; у дієсл. групі *-вити* — *-влю* 58 уваг. 7; в чужих словах заступ. *у* 18_{1е}; апостр. після *в* 17₁, в чужих словах 115, 17₁.

Вальєн 13₁, 162_д.

ваина 13₄.

варіант 24.

вали 49.

вгорі 61_о.

вєсь, див. *увєсь*.

ведмідь 32, 183, *ведмежий* 12_а.

велетень 33_в.

вельми 57_а.

верства — *верстов* 84_б.

весло — *весел* 33_а.

вєчір — *вєчора* — *вєчєря* 83.

вигрєбти — *вигрєбати* 6_б.

видєрти — *видирати* 51.

вимєрти — *вимирати* 51.

вимєсти — *вимітати* 66.

вимогти — *вимагати* 11_б.

вимовити — *вимовляти* 11_б.

випад шелестівок стор. 23, 15.

височінь — *височени* 31.

вистачати стор. 33, 22₂.

вистигнути — *вистигли* 21_{3а}.

витєрти — *витру* 33_а.

-вити — *-влю* в дієсл. 58, уваг. 7,

22_{1б}.

виховник — *виховничий* стор. 122.

вихор — *вихру* 84_а.

вівторок — *вівтірка* 64.

від, *віді-* 61.

віддієслівні іменники 69.

відколи 57_а.

відьма — *відьом* 84_б.

відміна іменників стор. 38—51;

зразки відміни стор. 51—53 § 38; відм. ім. на **-ів, -ин** 394, 40—42 стор. 58 прим. 2; відм. тверда і м'яка стор. 38 § 231, шелестівкова жін. стор. 38 § 232, середн. з пнем -ят, -ен стор. 40 § 242, 252, 282, 292; відміна чужих імен. стор. 38 § 233; приметників стор. 53—59; зразки відм. стор. 59; тверда і м'яка відм. прикм. 39; займенників стор. 60—63; особові 48, зворотний 48, присвійні 49, указові 50, питайні 51, невизначені 52—54; числівників стор. 63—66; головні 55, порядкові 56, збірні 57; дієслів стор. 66—80; перша група 58^{1а}, друга 58^{1б}, третя 54^{1в}; зразки відміни стор. 77—80 § 70.

відмінки в відміні йменників стор. 38—50; прикмет. стор. 53—58, див. під родов., давальн., знахідн. і т. д.

відносні речення 82.

відпустка стор. 37, 222.

відро — відер 33а.

військо 206г.

Віктор 212.

вільгота 18^{1б}.

він, вона, воно 18^{1б}, 48.

вісім 55е.

вітати 67.

віщо 18^{1б}.

власний 151.

вмочити — вмочати 116.

внутрішня мова 75.

вогонь 84а.

волокти — волік 65в.

волос [відм.] — волоси — волосся 30¹ ув. 1, 21.

волосін — волосени 31.

волоський — Волох 144б.

вольовий спосіб див. наказовий.

воно [псевдозайм.] 77.

ворота — воріт^{65в} — ворітьми^{351в}

воша 313б.

вранці 610.

врядигоди 57а.

всенький 53.

всякий 53.

вугіль — вуглі — вугілля 30¹ ув. 1.

вузький — вузьчий — вузьчати 143.

вузол 84а.

вулик 67.

вуса 37.

вуса 18^{1а}; 302, 313в, 322.

Вюртемберг 215.

Г [шелестівка] стор. 31; на початку слів (роззів) 213б; випад на кінці 155; $г + ство = зтво$, $г + ський = зький$ 144б; перехід на *ж* у 2 ступ. прикм. 143.

в відм. іменн. перед *е* 27^{1вб}, в теп. часі дієслів на -гти 58, ув. 5, в накл. спос. 62, уваг. 1; перехід на *з* перед *і* в відм. імен. 253, 292а, з; *г* в дієімен. дієслів групи -гти 211, 652.

Гавриїл 58.

гайок — гайочок 83.

галицький 144а.

галун 213б.

Гамбург 215.

Ганна 134, 213б, Гандзя 195.

Ганцібал 134.

ганус 213б.

ганчар 11а.

гаразд 11а.

Гарасим 33а.

гарбуз 213б.

гармата 213б.

Гартман 215.

гарячий, гарячка 11а.

гвинт 213б.

Генезаретське озеро 215.

геройчний 75.

гикати 213б.

гієна 44в.

гімназія 215.

гість—гості—гостей 64, 313а, 351а.

глиб стор. 37 § 221.

глитати 52.

гнести — гнітати 66.

Гоанго 215.

голова — голов (голів) 65в.

голосівки стор. 1—18.

гонити — ганяти 116.

Гораций 24, 44е, 611г.

горіх 213б.

горовець 213б.

гортанні шелестівки, стор. 31.

горішок горіщечок 83; горішки 205,

горіща 12а.

гострий 213б.

Гофман 134.

графічний стор. 12.

гребінь — гребеня 31; гребінець 65б.

гриш 313а, 352, 37.

груди 313г, 351в.

-гти, -кти в дієімен. 211.

губні шелестівки, стор. 27; губні перед колишнім -ія, -іє 131.

гуска — гуси 133а, г.

Гуґо 215.

Г [шелестівка] стор. 32; в укр. словах 214; в чужоземних словах 215; у чужоземних назвах і іменах власних 215.

ґава, ґапра, ґандж 214, ґанджовитий 205, 214, а далі: ґанок, ґвалт, ґерлига, ґелекати, ґедзь, ґерґотіти, ґіт — ґнота 214, ґринджеолі 205, 214, 234 (стор. 33) ґрунт, ґудзик, ґулий, ґуля, ґуралія 214.

ґарона 134.

ґвадальківір 215.

ґібральтар 215.

ґотьв 44а, 131, 162д.

ґрепландія 215.

ґрір 215.

ґутґейль 215.

ґулія 215.

Д (шелестівка) стор. 28; перед глухими у зложених словах 193, 55ж; перехід у *ж, дж* 202; у групі -зди-, -жди- 151, 4; група -рди- 154; -дди-, -ддо і т. д. (перед стар. -ія, -іє) 131; вставлене 151; вставлене перед з (дз) 195, перед ж — *дж* 205; *дз, дж* при перенесенні слів стор. 33, 254, 202; у групі дієслів -дити — -джу 53, ув. 6.

давальний відм. в відм. імен. одн. 25, ім. на -ов 251; множ. 32; у прикм. 41, 46; на -ові, -еві (єві) в чол. род. ім. 251, сер. 252.

давноминутий час 60, 632.

далебі 610.

далечіль — далечени 31.

дали 610.

дати 583, 703 (стор. 79—80).

два 55б, 79 (узгоджув.)

двадцять, двадцять 55ж.

двері 316, г; 551в, 2; 37.

двійня в відм. імен. 37, в числівн. 55 увага.

двісті 55а.

двічі 610.

двочленові речення 75.

двоє 57.

де-будь, де-небудь 246.

дев'яносто 55з.

дев'ять — дев'ятьдесять дев'ять 55ж.

де-котрий 54.

дерев'яний 224б.

деру — драги 33а.

128

з не — ж 195; з д — ж д ж 202;
ж — жч 205; зп, зьп 142;
з + ч = жч 1416; з + -ський
= -зький 144г; -ззя, -зю, зз
(перед давніми -ів, -ія . . .)
151; у групі дісл. -зити —
-жу 58 увага 6; апостроф
після з 173; -зький 162а; [при-
йменник] 145в, з — із, ізі 61;
зложений прийм. 145а; [при-
росток] 145а.
за при порівн. 812.
завжди 57а.
зависливий 151.
завіса стор. 37 § 222.
завіси 57а, 155.
задньоюпіднебінні шест. стор. 31.
засдрий, засдроці 151.
займенник стор. 60—63; відміна
48—54; особові 48, зворот-
ний 48, присвійні 49, указові
50, питайні 51, невизначені
52; зложені 54; псевдозай-
менник 77.
замажечити 1416.
заміж 67.
западний, стор. 121.
заперечення 801.
Запоріжжя 65в — запорозький
1446.
запряг — запряг 22.
застерегти 65в, застерігати 66.
зберегти — зберігати 65, 6.
зберу — збирати 51.
збіг однакових літер 133.
збіжжя 21.
звісний 151.
звонити 183.
звуки й літери стор. 1.
згонити — зігнати 61.
згрублість ім. див. нарости імен.
-здити — -жджу у діслів 58
увага 6, 202.
здоров'я 2916.

зима, зимовий, озимий 53.
-зити — -жу в дісл. 58. ув. 6.
зичливий 195.
Зібер 611.
зложені займенники 54.
зложені прийменники 242в, 145а.
зложені слова — правопис стор. 17
12; при перенесенню стор. 33,
232; з розділкою стор. 34, 24.
зложені числівники 55ж.
зміни шелестівок призбігові їх 14.
зможись — лмагатись 116.
знахідний відмінок у іменник. одн.
26, множ. 33; у прикмет. 42,
46; знахідн. відм. реч. = ро-
довому на а 803, знах. відм.
= називн. 803 (як предмет);
знахідн. відм. у запереч. 801;
знахідн. мн. жін. род. = родов.
33; знах. чол. роду одн. =
род. 261, множ. 33.
знемогти — знемагати 116.
знесоши 681.
зничев'я 2216.
зімати 67.
зогуля 86.
зубні шелест. стор. 28; подво-
ення зубн. 131.

И (голосівка) стор. 6; в наворо-
тових дісловах із випадним е
перед л, р, н 51, з випадн. о
51; у групах -ли-, -ри- 52; в
відміні імен. 301а, стор. 40
§ 243, 38; прикм. 39, 47;
дісл. 582, 702; в наростку
-иш- 56; у невід. словах на
кінці 57; в чужих словах на
місце „і“ 56, 8, 611в; у зло-
жених словах сполучка 124а, 6;
[наросток діслів] 742.
-ий, -а, -е у закінч. прикм. 39.
-ин (-ине, -ина) прикм. нарост.
— відм. 39, уживання 811.

-има, зак. орудн. двійні 352, 37.

Й (шелестівка) стор. 31; в відміні
прикм. 2066, наказ. спос.
дісл. 206в; у числівників 207в,
557; в наростку 2 ст. прикм.
і прислівн. 207а; у прислів-
ників у визвуку 2076; чергув.
з і 62.

йо 9; на початку слів 91а; в відм.
займенників 91в, 68, 69, 716;
в поукраїнізованих словах
91г; йо — іо в чужих словах
91г; в чужих назвах 91г.

йорж 83.

І (голосівка), стор. 8; з о, е в за-
критих склад. 63, 4; з о, е в од-
критих склад. 65; в дісловах
навор. 66; у групі -оро-, -оло-,
-ере- 65в; приставне 61; встав-
не 61; в окремих словах 67;
в відміні 63; йменників 243,
251—3, 291—3, 3016, 36, 38;
прикм. 41, 45, 46, 47; в на-
ростку -ісіньк- 69; і — я 22;
чергування з й 62; на кінці
прислівн. 610; в чужих словах
611: чуже початкове 611а; чу-
же іа 24; чуже іе 44в; чуже
іо 88; в чужих словах, де
чути „і“ 6116, в; в наростк.
-ій, -ія, іе 611г.
-ів (-ів) нарост. 39, 46, стор. 58
прикм. 1, вживання поруч род.
відм. 811; закінч. род. множ.
311а—в, 312в.

іграшка 61.

ігумен 611а, ігуменя 1311.

ідея 611а.

із 61.

ізігнути, ікавка, ікло 611а.

ілля 61.

іллє, ілляний 61.

ілюмінація, ілюстрація 114, ілю-
стрований 134.

імброльйо 131, 1629.

іменник, стор. 37—53; віддіслівні
69; ім. міри 312а; імен. чол.
роду з жін. закінч. 261, 311;
з прикметн. закінч. 394; імен.
на -ець 2716, 1ва; на -к- (-ок,
-ик, -ко) 271, 2916; імен. на
-ов 233; імен. на -ин 301а,
312; імен. на -р 3016, в; без
одн. (plur. tantum) 3016, 2а, 6,
311в, 2в, 3г; чужі ймен. на о,
е ст. 38 § 233; відміна ім. див.
відміна; у злож. присудку 781.
іменниковий додаток, див. пред-
мет.

іменність речень 75, стор. 107.

імжити, імла 61.

іміграція 611а.

-імо, -іте в наказ. спос. дісл.
62, ув. 2.

імовірний 61.

іподі 610, 155.

інститут, інституція 611а.

інтелігент 611а, 131.

інший, інакший 53, 61.

ірвати, іржа, іржавий 61.

ірод 61, 611а.

іронія 611а.

Ірпень 61.

іскра 61.

існувати 151, існування 61.

існит 61.

істина 61.

істота 61.

-іший нар. 2 ст. прикм. 32.

іще 61.

Ї [голосівка] стор. 12; і =йі 71;
в відм. назв місцевостей 73а;
в відм. імен. 73а; займенн.
48, 49, 516; діслів 68, 70а;
в відм. діслів 2 групи 73в.

78, 90₂; після губних і *p* 7₂; в чужих словах після голосівок 75; *ї* з *йи* 74; апостроф перед *ї* 17₁₋₃.
ґети 58₃, 70₃.
ґеній 39, 49.

К [шелестівка] стор. 31; перехід у *ч* перед *е* 27_{1вв}, в тепер. часі дієслів на -кти 58, ув. 5, в наказ. спос. 62, ув. 1; перехід на *ц* перед *і* в відм. ім. 2₃, 27_{1ав}, 29₃; у групах -ски-, -зк- 15₂; *к* + -ство = цтво, *к* + -ський = цський 14_{4а}; в чужих словах 21₂; в дієім. дієслів групи -кти 21₁, 65₂; група -зк- у 2 ступ., пркм. 21_{3а}, 14₃; наросток дієслова 74_{6а} (-кчу-, -ка-).

каказький 14_{4г}.

Кайи 75.

кажан, каламутний, калатати, калачик 11_а.

камінь — каменя 31, 30₁ увага 1.

канцелярія 25, 22_{1в}.

капітал, капітан 14.

кар'єра 44_в.

картонля 14₃, стор. 37, 22₂.

каса 13_а.

катедра 19_б.

качан 11_а.

кедеш 33_в.

Київ — Київ 7_{3а}.

кіготь — кігті 21_{3а}.

кінь 31_{3а}, 35_{1а}.

кір — кору 64, стор. 37, 22₁.

клини — клини — клинця 30₁, ув. 1.

ключий відм. іменн. одн. 27, множ. 34; у прикм. 43; на -е 27_{ва}, 27_{3б}; на -є 27_{3г}; на -о 27_{3а}; на -ю 27_б, 27_{3в}; на -у (чол.) 27_{аа}, *б, γ, у*.

клуб 22_{1в}.

клямка 25, 22_{1в}.

книжка — книжок — книжечка 8₃.

кобильський 14_{4а}.

кожеш, кожний 53, 15₁.

козак 8₃, козаччина 14_{1а}.

колесо — коліс 6₃.

колод — колоси — колосся 30₁, ув. 1.

коминь 53, 8_б.

комиш 8_б.

комір 18₃.

комісар, комісія 13_а.

комуна, комунізм 13_а.

кон'югація, кон'юнктура 17_{5б}.

Кореньов 9_{2б}.

корисний 15₁.

корінь — кореня 31; коріні — корінь 30₁, ув. 1.

корогва — корошов 13_б, 84_б.

коров'ячий стор. 32, 22_{1б}.

коршма — коршем 33_а.

котити — качати 11_б.

котрий 53; у реченнях віднос. 82; у подв. функції стор. 118.

котрийсь 54.

Кошельов 9_{2б}.

кошіль — кошеля 31.

коштувати 8_б.

крадіж — крадіжки 6_{5б}.

красний — краций — кращати 14₃.

кремій — кременя 31.

криза стор. 37, 22₂.

кришити 52.

кріпак 67.

кроква — кроков 84_б.

кропива 8_б.

прохмаль 8_б.

кружок — кружечок 8₃.

-кти у дієім. 21₁, 65₂, 58 ув. 5.

кувати 10_{2б}.

куди, кудись 57_а.

кужіль — кужеля 31.

кум 30₁ ув. 2.

куріоз — курйоз 81_г.

курка — кури 31_{3а}, 3г, курча 12_а.

кути 13_{1г}.

куштувати 8_б, 10₃.

куш 20₅.

Л [шелестівка] стор. 32; пом'ягчення 16 пом. 1, 2 [стор. 24, 25], 22_{1г}; перехід в *у* (в) 18_{1г}; у групі -сли- 15₃; у групах -лити-, -бити-, -вити-, -мити- 58, ув. 7; в 3 ос. мн. після губних пнів 2 групи дієсл. стор. 32, 22_{1б}, 58₇; в чужих словах стор. 32, 22_{1в}; перед йотованою голосів. та перед шелест. стор. 33, 22_{1в}.

лайка — лайок 8₃.

лебідь — лебедя 31.

легкий — легший 21_{3а}.

леви 57_а.

-лий, -ле, -ла заступ. дієпримк. на

-ший 66₂, 73_{20б}.

леміш — лемеша 31.

лимар 22_{1а}.

лист — листи — листя 30₁, ув. 1;

листя 21.

лити — лий 54.

лишар 22_{1а}.

лій — лою 64.

лійка — лійок — лівка 8₃.

лікоть 65_б.

Лішов 9_{2б}.

лоб — лоба 84_б.

логаритм 19₆, логіка, лозунг

стор. 32, 22_{1в}.

лобовий 8₃.

Лузитанія стор. 32, 22_{1в}.

людина — люде 31_{3г}.

ляг — ліг 22.

ляда 25, стор. 32, 22_{1б}.

лядський 14_{4б}.

лямна 25, стор. 32, 22_{1в}.

льє 4 а.

люк стор. 32, 22_{1в}.

лиць 23.

М [шелестівка] стор. 27; твердість 18₁; апостроф після *м* 17₁, 56; в дієслівній групі -мити — млю 58, увага 7.

-ма зак. орудн. ім. 35_а; в числ. 55_{г, γ, д}.

Мазіні 61_{1б}.

майбутній час докон. 58, не-

док. 60.

майовий 8₃.

манастир, манак 11_а.

мандрувати 18₃.

маніфест 61_{1б}.

манна 13_а.

мarmor 10₃.

маса 13_а.

матеріал 24, 61_{1г}.

мати стор. 38, 23₅, 31_{3б}.

мачуха 10₃.

мед 3_а.

медальон 16_{г, д}, 91_г.

межи — між 57_а.

Мекка 13_а.

мерцій 61_б.

методика, методичний 5_б.

меч 3₂.

-ми, зак. ор. мн. 35₁.

мигити 21_{3а}.

мизинець 53.

милосерний — милосердий 15_а.

минулий час дієслів 59.

мити — мий 54.

-мити — -млю в дієсл. 2. групи 58,

ув. 7.

Михайло, Михайлина 58; Михайл

75.

миша 13_б, 31_{3б}.

мій 49.

міль стор. 37, 22.

Міллер 13_а.

міліон — мільйон 91_г, 131, 16_{2д}.

місцевий відм. імен. одн. 21, множ. 36; прикм. 45, 46; місц. одн. прикм. = даваль. у чол. р. 41, 45.

міт 196.

Млів — Мліва 73а.

множина в відміні йменників стор.

45—50; у прикм. 46.

мовчки 57а.

мога 68і.

можливий спосіб 63.

мозок 84а, 21а — мізкувати 64.

молодий — молодший — молодша-

ти 14з; молодити 656.

Мольєр 44а, 131, 162д.

морква 136.

морфологічні замітки стор. 37.

мох — моху 846.

мрець — мерці 33а.

му, меш, ме 24з, 61і, 70.

музика 56, музичний 58.

Музет 13а.

Муольбах 162д.

Мюллер 13а.

м'який — м'якийш 212 — м'як-
шити 14з.

Н (шелестівка) стор. 28; у групі
-риц-, -рди-, -зди- 154; перед
ж, ч, ш, щ 16і; у 2 ступ.
прикм. перед наростк. [тверде]
16і; -ниця, -ниє, -ню (перед
-ія, -іє, -ію) 13і; подвійне *н*
у прикметн. 132; одне *н* у
дієприкм. 132.

наворотів дієслова 74_{1в}, 5 увага,
64₁.

навапки 57а.

наветіж — наветяж 21.

наголос у наказ. способі спри-
ростк. дієсл. 62з; в доконанні
і недок. дієсл. 64_{3а}, 6, в.

над 1456; наді- 6і.

називний відмінок в іменників:

однина стор. 38, 23, множ.
30; у прикметн. одн. 39,
множ. 46; у зложен. присуд-
ку 78, прикметн. і дієприкм.
78₂.

най-, приросток. 3 ступ. прикм
і присл. 39з.

наказовий спосіб 62; дієслів із
пнем на *к, г* 62 увага 1; у
безпідметових реченнях 76₂₆.

де *Напжжі* 611в.

напасний, напасник 151.

нарізно писати слова, чи сукупно
стор. 34—36 § 24.

наростки стор. 86—103; наростки
дієслів 74 стор. 100 103.

Наростки іменникові¹ 72,
стор. 82—93: біла ростин 24;
віддієсл. ім. 86; властивість
[абстр.] 15, 46а, 48а, 61; властивість
[прикм.] 35; держак 21; дієсл.
пні 32, 36, 38г; дієсл. тямки 42;
дія 48а; дія й наслідок 23е;
характер або наслідок 26в, 30;
дружина 27; живі істоти чол. 1г;
жінка — дружина 27; жіноча
іст. 28а; жін. пол. 25, 386; жін.
рід 286; заняття 48в; збірні ж.
р. 436; збірні конкрет. тям-
ки 486; збірні матер. 16; збірні
назви продукт. 23д; збірні сло-
ва 60; звуження значіння 38г;
здатність 5; здрібн. ім. 44;
здрібн. жін. 11, 16, 286 38а;
серед. 55; чолов. 12, 14г, 196, 37а;
здрібн. -зневажл. 23е; згрубі-
лість 26а, 30; річі 59; збірн. 2, 8а;
знаряддя до праці 20, 40а; зне-
важливість 23е, 466, 436 (речі),
406 (особи), 33а [нахили, 52 [но-

¹) Всі наростки йменнико-
ві і прикметн. ідуть у книжці
за азбукою.

сій здатн.]; іронічн. нахил.
люд. 33а; інтенсивн. дії 436;
конкретизація знач. 38г, 47;
конкрет. при дієсл. пн. 42;
конкр. прикм. 41; конкретиз.
прикм. іменником 19а; краї 23г;
малі речі 13, 62; матеріял 16, 40а;
медичні назви плівок 60; місце
перебув. 14в, 43а; події 266, 30;
праці 43г; місцевості не строго
визначені 23в; момент дії 376, 44;
м'ясиво за походженням 23г;
народності 1в, 14в; наслід.
дії 376, 44, 53; нащадки 13; н
живик істот 62; з походжен-
ня 29а, [дочки] 31; [сини через
проф. батька] 9, [сини неса-
мост., нелітні] 51, 56; недуги 1г,
14д, 28г, 38в; нелітні, несамост.
істоти 51, 56; ніжність у від-
ношенню 45; носій дії 50; но-
сій здатності 52 [чол.], 54 [жін.];
н. прикмети 16, 6, 146; н. чин-
ності 1а, 6, 14а, 29в; особа з
якоїсь місцевості 22, 62; ос. з
професії 22; ос. зі стану 22;
песливі особові імен. 49; пе-
сливе відношення 45; песлив.
ім. жін 11, 286, чол. 12; підпо-
магачі 51, 56; підлітки 51, 56;
побутові епохи 23з; прикмет. 47;
прикм. за працею 336; прик-
характ. з; прикм. пні 37в; при-
мірник окремий зі збору 23а;
прикм. сутня 10, 14г; про-
стір 236; протяговість дії 43в;
професія 5; проф. особа 62;
розмір. [тямка] 236, 34а; ручки
предметів 21; самці 296; спад-
щина 18; стан 16; становище
дії 376, 53; технічні заклади 43а;
тямки різні 346; тямки прост.
і часу 236; частини числов.
одиниці 23ж; чинність 7.

Наростки прикметників 73,
стор. 93—99: відносні прикм. 30,
з імен. 22д, з чужих слів 15;
відношення 6, 13, 23а, 25, 29,
36; властивість 226; внутріш-
ні прикм. 10, 19; вливання
на предм. [дієсл. пні] 22в; з
дієприкм. дієсл. теп. часу 28,
33, 36, 37; кол. дієприкм. тепер.
стражд. 21; дієприкм. минул.
заступає 206; з дієприкм. ми-
нул. 316; дієприкм. стражд. 22г,
26; з дієсл. пнів 186; згрубі-
лість 7; здатність 10, 146; здатн.
викон. дію 146; здрібнілі 18а,
[з імен.] 11; з іменник. значін.
16, 34; з імен. пнів 18а, 20а; ін-
тенсивність 46, 5а; матеріял 6,
22а, 236, 35; нахил 276; песливі
8, 9; подібність, що у пні 56;
походження 13, 25, 29, 36; при-
кметн. відміни роду, числа й
відмінка 11; з прикм. пнів 28;
приналежність 13, 25, 29, 36; при-
свойність 6, 11в, 12, 23; прислівн.
пні 22г; ступінов. 31а; менший
ступінь без порівн. 1а, 4а, 246,
276, 34, великий ступ. без по-
рівн. 14а, 24а, 27а, найвищий
ступінь без порівн. 17, 32; чуж.
слов. 2, 3.

наростки протягових і наворото-
вих дієслів 64₂.

насил стор. 37 § 22і.

наський 1446.

наш 49.

не нарізно, сукупно 24а.

невизначені займенники 52.

невістка — невістчин 14₁₆.

недобір — недобору 64.

недуга стор. 37 § 22₂.

ненависний, нещасний 151.

неособове речення 76, стор. 112.

низкий — нижчий 14з.

них — їх 48.
ніготь 656 — нігті 213а.
нію при 2 ступ порівн. стор. 119.
нікуди 57а.
Німеччина 141.
ніхто, ніщо, нічий, ніякий 54.
нього, — його 48.
Нью-Йорк 131, 162д.

О (голосівка) стор. 13; *о* — *а* для милозвучн. 11а, в наворот. дієсл. 116; випадне 84а, вставне 33а, 846, 3126; в закритих складах 82а; в відкритих склад. 64, 81; групах -оло-, -оро- 65в, 82в; *ол* + шел. 181г; *о* — *у* 103; при *л* і *р* між шелест 85; після шипучих, *й* 83; у зложених словах сполучка 1216; в чужих словах 87, після *л* 22, стор. 32; в запозичених словах 826.

об- перед глух 1446; *оби*- 61.
об'єкт 1756.
обида 57.
обіддя 21.
обов 57.
-ова — -ува 86.
-ований — -уваний 102.
-ові зак. дав. одн. 251, 2, 291, 292в.

огірок 67.
од (від), *оди*- 61; при 2 ступ. пор. стор. 119.

однина в відм. іменників стор. 38—45; прикм. § 39—43.

один 55а.
одинадцять 55ж.
однакові літери у збігу 133.
одяг, одієж, одягати 22.
ожерд 33в.
означення 81.
око 302, 313в, 352, 37.
оливць 656.

-ом зак. ор. одн. 281, 2.
-ома зак. (двійн.) числ. 556, в, е, є.
ондечки 57а.
-ону- нарост. дієсл. 744в.
оповісти 58в, 703.
орудний відм. імен одн. 28, множ. 35; прик. 44, 46; у зложені присудку 781.
осінь — осени 31.
особи в заім. 48; в дієсл. 58—63; 2 ос. одн. в безпідм. реч. 762в; 3 ос. одн. з „*єя*“ в безпідм. речен. 761, 763; 3 ос. множ. в безпідм. реч. 762а.
особовий займенник 48.
осокір — осокору стор. 37 § 221.
-от нарост дієсл.; -ота-, -оті- 7466.
отрути 103.
оцей 506.
-ою зак. орудн. жін. р. 283.

П (шелестівка) стор. 27; твердість 181; апостроф після *п* 171, 56; в дієслівній групі -*п*ити — -*п*лю 58 увага 7.

паламар 11а.
пан 34; *пані* стор. 38 § 235; *пан-*на 134.

папір] — паперу 31.
пара стор. 37 § 22а.
Париж — паризький 144в.

парубок 103.
Патті 134.
патос 196.

педагогічний стор. 12.
пень чистий у род. множ. (без зак.) 312.

первісний 151.
перед, переді- 61.
перекладання з чужих мов стор. 119—122.

перезвук при зміні виду дієсло-ва 642.

пренесення слів стор. 33; зложе-ні і сприростковані слова 232.

перерва стор. 37, 22а.
перехідні дієслова 801.
перетель — перся 151.

песливий (пестоші) 151.
песливі форми дієслова 747; імен і прикм. — див. наростки імен. і прикм.

Петербург — петербурзький 144в.
ніл стор. 37, 221.

письмо 53.
пийти — пий 54.
-пити — -плю в дієсловах 2 гру-пи 58, ув. 7.

під перед глухими 1456; *піді*- 61.
підмет 76.
підпис стор. 37, 221.

пієтизм 44в.
піжмурки 67.
пізній 151.

піонер 88.
пір'я 21.
пісний 151.

пісня — пісень 33а.
Пітагор 196.
пішки 57а.

плавкі шелестівки стор. 32, 22.
план 211в.

пласта — плахот 846.
плече 302, 313в, 352, 37; пліч 63.
плагати стор. 32, 221а.

pluralia tantum, див. іменники без однини.
пляшка 25, стор. 32, 221в.

по у прислівн. виразах (з роз-ділкою) 247.
повода 301а.

повторювання дії 746в.
подвоєння шелестівок 13; у чу-жих словах 131, 4.

подорож — подоріжжю 65в.
подушка — подушок — поду-шечка 83.

пожертити — пожирати 51.
позика, позичати 195.

покажчик 1416.
поземічний, стор. 12 пом. внизу.
полил і полинь стор. 37, 221.

помагайбі 610.
поміж 54.

помічне дієслово „бути“ 58в, 60.
612, 632; „няти“ 611.
помогти — помагати 116.

попадя 131.
порон 195.
порядкові числівники 56.

посуд і посуда стор. 37, 221.
постіль — постелі 31.
Почаїв — Почаїв 73.

почта, почитувий 204.
Прага, празький 1411в.
празник 151.

предмет 80 (у реченні).
приголосні, див. шелестівки.
пригорща 205.

прикметники стор. 53—59; при-кметн. імен. 394; прикм. без закінч. -ий 395; відміна, див. відміна прикметн; наростки, див. наростки прикметн.; сту-пінювання прикм. 392, 3; м'я-ка відм. прикм. 391; прикмет-ник у зложен. присудку 782.

приростки (без-, об-, над-, перед-) перед глухими 145; для тво-рення dokonаних дієслів 641.

прийменники з іменниками су-купно стор. 34, 242а; з при-слівн. сукупно 2426.

присудок 76, присудок зложений 78; присудок дєприкметни-ковий 76, стор. 110—111; присудок прикм. 782.

прищепити — прищипати 66.
прізвище 67.

проєкт 44г.
простити — прощати 116.

проскура 212.
протинка, див. апостроф.
протягові дієслова 642, 741в, 5в
увага.
професор 134.
процес 134.
прут — пруті — пруття 301,
увага 1.
псевдозайменник 77.
психологія 215.
птаство 144б.
пташка — пташок 83.
публіка 611б.
путь стор. 37, 221.
пиопо 83.
п'ять 55г.

Р (шелестівка) стор. 32; мняке
161а; р — л стор. 32, 221;
перед давніми -ія, -іє 131;
апостроф 131, 172; у групі
-риц-, -рди-, -жди- 154.

раві 134.
ради 57б.
Радивон, Радько 11а.
райок — райочок 83.
Рабаля 75.
рачки 57а.
режим 58.
рельєфний 44а, 162д.
ремін — ремені — реміня 301,
увага 1.
реторичний 56, 731б.
речення 75; просте 76—81; по-
бічні стор. 117; зложене 82;
відносні речення з *що*, *який*,
котрий 82.
решето — решітка 31.
ритмічність дії 746б.
рити — рий 54.
Ріголетто 134.
рідкий — рідший — рідшати 143.
різнення 204.
різка 212.

рілля — ріллі, ріллею 131.
річ — речи 32.
роди йменника стор. 37, 221—3;
прикм. у множ. 46.
родовий відмінок іменн. одн.
стор. 38—40, 24, мн. 31; у
прикм. 40, 46; ім. чол. р. -а
(-я) стор. 38, 241а; -у (-ю)
стор. 39, 241б; -а й -у 241в;
родов. відм. і прикм. присв.
811; в ролі означення 811.
рожен — ріжна 64.
роз- перед глух. 145а; розі- 61;
роз- — рос- 145а; розділка
стор. 37, 241.

роздоріжжя 65в.
розрізняти 204.
розруг стор. 37, 221.
Росії 611в.
Росія 611г.
рот — рота 84б.
руна 75; руйнівник, руйнівницький
стор. 122.
руський 144б.
рукопис стор. 37, 221.
рукав 37.
Рюкерт 134.
рядно — ряден 33а.

С (шелестівка) стор. 28; с — ш
143, 204; ск, ст — щ 205;
групи -стл-, -ски- 151, 2; -ський,
-сько 162а; тверде с зам. м'яко-
го 161г; -сел-, -сю (перед давн.
-ія, -іє) 131; у групі дієсл.
-сити — -шу 58 уваг. 6; сч —
щ 148; апостроф після с 173;
сп, ст, ск при переносенню
слів 234.
Сагара 215.
салата стор. 37, 222.
салдат 11а; салдатчина 141б.
сам, самий 53.
сей 50б.

свиля 131, 313б, 351б.
свій 49.
світати 67.
селезень 33в.
середній рід стор. 37, 223; числівн.
[узгодж.] 79; стражд. діє-
прикм. 683 стор. 75.
серце 151.
серйозний і серйозний 81г.
Сибір стор. 37, 221.
сидіти — сісти 53; сидя 681.
син 301 ув. 2.
синтактичні вказівки стор. 110 до
119.
-сити — -шу в 2 групі дієслів
58 увага 2.
сідло — сідел 33а.
сік — соку 64.
сільський (село) 63.
сім 55е.
сіни 313а, г.
скільки 57а, 55я.
складна стор. 104—119.
скорій 610.
скорочене закінч. 3 ос. одн.- ає
— а 58 увага 1; 1 ос. множ.
-ем, -нм 58 увага 3; скоро-
чені форли наказов. способу.
у спироств. дієсл. 62 увага 3.
скорочений дієменник 651.
скорочені форми прикм. 395.
Скюдери 611в.
слина, слинявий 53.
сміття 21.
сморід — смороду 65в.
солом'яний стор. 32, 221б.
сорок 55з.
соціологія 83.
спасибі 610, 155.
спекти — спікати 66.
спільний 156, стор. 121.
сплести — сплітати 66.
спомин 156.
способи висказу дієслова: дійсний

58, можливий 63, наказовий
62.
спотребити — спотрібувати 66.
справді 610.
спироствокані слова при пере-
ношуванні стор. 33, 232.
срібло стор. 32, 221а; срібний 67.
стани дієслова: діяльний і стра-
ждальний 66, 67.
стебло — стебел 33а.
стеклий 15а.
степ стор. 37, 221.
стерво стор. 37, 223.
стерти — стирати 51.
-стити — -шу в дієсловах 2 групи
58, увага 6.
стілки 57а, 55я.
сто 55з.
стовп 183.
стогнати 213.
сторона — сторін 65в.
стоя 681.
Страделло 134.
страждати 204.
страждальний стан 67.
стрельнути — стрілити 32.
стріпати 151.
ступінь стор. 37, 221.
ступінювання прикметників
392.3; узгоджування 812.
стягнути 213а.
суб'єктивний 175б.
субота 134.
суддя — судді, суддею 131.
сукупно писати слова стор. 34,
24.
субієк 134.
сусід 301 ув. 2.
сучасний 151.
схід 156.
суди 57а.
ся (відм.) 48; писання 243; скор.
на єв 243.
сьогодні 610.

Т (шелестівка) стор. 28; перед дзвінками 191; перехід у ч 202; у групі -*сти-*, -*стл-* 151; -*тл-*, -*ттю* (перед давн.-ія, -ію) 131; вставлене т 151, 143; замість чужого *ф*, *th* 196; т не — к 192; у групі дієслів -*тити* — -чу 58 ув. 6.

-тсья 146.

таки, такечки 57а.

Таллякоццо 131, 162д.

тамечки 57а.

Тассо 134.

той 49.

теж, те ж 245.

теоретичний 56.

термінологія 215.

теперішній час дієсл. способу дійсного 58; можл. 631.

ти 48.

тиждень — тижня 151.

тиква — тиков 846.

тип 58.

тиран 58.

-тити — -чу в 2 групі дієслів 58, увага 6.

Тіде, Тільмон, Тімур 611в.

ткач — ткацтво — ткацький 144а.

тоді 610, 153.

той 50а.

Тома Аквінський 14в.

тонкий — тонший — тонша-ти 143.

тополя стор. 37, 222.

третій 39, 56.

третій ступінь прикм 323.

три 55в; узгодж. 79.

тривати (трівати): тривога (тривога) 52.

тричі 61в.

триста 55г.

трохи 57а.

туди 57а.

тудуб 183.

Туреччина 141а.

тутечки 57а.

тюрма — тюрем 33а.

тлягути 213а.

Тьєр 44а, 151, 162д.

тьопити — топити 16.

-ться — -цяця 14в.

У (голосівка) стор 15; у — о 86;

чергування з в 101; в чужих

словах після „л“ 104, стор. 32,

221в; у кличн. відм. іменн.

271а, а, в, г; в родов. стор. 39,

2416, в; в даваль. 251 (ім. на

-ов); в місцев. 2916, 292в; на-

росток дієсл. 745.

-уваний — -ований 102а.

-увати — -овати (прикм.) 1026.

убогий — убозтво 144в.

-ува — -ова 86, 745.

-уваний у функ. дієприкм, стражд.

тепер. часу 672.

увесь 52.

увіходити 61.

узгоджування 79; при ступін.

прикм. 812.

уздріти 151.

умерти — умирати 51.

умисний 153.

універсал 6116.

університет 58.

устрій — устрою 64.

учта, учтивий 204.

Ф (шелестівка) в чужих словах

182, 196 (х, хв).

фавна 181г.

фабрика 58.

фаза стор. 37, 222.

фігура 6116.

фіялка 24.

флота стор. 37, 222.

форми дієслів стор. 68—71; не-

особ. дієприс. стражд. 673.

Франшівль 134.

Франція 611г; французький 144г.

Х (шелестівка) стор 21; перехід

на ж перед е в відм. 271вф,

на з перед і 271аф, 293; х +

-ство = ство, х + -ський = ський

1446; х, хв із чужого ф 196.

хазяїн 11а, 301 ув. 2.

халаяа 11а.

Харків — Харкова 64, Харківець

656.

харч стор. 37, 222.

хв із чужого ф 196.

хйба 53.

хмель 32.

Хмельниччина 141а.

хода 681.

холера 87,

хопити — хопати, хопко, хопком,

халливий, халнути 116.

хоч 204.

хроніка 6116.

хтіти 86.

хто 51а.

хто-небудь, хтось 54.

Ч (шелестівка) стор. 29; отвер-

діння 12, 161, 201; ч з м'яг-

чення к, див к; ч не — ц 204;

ч + -ство = цтво, ч + -ський

= цький 204г; чи — ши 14г;

ч у 2 ст. прикм і в вивідних

дієсловах 143; чч із ц + ч, к + ч

141; -чця, -чче (перед давн.

-ія, іє) 131.

-ча- наросток дієсл. 746а.

чабан 11а.

чавун 13а.

чамайдал 13а, 206г.

чапля 204.

чапрак 13а.

часи дієслова 58—61; теперіш-

ній 58, минулий 59, давно-

минулий 60, 632, майбутній

зложений (недокований) 61,
майбутній докований 58.

часник 13а.

чахоня 13а.

чепити — чіпати 204, чіпляти 66.

череда — черід (черед) 65в.

чернець — ченця, черця 154 —

чорний 83.

чесний 151.

четвер 155, 2136.

чех — чеський 1446.

чи 53.

чий 54, 516; чийсь 54.

чималий 53.

числівники 55—57; головні 55.

порядкові 56, збірні 57, зло-

жені 55ж; узгоджув. 79.

чіпляти див. чепити.

чобіт 83, 351а.

чоловік 83.

чоловічий рід ім. 161г, стор. 37, 221.

чорний, чоріти 83.

чорнобавий 52.

чорт 301 ув. 2.

чотирі 67, 82, 552, 79 (узг.).

Чугуїв — Чугуїва 73.

чужі слова — чуже: а 14; е 35, 4а, б;

і 58, 611а, б; іа 24, 611г; іе 44в;

іо 88; аі, еі, уі 75; о 87;

у 114; ü, у 115, 171; дифтонг;

ау 181е; д, th 196; к 212;

г 214; г 214, 5; 221в; чужі

подвійні шелестівки 134; чужі

слова 4а (тьв, льв); чужі ймена

власні 4а, 58, 611в, 926, 131, 4.

чумаччина 141а.

Ц (шелестівка) стор. 28; в пооди-

нок. словах 194; мняке ц 162а,

194; ц — ч 204; ц + ч = чч

141а; ж, ч, ш, т + ц 142; цц,

зц 142; цк 162а; нар. -цкый

144а, 162а; цця = тсья 146.

цвісти 67, цвітчок 83.

цей 50б.

церква 13б, 84д.

Ш (шелестівка) стор. 29; отвердіння 20₁; ш з с 20₂; ш з х 27_{1вб}; ш + -ство = *ство*, ш + -ський = *ський* 14_{4б}; *ши* — *жчи* 14₃; *ши* — *щ* 14₃; ш + ц 14₂; -*шся* 14_б; *ши* із *чи* 14₇; -*шиля*, -*шию* [перед давн. -ія, -ію] 13₁.

шабля 20₄

шалвія стор. 37, 22₂.

шаланут 13а.

шаравари 11а.

шатро стор. 37, 22₂.

шець — шевця 33а.

-ший нарост. для твор. 2 ступ. прикм 14₃, 32, 73₃₁.

шийка — шийок 83.

шипучі шелест. 20; подвоєння шелест. 13₁.

шир стор. 37, 22₁.

шифрований 58.

шия 54.

шість 83, 55_д, шіснадцять 15₁.

шкіра 67.

шкідливий, шкідник 64.

шкрябати 20₄.

шовк 83.

шореткий 83.

шосе 13₄.

шостий 83.

шпичка 20₄.

-шся — ся у 2 ос. теп. дієсл. 14_б.

Щ (шелест.) стор. 29; із *щ* 14₈; із *ск*, *ст* 20₂; в окремих словах 20₅.

щастя, щасливий 15₁.

щелети 33в.

що 51_б; в відн. реч. 82.

що-будь, щось 54.

щоби, щоб 24₅.

щогла 84.

щока — на щощі 83.

Ю (голосівка) стор. 16; після подвоєння шипучих 11₂, 28₄, 38; в відм. імен. стор. 39, 24_{1б} (род.), 25₁ (дав.), 27_{1б}, 2в (клич.), 29_{2б} (місц.); в наростках -юваний (-юваний) 10₂, 11₁; наросток дієслів (-юва-) 74₅; в чужих словах по л 11₄, 17₁, 5, 22₂; на місці франц. *л*, нім. *й* 11₅, 17₂, 5; апостроф перед ю 17₁, 2, 5б.

-ю зак. орудн. одн. шел. відм. 28₄.

Я (голосівка) стор. 2, я не — *е*, *є* 2₁; я — *а* 2₄; я — *і* 2₂; після л в чужих словах 2₅; апостроф перед я 17; в відміні ім. стор. 38, 23₁, стор. 38, 24_{1а}, 30₁ увага (збірні ім.); прикм. 39; заім. 48; (наросток дієслів) 74₁; (наросток дієприсл. тепер.) 68₁ стор. 70.

яблуко, яблука 103.

як би 24₅.

який 53, в реч. віднос. 82, стор. 119; подв. знач. 118.

якийсь 54.

ялинка 23.

-ям, -ями, -ях зак. імен. множ. 32, 35, 36; -ям зак. ор. одн. 28₂.

ярмарок стор. 37, 22₁.

яструб 103.

ячмінь — ячменю 31.

ящірка 67.

Ь стор. 24; після л 16 прим. 1, 2; після л 16_{1б}; після шипучих і губних 16₁; після р 16_{1а}; між двома пом'якшеними 16_{1б}; -ський, -цький, -зький 16_{2а}; після ц 16_{2б}; в дієслов. 3 ос. одн. і множ. 16_{2г}; в чужих словах 16_{2д}; в зак. родов. відм. множ. м'якої жін. 16_{2в}; -бовий — -евий 34.

ЗАПИСУЙТЕ НОВІ СЛОВА!

Порядок: руське слово — українське слово. Назбіране що-місяця відсилайте редакційному відділові КОСМОСА

А

Б

В

Г

Д

Е

Ж

З

И

К

Л

М

Н

О

Π

С

Р

ЗМІСТ.

Від Редакції	стор. III
Вступні уваги	V
Звуки й літери	1
А. Голосівки	1
А. 1. а) Замість старого „о“, б) в дієсловах наворотних; 2. після шипучих; 3. в окремих словах; 4. в чужих словах після „л“	1—2
Я. 1. в іменниках середнього роду; 2., 3. в окремих словах жормахі; 4. в чужих словах; 5. після „л“	2
Е. 1. із старого „е“; 2. замість „ї“; 3. випадне „е“, ненаголошене „е“, - <i>ере-</i> , - <i>еле-</i> , в закінченнях (флексій), в наростках, в закінченнях прислівників; 4. прикметники на - <i>евий</i> ; 5. в чужих слова після „л“	3—5
Є. 1. в значінні „йе“; 2. в відміні; 3. після шелестівок; 4. в чужих словах	5—6
И. 1. в дієсловах наворотів; 2. - <i>ри-</i> , - <i>ми-</i> між шелестівками; 3. на початку слів; 4. після шипучих і в окремих словах; 5. перед „й“ та йотованими; 6. в закінченнях флексій; 7. в наростку - <i>ичн</i> ; 8. в невідмінних словах; 9. в чужих словах	6—8
І. 1. на початку слова; 2. чергування з „й“; 3. із старого „е“; 4. із старого „о“; 5. замість „о“, „е“; 6. в дієсловах наворот.; 7. в окремих словах; 8. в закінченнях; 9. в наростку - <i>ісіннь</i> ; 10. в закінченнях невідмінних слів; 11. в чужих словах	8—12
Ї. 1. з початку слів; 2. після голосівок; 3. в відміні; 4. „ї“ з „йи“; 5. в чужих словах	12—13
О. 1, 2. із старого „о“ в закритих і відкритих складах, - <i>оро-</i> , - <i>оло-</i> ; 3. після шипучих; 4. випадне і вставне „о“; 5. попри „р“, „л“; 6. в окремих словах; 7. в чужих словах; 8. чуже „іо“	13—15
Ио, бо. 1. йо на початку складу або слова та після голосівки; 2. бо	15
У. 1. на початку слова; 2. в наростку - <i>ува-</i> ; 3. в окремих словах. 4. в чужих словах після „л“	15—16
Ю. 1. в наростку - <i>юва-</i> ; 2. після подвоєних шипучих; 3. в чужих словах	16—17
Правопис зложених слів, сполучка: 1. <i>о</i> ; 2. <i>е</i> ; 3. <i>є</i> ; 4. <i>и</i>	17—18

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Э

Ю

Я

Б. Шелестівки	18
Подвоєння шелестівок. 1. перед колишніми -іа, -ію, -іє, -іі; 2. <i>ни</i> з наростковим <i>н</i> ; 3. у згублених формах прикметників; 4. в окремих прикметників; 5. при збігові однакових шелестівок; 6. в чужих словах	18—20
Зміни шелестівок при збігові їх 1. перед -и; 2. перед „и“; 3. у 2-му ступні прикметників; 4. -ство, -ський, -цтво, -цький, -зкий; 5. применники (приростки); 6. закінчення дієслів із -ся; 7. сполучення -чи	20—23
Випад шелестівок. 1. випад „д“, „т“; 2. випад „к“; 3. випад „л“; 4. випад „г“; 5. випад „в“	23
Б. — де „б“ не пишеться: 1. після губних і шипучих; 2. <i>ар</i> , <i>ир</i> ; 3. між пом'якшенням шелестівок; 4. після „н“ перед шипучими; 5. в окремих словах. Де треба „б“ писати: а) -ський, -цький, -зкий, -сько; б) в закінченнях „и“; в) в родов. відм. множ. жін.; г) в закінченнях дієслів; ґ) в чужих словах	24—26
Апостроф (протинка (')) 1. після губних; 2. після „р“; 3. після приростків; 4. після „х“, „н“; 5. в чужих словах	26—27
Губні: б, п, в, ф, м. 1. отвердіння „б“ перед „у“, „ю“, „о“ в середині слів, <i>в</i> — <i>у</i> ; 2. чуже „и“; 3. в дифтонгах	27—28
Зубні: д, т, с, з, дз, ц, н. 1. „т“ — „д“. 2. „т“, „д“. 3. етим. „т“, „с“. 4. „и“. 5. „дз“. 6. „т“ із <i>th</i> , <i>th</i>	28—29
Шипучі: ж, ч, ш, щ, дж і піднебінне й. 1. отвердіння; 2. <i>ж, ч, ш</i> із <i>з, т, с</i> ; 3. <i>ж, ч</i> із <i>г, к</i> . 4. в окремих словах; 5. <i>щ, дж</i> ; 6. <i>й</i> ; 7. „й“ не пишеться	29—31
Задньопіднебінні: к, х, г, ґ (гортан). 1. в дієменниках; 2. <i>к</i> в подин. сл.; 3. <i>г</i> в окремих слов. 4. <i>х</i> ; 5. в чужих словах	31—32
Л, Р. <i>л</i> у чужих словах	32—33
Перенесення слова	33
Письмо сукупно, нарізно та з розділкою (-). 1. зложені слова; 2. применники; 3. -ся, -му, -меш... -сь; 4. не; 5. <i>же (ж), би (б), й</i> ; 6. <i>де-, будь, небудь</i> і інші частинки	34—36
Морфологічні замітки	37
Іменник: Род. Однина: Називний відмінок. Родовий відмінок. Давальн. відм. Знахідний відм. Клич-	

ний відм. Орудний відм. Місцевий відм. Множина: Називн. відм. Родов. відм. Давальн. відм. Знахідн. відм. Кличний відм. Орудний відм. Місцевий відм. Двійня. Зразки відміни йменників	37—53
Прикметник: Однина: Називн. відм. Родов. відм. Давальн. відм. Знахідн. відм. Кличн. відм. Орудн. відм. Місцевий відм. Множина. Зразки відміни прикметника	53—59
Займенник: Особовий і зворотний займенник. Присвійний займенник. Указовий займенник. Питайний займенник. Невизначений займенник	60—63
Числівник. Головні числівники. Зложені числівники. Порядкові числівники	63—66
Дієслово. Дійсний спосіб а) тепер. майбутн., б) минул., в) давноминул. ч. Наказовий (вольовий) спосіб. Можливий спосіб. Доконаність — недоконаність. Дієменник. Дієприкметники діяльного стану. Дієприкметник страждального стану. Дієприслівники. Віддієслівні йменники. Зразки відміни дієслова	66—80
Наростки	81
Іменикові наростки	82—93
Прикметникові наростки	93—99
Дієслівні наростки	100—103
Складня	104
Загальні уваги. Найголовніші вказівки до синтакси української мови	104—110
Присудок — підмет. 1. Безпідметові речення. 2. Псевдозайменник. 3. Зложений присудок. 4. Узгоджування	110—114
Предмет (додаток іменниковий). 1. Предмет при дієслові з „не.“ 2. Знахідний відмінок однини йменників — назв неживих речей. 3. Знахідний відм. множ. речівників — назв живих істот	114—115
Означення (прикметниковий додаток). 1. Вживання прикметників присвійних. 2. 2-й ступінь прикметників	115
3. Зложене речення	115—119
Додаток (для перекладачів на українську мову)	119—122
Де чого шукати	123—141
Записуйте нові слова	142—147
Зміст	148—150

„КОСМОС“

Україно-Америк. Вид. Т-во

Вийшло з друку:

1. **Ю. Стеклов.** Карл Маркс, його життя й діяльність. 1922, 16°, 112 стор.
2. **А. Богданов.** Червона зоря (Утопія). Друге, переглянute видання. Переклад Ост. Нитки, ілюстрації Ів. Бабія. 1922 16°, 160 стор.
3. **Проф. О. Синявський.** Порадник української мови. 1922, 16°, I – IX + 150 стор.

Друкується:

4. **Горев.** Матеріалізм – філософія пролетаріата.
5. **К. Маркс.** Заробітна плата, ціна і зиск.

Готовиться до друку:

6. **К. Маркс.** До критики політичної економії.
7. ~~П. Буржард.~~ Теорія і критика матеріалізму.
8. **П. Касяненко.** Алгебра для шкіл нормальних.
9. **А. Богданов.** Інженір Менні.
10. **Дж. Лондон.** Залізна п'ята.

V.N. Karazin Kharkiv National University

01128012

1